



**O'ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI
HUZURIDAGI PEDAGOG KADRLARNI
QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING
MALAKASINI OSHIRISH TARMOQ
(MINTAQAVIY) MARKAZI**

TADBIQIY IJTIMOIY PSIXOLOGIYA

**MODULI BO'YICHA
O'QUV- USLUBIY
MAJMUA**

2023

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**OLIY TA’LIM TIZIMI PEDAGOG VA RAHBAR KADRLARINI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISHNITASHKIL
ETISH BOSH ILMIY - METODIK MARKAZI**

**O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI HUZURIDAGI PEDAGOG
KADRLARNI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI
OSHIRISH TARMOQ (MINTAQAVIY) MARKAZI**

“Tadbqiqiy ijtimoiy psixologiya”

moduli bo‘yicha

O‘QUV–USLUBIY MAJMUA

Toshkent - 2023

Mazkur o‘quv-uslubiy majmua O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2023-yil 25-avgustdagi 391-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan namunaviy o‘quv reja va dasturlar asosida ishlab chiqilgan.

Tuzuvchi: O‘RQKA “Harbiy psixologiya va pedagogika”
kafedrası dosenti, Psixol.f.f.d (PhD) N.A.Mirashirova.

Taqrizchilar: Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zMU “Psixologiya”
kafedrası dosenti, Psixol.f.f.d (PhD) I.I.Raximova

*O‘quv uslubiy majmua Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti Kengashining qarori bilan nashrga tavsiya qilingan
(2023-yil 25- avgustdagi 1-sonli bayonnomasi)*

MUNDARIJA

I. ISHCHI DASTUR.....	5
II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA’LIM METODLARI.....	18
III. NAZARIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI.....	24
IV. AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI.....	107
V. KEYSLAR BANKI.....	119
VI. MUSTAQIL TA’LIM MAVZULARI.....	121
VII. GLOSSARIY	122
VIII. ADABIYOTLAR O‘YXATI.....	126

I. ISHCHI DASTUR

Kirish

Ushbu dastur O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda tasdiqlangan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 12 iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi PF-4732-son, 2019-yil 27-avgustdagi "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to'g'risida"gi PF-5789-son, 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son, 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son, 2023-yil 25-yanvardagi "Respublika ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatini samarali yo'lga qo'yishga doir birinchi navbatdagi tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-14-son Farmonlari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 23-sentabrdagi "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 797-son Qarorida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo'lib, u oliy ta'lim muassasalari pedagog kadrlarining kasb mahorati hamda innovatsion kompetentligini rivojlantirish, sohaga oid ilg'or xorijiy tajribalar, yangi bilim va malakalarni o'zlashtirish, shuningdek amaliyotga joriy etish ko'nikmalarini takomillashtirishni maqsad qiladi.

Dastur doirasida berilayotgan mavzular ta'lim sohasi bo'yicha pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish mazmuni, sifati va ularning tayyorgarligiga qo'yiladigan umumiy malaka talablari va o'quv rejalari asosida shakllantirilgan bo'lib, uning mazmuni yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va jamiyatning ma'naviy asoslarini yoritib berish, oliy ta'limning normativ-huquqiy asoslari bo'yicha ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish, pedagogik faoliyatda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish, ilmiy-innovatsion faoliyat darajasini oshirish, pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, ta'lim sifatini ta'minlashda baholash metodikalaridan samarali foydalanish, biologiya fanini o'qitishda IT (information texnologiyalar) ma'lumot materiallaridan foydalanish, biologik makromolekulalar va ularning ahamiyatini ochib berish, organizmda energiya almashinuv jarayonlarini tahlil etish va baholash bo'yicha tegishli bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan.

Qayta tayyorlash va malaka oshirish kursining o'quv dasturi quyidagi modullar mazmunini o'z ichiga qamrab oladi:

Kursning maqsadi va vazifalari

Oliy ta'lim muasasalari pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish kursining **maqsadi** pedagog kadrlarning innovatsion yondoshuvlar asosida o'quv-tarbiyaviy jarayonlarni yuksak ilmiy-metodik darajada loyihalashtirish, sohadagi ilg'or tajribalar, zamonaviy bilim va malakalarni o'zlashtirish va amaliyotga joriy etishlari uchun zarur bo'ladigan kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarini takomillashtirish, shuningdek ularning ijodiy faolligini rivojlantirishdan iborat

Kursning **vazifalariga** quyidagilar kiradi:

“Psixologiya” yo'nalishida pedagog kadrlarning kasbiy bilim, ko'nikma, malakalarini takomillashtirish va rivojlantirish;

- pedagoglarning ijodiy-innovatsion faollik darajasini oshirish;
- pedagog kadrlar tomonidan zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, zamonaviy ta'lim va innovatsion texnologiyalar sohasidagi ilg'or xorijiy tajribalarning o'zlashtirilishini ta'minlash;
- o'quv jarayonini tashkil etish va uning sifatini ta'minlash borasidagi ilg'or xorijiy tajribalar, zamonaviy yondashuvlarni o'zlashtirish;
- **“Psixologiya”** yo'nalishida qayta tayyorlash va malaka oshirish jarayonlarini fan va ishlab chiqarishdagi innovatsiyalar bilan o'zaro integratsiyasini ta'minlash.

Kurs yakunida tinglovchilarning bilim, ko'nikma va malakalari hamda kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar:

Qayta tayyorlash va malaka oshirish kursining o'quv modullari bo'yicha tinglovchilar quyidagi yangi bilim, ko'nikma, malaka hamda kompetensiyalarga ega bo'lishlari talab etiladi:

Tinglovchi:

- 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasining davlat va jamiyat hayotini takomillashtirishdagi o'rni va ahamiyatini;
- O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining asosiy prinsiplarini;
- Oliy ta'lim sohasiga oid qonun hujjatlari va ularning mazmunini;
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining oliy ta'lim tizimiga oid farmonlari, qarorlarini;
- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining oliy ta'lim tizimiga tegishli qarorlarini;
- Oliy ta'lim, fan va innovatsiya vazirligining ta'lim jarayonlarini rejalashtirish va tashkil etishga oid buyruqlarini;
- Davlat ta'lim standartlari, ta'lim yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklarining Malaka talablari, o'quv rejalari, fan dasturlari va ularga

qo'yiladigan talablarni, o'quv yuklamalarini rejalashtirish va ularning bajarilishini nazorat qilish usullarini;

- ta'lim jarayonini raqamli transformatsiyasini;
 - raqamli ta'lim resurslari va dasturiy mahsulotlarini;
 - raqamli ta'lim resursini pedagogik loyihalash texnologiyasini;
 - mediasavodxonlik va xavfsizlik asoslarini;
 - raqamli ta'lim resurslarini loyihalash uchun asosiy talablarni;
 - jahonda oliy ta'lim rivojlanish tendensiyalari: umumiy trendlar va strategik yo'nalishlarni;
 - zamonaviy ta'limning global trendlarini;
 - inson kapitalining iqtisodiy o'sishning asosiy omili sifatida rivojlanishida ta'limning yoshdagi ahamiyatini;
 - oliy ta'limning zamonaviy integratsiyasi: global va mintaqaviy makonda raqobatchilikdagi ustuvorliklari, universitetlarning xalqaro va milliy reytingini;
 - xalqaro reyting turlari va ularning indikatorlarini;
 - zamonaviy universitet jamiyatning faol, ko'pqirrali va samarali faoliyat yurituvchi instituti sifatidagi uchta yirik vazifalarini;
 - universitetlarning zamonaviy modellarini;
 - zamonaviy kelajak universitetlarning beshta asosiy modellarini;
 - tadbirkorlik universiteti faoliyatining muhim yo'nalishlarini;
 - pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy asoslarini;
 - innovatsion ta'lim muhiti sharoitida pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish yo'llarini;
 - kasbiy kompetensiyalarning mazmun va mohiyatini;
 - kasbiy kompetensiyalar va ularning o'ziga xos xususiyatlarini;
 - pedagogik texnikaning asosiy komponentlarini;
 - pedagogik texnikani shakllantirish yo'llarini;
 - kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonini tashkil etishda innovatsion, akmeologik, aksiologik, kreativ, refleksiv, texnologik, kompetentli, psixologik, andragogik yondashuvlar va xalqaro tajribalar hamda ularning kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga ta'sirini;
 - kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida pedagogik deontologiya ning roli, ahamiyatini;
 - kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda uchraydigan to'siqlarni yechishda, to'g'ri harakatlar qilishda pedagogning kompetentlik va kreativlik darajasi, pedagogik kvalimetriyasini;
 - talabalar kasbiy tayyorgarlik sifatini kompleks baholashning nazariyasini;
 - ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi omillarni;
 - kredit-modul tizimida talabalarning bilimi, ko'nikmasi, malakasi va kompetensiyalarini nazorat qilish va baholashning o'ziga xos xususiyatlari, didaktik funksiyalarini;

- baholash turlari, tamoyillari va mezonlarini;
- ta'lim sohasidagi psixologning burchi va majburiyatlarini;
- psixologik xizmat haqida Nizomni;
- ta'lim sohasidagi psixolog faoliyatining meyoriy hujjatlarini;
- amaliy psixolog faoliyatining asosiy vazifalarini;
- pedagog-psixolog faoliyatining individual uslubini;
- pedagog bilan psixolog faoliyatining modelini;
- zamonaviy psixologiya fanlari o'qituvchisiga qo'yiladigan asosiy talablarni;
- psixologik korreksiyaning maqsad va vazifalarini;
- psixokorreksiyaning asosiy yo'nalishlarini;
- ta'limda tatbiqiy ijtimoiy psixologiyani;
- tatbiqiy ijtimoiy psixologiya tabiiy va ijtimoiy fan sifatidaligini;
- tatbiqiy ijtimoiy psixologiya fanining predmeti va asosiy yo'nalishlarini;
- tatbiqiy ijtimoiy psixologiyaning ilmiy yo'nalishlari va maktablarini;
- O'zbekistonda tatbiqiy ijtimoiy psixologiya fanining rivojlanish tarixini;
- psixologik korreksiyaning maqsad va vazifalarini;
- psixologik korreksiyaning tamoyillari va uni tashkil etishni;
- psixokorreksion metodlarni **bilishi** kerak.

Tinglovchi:

- 2022- 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasining asosiy yo'nalish va maqsadlarini tahlil etish va baholash;
- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Oliy ta'lim tizimiga tegishli qarorlari asosida ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish;
- xorijiy tajribalar asosida malaka talablari, o'quv rejalari va fan dasturlarini takomillashtirish;
- multimedia va infografika asosida interaktiv didaktik mayeriallar yaratish va bulut xizmatlarida saqlash;
- masofiviy ta'lim platformalari uchun video kontent yaratish;
- Internetda mualliflik huquqlarini himoya qilish usullaridan foydalanish;
- raqamli ta'lim resurslari sifatini baholash;
- OTMlarni reyting bo'yicha ranjirlash;
- jahon universitetlari reytingini tahlil etish va baholash;
- universitetlarni mustaqil baholash yondashuvlarini aniqlashtirish;
- tadbirkorlik universitetiga o'tish uchun zarur bo'ladigan o'zgarishlarni aniqlash;
- Universitet 1.0 dan Universitet 3.0 modeliga o'tish borasidagi muammolarni aniqlash;
- zamonaviy tadbirkorlik universiteti modeli tamoyillarini o'zlashtirish;
- pedagoglarning kreativ potentsiali tushunchasi va mohiyatini ochib berish;

- pedagoglar kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning innovatsion texnologiyalarini qo'llash;
- o'qituvchi faoliyatida pedagogik texnikaning ahamiyatini yoritib berish;
- tinglovchilar diqqatini o'ziga tortish usullaridan foydalanish;
- kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish yo'llarini tahlil etish;
- kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida uchraydigan to'siqlar, qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish;
- talabalarning o'quv auditoriyadagi faoliyatini baholash;
- talabalarning kurs ishi, bitiruv malakaviy ishi, o'quv-malakaviy amaliyot (mehnat faoliyati)ini nazorat qilish;
- baholashning miqdor va sifat tahlilini amalga oshirish;
- psixologik xizmatni tashkil etish;
- ta'lim sohasidagi psixolog faoliyatining meyoriy hujjatlaridan foydalanish;
- psixokorreksiyaning asosiy yo'nalishlarini tahlil etish;
- tatbiqiy ijtimoiy psixologiya tarixini tahlil etish;
- tatbiqiy ijtimoiy psixologiya fanining predmeti va asosiy yo'nalishlarini amaliyotga tadbiiq etish *ko'nikmalariga* ega bo'lishi lozim.

Tinglovchi:

- "Yangi O'zbekiston – ma'rifatli jamiyat" konsepsiyasining mazmun-mohiyatini yoritib berish;
- Oliy ta'lim, fan va innovatsiya vazirligining ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishga oid buyruqlari, Davlat ta'lim standartlari, ta'lim yo'nalishlarining va magistratura mutaxassisliklarining malaka talablari, o'quv rejalar va fan dasturlarini takomillashtirish;
- o'quv yuklamalarni rejalashtirish va ularning bajarilishini nazorat qilish;
- meyoriy uslubiy hujjatlarni ishlab chiqish amaliyotini takomillashtirish mexanizmlarini tahlil etish;
- an'anaviy va raqamli ta'limda pedagogik dizaynning xususiyatlarini ochib berish;
- onlayn mashg'ulotlarni tashkil etishda raqamli texnologiyalardan foydalanish;
- mediasavodxonlik va xavfsizlik asoslarini o'zlashtirish;
- pedagogik faoliyatda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish;
- raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish;
- xalqaro reyting turlari va ularning indikatorlarining ahamiyatini ochib berish;
- OTM reytingiga ta'sir etuvchi omillarni tahlil etish;
- universitetlarning zamonaviy modellarini o'rganish;
- OTM bitiruvchilari va xodimlari tomonidan texnologiyalar transferiga litsenziyalar oluvchi startaplarni shakllantirish va yaratish;

- professor-o'qituvchilarning tadqiqotchi sifatidagi nashr faolligini rivojlantirish istiqbollarini tahlil etish;
- innovatsion ta'lim muhiti sharoitida pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish;
- pedagog kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish xususiyatlarini tahlil etish va baholash;
- ijtimoiy va kasbiy tajribaga asoslangan intellektual mashqlarni ishlab chiqish;
- o'quv jarayoni ishtirokchilarini bir-birlari bilan tanishtirish, samimiy do'stona munosabat va ijodiy muhitni yuzaga keltirish, tinglovchilarning ijodiy imkoniyati va shaxsiy sifatlarini ochish, tinglovchilarning hamkorlikda ishlashlari uchun qulay sharoitni vujudga keltirish;
- tinglovchilarning kasbiy kompetensiyalarini o'rganish, tanishish;
- kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida pedagogik deontologiyaning roli, ahamiyatini ochib berish;
- ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi omillar (moddiy-texnik baza, professor-o'qituvchilarning salohiyati va o'quv-metodik ta'minot)ni tahlil etish va baholash;
- talabalarning o'quv auditoriyadan tashqari faoliyatini baholash;
- talabalarning o'quv auditoriyadan tashqari faoliyatini baholashda o'quv topshiriqlari (reproduktiv, produktiv, qisman-izlanishli, kreativ (ijodiy) murakkablik)ni ishlab chiqish metodikasidan samarali foydalanish;
- ta'lim sohasidagi psixolog faoliyatining meyoriy hujjatlarini o'zlashtirish;
- amaliy psixolog faoliyatining asosiy vazifalarini tahlil etish;
- pedagog bilan psixolog faoliyatining modelini baholash;
- tatbiqiy ijtimoiy psixologiyaning ilmiy yo'nalishlari va maktablari tajribasini qo'llash;
- ekstremal vaziyatlarda tatbiqiy ijtimoiy psixologiyadan foydalanish **malakalariga** ega bo'lishi zarur.

Tinglovchi:

- Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va jamiyatning ma'naviy asoslarini mazmun-mohiyatini yoritib berish;
- O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiya vazirligining buyruqlari asosida ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish;
- Davlat ta'lim standartlari, malaka talablari, o'quv rejalar va fan dasturlar asosida fanning ishchi dasturini ishlab chiqish amal qilish va ularni ijrosini ta'minlash;
- raqamli ta'lim resurslari va dasturiy mahsulotlarini o'quv jarayoniga faol tatbiq etilishini tashkil etish;
- raqamli ta'lim resursini pedagogik loyihalash texnologiyasi asoslarini o'zlashtirish;
- raqamli ta'lim muhitida pedagogik dizaynga oid innovatsiyalarni amaliyotga tatbiq etish;
- universitetlarning xalqaro va milliy reytingini baholash;
- OTMlarda talim, ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish, ilmiy

tadqiqot natijalarni tijoratlash tirish yo‘llarini tahlil etish va amaliyotga tadbiq etish;

- «Amaliyotchi professorlar» (PoP, Professor of Practice) modelini qo‘llash;
- professor-o‘qituvchilarning tadqiqotchi sifatidagi nashr faolligini rivojlantirish istiqbollari yoritib berish;
- pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy asoslarini amaliyotga tadbiq etish;
- pedagogning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik trayektoriyalarini ishlab chiqish;
- kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida uchraydigan to‘siqlarning xilma-xilligi va o‘ziga xos xususiyatlari, sabablarini amaliy tomonlarini yoritish, ularni yechish bosqichlarini guruh bilan birgalikda aniqlash;
- talabalar kasbiy tayyorgarlik sifatini kompleks baholash;
- talabalar kasbiy tayyorgarlik sifatini kompleks baholashning elektron monitoring tizimini yuritish;
- talabalarning ta’limiy (o‘quv predmetlari), tarbiyaviy (ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar) va rivojlantiruvchi (ilmiy-tadqiqot ishi, start-up loyihalar) maqsadlarini baholash;
- pedagog-psixolog faoliyatining individual uslubidan foydalanish;
- zamonaviy psixologiya fanlari o‘qituvchisiga qo‘yiladigan asosiy talablarga rioya etish;
- tatbiqiy ijtimoiy psixologiya asosiy muammolarini tahlil etish va yechimini topish;
- pedagog faoliyatida tatbiqiy ijtimoiy psixologiya yetakchi ahamiyatga ega ekanligini ahamiyatini ochib berish **kompetensiyalariga** ega bo‘lishi lozim.

Modulni tashkil etish va o‘tkazish bo‘yicha tavsiyalar

- Modulni o‘qitish ma’ruza va amaliy mashg‘ulotlar shaklida olib boriladi.
- Modulni o‘qitish jarayonida ta’limning zamonaviy metodlari, pedagogik texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari qo‘llanilishi nazarda tutilgan:
- ma’ruza darslarida zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida prezentatsion va elektron-didaktik texnologiyalardan;
- o‘tkaziladigan amaliy mashg‘ulotlarda texnik vositalardan, ekspress-so‘rovlar, test so‘rovlari, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash, kollokvium o‘tkazish, va boshqa interaktiv ta’lim usullarini qo‘llash nazarda tutiladi.

Modulning o‘quv rejadagi boshqa modullar bilan bog‘liqligi va uzviyligi

“Tatbiqiy ijtimoiy psixologiya” moduli mazmuni o‘quv rejadagi “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va jamiyatning ma’naviy asoslari”, “Oliy ta’limning normativ-huquqiy asoslari”, “Pedagogik faoliyatda raqamli kompetensiyalar” “Ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish”, “Pedagogning

kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish” “Ta’lim sifatini ta’minlashda baholash metodikalari”, “Ta’limda psixologik xizmat muammolari” mutaxassislik o‘quv modullari bilan uzviy bog‘langan holda pedagoglarning ta’lim jarayonida kasbiy pedagogik tayyorgarlik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Modulning oliy ta’limdagi o‘rni

Modulni o‘zlashtirish orqali tinglovchilar ta’lim jarayonida genom tadqiq etishga, katta ma’lumotlar va nukleotid va oqsil ketma-ketliklar ma’lumotlar bazasi tizimlaridan foydalanish va amalda qo‘llashga doir kasbiy kompetentlikka ega bo‘ladilar.

Tatbiqiy ijtimoiy psixologiya moduli bo‘yicha soatlar taqsimoti

№	Modul mavzulari	Auditoriya uquv yuklamasi		
		Jami	jumladan	
			Nazariy	Amaliy mashg‘ulot
1.	Ta’limda tatbiqiy ijtimoiy psixologiya	4	2	2
2.	Tatbiqiy ijtimoiy psixologiya tarixi	6	2	4
3.	Tatbiqiy ijtimoiy psixologiyaning asosiy muammolari	4	2	2
4.	Tatbiqiy ijtimoiy psixologiyaning ilmiy yo‘nalishlari va maktablari	4	2	2
	Jami:	18	8	10

NAZARIY VA AMALIY MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI

1-mavzu: Ta’limda tatbiqiy ijtimoiy psixologiya

Ta’limda tatbiqiy ijtimoiy psixologiya. Tatbiqiy ijtimoiy psixologiya tabiiy va ijtimoiy fan sifatida.

2-mavzu: Tatbiqiy ijtimoiy psixologiya tarixi.

Tatbiqiy ijtimoiy psixologiya tarixi. Tatbiqiy ijtimoiy psixologiya fanining predmeti va asosiy yo‘nalishlari.

3-mavzu: Tatbiqiy ijtimoiy psixologiyaning asosiy muammolari.

Tatbiqiy ijtimoiy psixologiyaning asosiy muammolari Ijtimoiy psixologiyaning tadbiqiy sohalari .

4-mavzu: Tatbiqiy ijtimoiy psixologiyaning ilmiy yo‘nalishlari va maktablari

Tatbiqiy ijtimoiy psixologiyaning ilmiy yo‘nalishlari va maktablari. O‘zbekistonda tatbiqiy ijtimoiy psixologiya fanining rivojlanish tarixi. Ekstremal vaziyatlarda tatbiqiy ijtimoiy psixologiya.

O‘QITISH SHAKLLARI

- Mazkur modul bo‘yicha quyidagi o‘qitish shakllaridan foydalaniladi:
- ma’ruzalar, amaliy mashg‘ulotlar (ma’lumotlar va texnologiyalarni anglab olish, aqliy qiziqishni rivojlantirish, nazariy bilimlarni mustahkamlash);
- davra suhbatlari (ko‘rilayotgan loyiha yechimlari bo‘yicha taklif berish qobiliyatini oshirish, eshitish, idrok qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish);
- bahs va munozaralar (loyihalar yechimi bo‘yicha dalillar va asosli argumentlarni taqdim qilish, eshitish va muammolar yechimini topish qobiliyatini rivojlantirish).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. T.: “O‘zbekiston”, 2018. – 507 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ladi. 3-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2019. – 400 b.
5. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2020. – 400 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonuni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 12 iyundagi “Oliy ta’lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi PF-4732-sonli Farmoni.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 maydagi “O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5729-son Farmoni.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgustdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-sonli Farmoni.
7. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentabrdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 797-sonli

Qarori.

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847- sonli Farmoni.

9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni.

10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 25-yanvardagi “Respublika ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatini samarali yo‘lga qo‘yishga doir birinchi navbatdagi tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-14-sonli Farmoni.

III. Maxsus adabiyotlar

1. Oliy ta’limning meyoriy - huquqiy xujjatlari to‘plami. -T., 2013.
2. O‘rinov V. O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim muassasalarida ECTS kredit-modul tizimi: asosiy tushunchalar va qoidalar. O‘quv qo‘llanma. Nyu Bransvik Universiteti, 2020.
3. The European Higher Education Area. - Joint Declaration of the Ministers of Education. - Bologna, 1999, 19 June.
4. Shaping our Own Future in the European Higher Education Area // Convention of European Higher Education Institutions. - Salamanca, 2001, 29-30 march.
5. Virtualnaya realnost kak novaya issledovatel'skaya i obrazovatel'naya sreda. Serfuz D.n. i dr. // JURNAL Nauchno-analiticheskiy jurnal «Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta Gosudarstvennoy protivopojarnoy sluzhbi MCHS Rossii», 2015. – s.185-197.
6. Ibraymov A.YE. Masofaviy o‘qitishning didaktik tizimi. Metodik qo‘llanma. – T.: “Lesson press”, 2020. -112 b.
7. Ignatova N. Y. Obrazovaniye v sifrovuyu epoxu: monografiya. M-vo obrazovaniya i nauki RF. – Nijniy Tagil: NTI (filial) UrFU, 2017. – 128 s. http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/54216/1/978-5-9544-0083-0_2017.pdf
8. Kiryakova A.V, Olxovaya T.A., Mixaylova N.V., Zaporozhko V.V. Internet-texnologii na baze LMS Moodle v kompetentnostno-oriyentirovannom obrazovanii: uchebno-metodicheskoye posobiye / A.V. Kiryakova, T.A. Olxovaya, N.V. Mixaylova, V.V. Zaporozhko; Orenburgskiy gos. un-t. – Orenburg: OGU, 2011. – 116 s. http://www.osu.ru/docs/fpkp/kiryakova_internet_technologies.pdf
9. Kononyuk A.YE. Oblachniye vichisleniya. – Kiyev, 2018. – 621 s.
10. Oliy ta’lim tizimini raqamli avlodga moslashtirish konsepsiyasi. Yevropa Ittifoqi Erasmus+ dasturining ko‘magida. https://hiedtec.ecs.uni-ruse.bg/pimages/34/3_UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf
11. Emelyanova O. A. Ta’limda bulutli texnologiyalardan foydalanish // Yosh olim. - 2014. - № 3. - S. 907-909.

12. Moodle LMS tizimida masofaviy kurslar yaratish. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. – T.: Toshkent farmatsevtika instituti, 2017.
13. Tendensi i razvitiya visshego obrazovaniya v mire i v Rosii. Analiticheskiy doklad-daydjest. - M., 2021.- 198 s.
14. A.S. Zikriyoyev. Dunyo universitetlari reytingidagi tadqiqotchi olimlar orasida o‘zingizni kashf qiling. -T.: Navro‘z,2020. ISBN.9789943659285
15. Sherzod Mustafakulov, Aziz Zikriyoev, Dilnoza Allanazarova, Tokhir Khasanov, Sokhibmalik Khomidov. Explore Yourself Among World – Class Researchers. Grand OLEditor, Tashkent 2019, ISBN: 8175 25766-0.
16. Ackoff, Russell L., Scientific Method, New York: John Wiley & Sons, 1962.
17. Barzun, Jacques & Graff. F. (1990). The Modern Researcher, Harcourt, Brace Publication: New York.
18. Muslimov N.A va boshqalar. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. O‘quv-metodik qo‘llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 208 b.
19. Muslimov N.A va boshqalar. Pedagogik kompetentlik va kreativ asoslari. O‘quv-metodik qo‘llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 120 b.
20. Pecherkina, A. A. Razvitiye professionalnoy kompetentnosti pedagoga: teoriya i praktika [Tekst] : monografiya / A. A. Pecherkina, E. E. Simanyuk, YE. L. Umnikova : Ural. gos. ped. un-t. – Yekaterinburg : [b.i.], 2011. – 233 s.
21. O.S. Frolova. Formirovaniye innovatsionnoy kompetensii pedagoga v protsesse vnutrishkolnogo povisheniya kvalifikatsii. Diss.k.p.n. Voronej 2018.
22. Kompetensii pedagoga XXI veka [Elektronniy resurs]: sb. materialov resp. konferensii (Minsk, 25 noyab. 2021 g.) / M-vo obrazovaniya Resp. Belarus, GUO «Akad. poslediplom. obrazovaniya», OO «Belorus. ped. o-vo». – Minsk: APO, 2021.
23. Ishmuhamedov R.J., M.Mirsoliyeva. O‘quv jarayonida innovatsion ta’lim texnologiyalari. – T.: «Fan va texnologiya», 2017, 60 b.
24. Ishmuhamedov R, Mirsoliyeva M, Akramov A. Rahbarning innovatsion faoliyati. – T.: “Fan va texnologiyalar”, 2019.- 68 b.
25. Kodjaspirova G.M. Pedagogika v sxemax, tablitsax i opornix konspektax./ - M.:Ayrisspress, 2016.
26. Natanzon E. SH. Priyemi pedagogicheskogo vozdeystviya. - M, 2012. - 202 s.
27. Sergeyev I.S. Osnovi pedagogicheskoy deyatel'nosti: Uchebnoye posobiye. – SPb.: Piter, 2014.
28. David Spencer “Gateway”, Students book, Macmillan 2012.
29. English for Specific Purposes. All Oxford editions. 2010, 204.
30. H.Q. Mitchell “Traveller” B1, B2, MM Publications. 2015. 183.
31. H.Q. Mitchell, Marileni Malkogianni “PIONEER”, B1, B2, MM Publications. 2015. 191.
32. Lindsay Clandfield and Kate Pickering “Global”, B2, Macmillan. 2013. 175.
33. Mers D.G. Psychology. Ninth Edition. – Worth Publishers, 2010. – 910 p.

34. Steve Taylor “Destination” Vocabulary and grammar”, Macmillan 2010.
35. The Cambridge Handbook of Personality Psychology// Edited by Philip J. Corr. Cambridge University Press 2009.
36. Asekretov O.K., Borisov B.A., Bugakova N.Y. i dr. Sovremenniy obrazovatelnyye tekhnologii: pedagogika i psixologiya: monografiya. – Novosibirsk: Izdatelstvo SRNS, 2015. – 318 s. <http://science.vvsu.ru/files/5040BC65-273B-44BB-98C4-CB5092BE4460.pdf>
37. Barotov Sh.R. Psixologik xizmat. – T.Navro‘z. 2018.
38. Belogurov A.Y. Modernizatsiya protsessa podgotovki pedagoga v kontekste innovatsionnogo razvitiya obshestva: Monografiya. — M.: MAKS Press, 2016. — 116 s. ISBN 978-5-317-05412-0.
39. G‘oziyev E. Ontogenez psixologiyasi-Toshkent, Noshir., T 2010.
40. G‘oziyev E.R. Psixologiya metodologiyasi-Toshkent.O‘qituvchi.2010
41. Gulobod Qudratulloh qizi, R.Ishmuhamedov, M.Normuhammedova. An‘anaviy va noan‘anaviy ta‘lim. – Samarqand: “Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi” nashriyoti, 2019. 312 b.
42. Z.T.Nishonova, Z.Qurbonova, D.S.Qarshiyeva, N.B.Atabayeva Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya – T.: Fan va texnologiyalar 2014.
43. Ibraymov A.YE. Masofaviy o‘qitishning didaktik tizimi. metodik qo‘llanma/tuzuvchi. A.YE. Ibraymov. – Toshkent: “Lesson press”, 2020. 112 bet.
44. Ignatova N. Y. Obrazovaniye v sifrovuyu epoxu: monografiya. M-vo obrazovaniya i nauki RF. – Nijniy Tagil: NTI (filial) UrFU, 2017. – 128 s. http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/54216/1/978-5-9544-0083-0_2017.pdf
45. Ishmuhamedov R.J., M.Mirsoliyeva. O‘quv jarayonida innovatsion ta‘lim texnologiyalari. – T.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 b.
46. L.Y.Olimov, A.M.Nazarov, Sh.SH.Rustamov, Sh.SH.Ostonov. “Umumiy psixodiagnostika” o‘quv qo‘llanma. 2020.
47. L.Y.Olimov, Sh.R.Barotov, O.R.Avezov. Psixologiya nazariyasi va tarixi. O‘quv qo‘llanma. “Navro‘z” nashriyoti. Toshkent. 2019.
48. Muslimov N.A va boshqalar. Innovatsion ta‘lim texnologiyalari. O‘quv-metodik qo‘llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 208 b.
49. Oliy ta‘lim tizimini raqamli avlodga moslashtirish konsepsiyasi. Yevropa Ittifoqi Erasmus+ dasturining ko‘magida. https://hiedtec.ecs.uniruse.bg/pimages/34/3._UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf
50. Rasulov A.I. Psixodiagnostika.-Toshkent, “Mumtoz so‘z”-2010.
51. Usmonov B.SH., Habibullayev R.A. Oliy o‘quv yurtlarida o‘quv jarayonini kredit-modul tizimida tashkil qilish. O‘quv qo‘llanma. T.: “Tafakkur” nashriyoti, 2020 y. 120 bet.

IV. Elektron ta'lim resurslari

1. www.edu.uz.
2. www.aci.uz.
3. www.ictcouncil.gov.uz.
4. www.lib.bimm.uz
5. [www. Ziyonet. Uz](http://www.Ziyonet.Uz)
6. www.sciencedirect.com
7. www.acs.org
8. www.nature.com
9. <http://www.kornienko-ev.ru/BCYD/index.html>.

O'QITISH SHAKLLARI

Mazkur modul bo'yicha quyidagi o'qitish shakllaridan foydalaniladi:

- ma'ruzalar, amaliy mashg'ulotlar (ma'lumotlar va texnologiyalarni anglab olish, aqliy qiziqishni rivojlantirish, nazariy bilimlarni mustahkamlash);
- davra suhbatlari (ko'rilayotgan loyiha yechimlari bo'yicha taklif berish qobiliyatini oshirish, eshitish, idrok qilish va mantiqiy xulosalar chiqarish);
- bahs va munozaralar (loyihalar yechimi bo'yicha dalillar va asosli argumentlarni taqdim qilish, eshitish va muammolar yechimini topish qobiliyatini rivojlantirish).

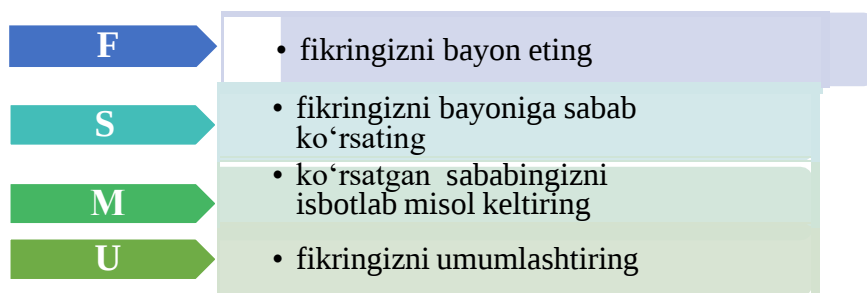
II.MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA’LIMMETODLARI.

«FSMU» metodi

Texnologiyaning maqsadi: Mazkur texnologiya ishtirokchilardagi umumiy fikrlardan xususiy xulosalar chiqarish, taqqoslash, qiyoslash orqali axborotni o‘zlashtirish, xulosalash, shuningdek, mustaqil ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur texnologiyadan ma’ruza mashg‘ulotlarida, mustahkamlashda, o‘tilgan mavzuni so‘rashda, uyga vazifa berishda hamda amaliy mashg‘ulot natijalarini tahlil etishda foydalanish tavsiya etiladi.

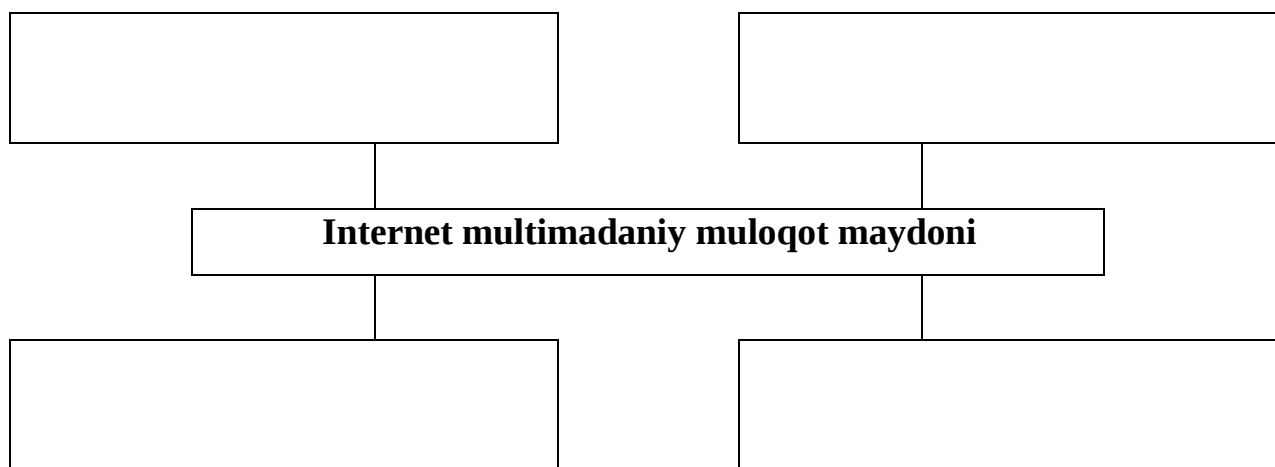
Texnologiyani amalga oshirish tartibi:

- qatnashchilarga mavzuga oid bo‘lgan yakuniy xulosa yoki g‘oya taklif etiladi;
- har bir ishtirokchiga FSMU texnologiyasining bosqichlari yozilgan qog‘ozlarni tarqatiladi:
- ishtirokchilarning munosabatlari individual yoki guruhviy tartibda taqdimot qilinadi.



FSMU tahlili qatnashchilarda kasbiy-nazariy bilimlarni amaliy mashqlar va mavjud tajribalar asosida tezroq va muvaffaqiyatli o‘zlashtirilishiga asos bo‘ladi.

Namuna: “Internetning multimadaniy muloqot maydoni” fikrga nisbatan munosabatingizni FSMU orqali tahlil qiling.



“Tushunchalar tahlili” metodi

Metodning maqsadi: mazkur metod qatnashchilarning yangi mavzu buyicha dastlabki bilimlar darajasini tashhis qilish maqsadida qo‘llaniladi, shuningdek mavzu buyicha tayanch tushunchalarni o‘zlashtirish darajasini aniqlash, o‘z bilimlarini mustaqil ravishda tekshirish, baholash maqsadida qo‘llaniladi.

“Tushunchalar tahlili” metodini amalga oshirish tartibi:

- ishtirokchilar mashg‘ulot qoidalari bilan tanishtiriladi;
- o‘quvchilarga mavzuga yoki bobga tegishli bo‘lgan so‘zlar, tushunchalar nomi tushirilgan tarqatmalar beriladi (individual tartibda);
- o‘quvchilar mazkur tushunchalar qanday ma’no anglatishi, qachon, qanday holatlarda qo‘llanilishi haqida yozma ma’lumot beradilar;
- belgilangan vaqt yakuniga yetgach o‘qituvchi berilgan tushunchalarning tugri va tuliq izohini uqib eshittiradi yoki slayd orqali namoyish etadi;
- har bir ishtirokchi berilgan tugri javoblar bilan uzining shaxsiy munosabatini taqqoslaydi, farqlarini aniqlaydi va o‘z bilim darajasini tekshirib, baholaydi.

Namuna: “Mavzuga oid tushunchalar tahlili”

Tushuncha	Xal qiluvchi kuch	Samarasi nimada aks etadi	Yondashuvni ilgari surgan olimlar
<i>Postindustrial jamiyat</i>			
<i>Axborot jamiyati</i>			
<i>Bilimlarga asoslangan iqtisodiyot</i>			
<i>Virtual jamiyat</i>			

Izoh:Bo‘sh ustunlarga qatnashchilar tomonidan fikr bildiriladi. Mazkur tushunchalar haqida qo‘shimcha ma’lumot glossariyda keltirilgan.

Metodni amalga oshirish tartibi:

- o‘qituvchi mashg‘ulotga qadar mavzuning asosiy tushunchalari mazmuni yoritilgan input-matnni tarqatma yoki taqdimot ko‘rinishida tayyorlaydi;
- yangi mavzu mohiyatini yorituvchi matn ta’lim oluvchilarga tarqatiladi yoki taqdimot ko‘rinishida namoyish etiladi;
- ta’lim oluvchilar individual tarzda matn bilan tanishib chiqib, o‘z shaxsiy qarashlarini maxsus belgilar orqali ifodalaydilar. Matn bilan ishlashda talabalar yoki qatnashchilarga quyidagi maxsus belgilardan foydalanish tavsiya etiladi:

Belgilar	1-matn	2-matn
<i>“V” – tanish ma’lumot.</i>		
<i>“?” – mazkur ma’lumotni tushunmadim, izoh kerak</i>		
<i>“+” bu ma’lumot men uchun yangilik</i>		
<i>“– ” bu fikr yoki mazkur ma’lumotga qarshiman?</i>		

Belgilangan vaqt yakunlangach, ta'lim oluvchilar uchun notanish va tushunarsiz bo'lgan ma'lumotlar o'qituvchi tomonidan tahlil qilinib, izohlanadi, ularning mohiyati to'liq yoritiladi. Savollarga javob beriladi va mashg'ulot yakunlanadi.

“Bumerang” texnologiyasi

Maqsadi: o'quvchilarda tezlik, axborotlar tizmini tahlil qilish, rejalashtirish, prognozlash ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Mazkur metodni baholash va mustahkamlash maksadida qo'llash samarali natijalarni beradi.

Amalga oshirish bosqichlari:

1. Dastlab ishtirokchilarga belgilangan mavzu yuzasidan tayyorlangan topshiriq, ya'ni tarqatma materiallarni alohida-alohida beriladi va ulardan materialni 5 daqika davomida sinchiklab o'rganish talab etiladi. .

2. Navbatdagi bosqichda trener-o'qituvchi guruh a'zolarini o'qilgan ma'lumot haqida fikr almashinish imkoniyatini beradi. Bu vazifa uchun 5 daqika vaqt beriladi.

3. Navbatdagi bosqichda trener-o'qituvchi ishtirokchilarga uch kishidan iborat boshqa kichik guruhlarga birlashtiradi va guruh a'zolarining xar biri o'qigan ma'lumot haqida fikr almashinish imkoniyatini beradi. Bu vazifa uchun 10daqika vaqt beriladi.

4. Barcha dastlab shakllangan guruxlarga ishtirokchilar qaytadi, va fikr almashingan ma'lumot yuzasidan boshqa guruxlarga berish uchun savol shakllantiradi.

5. Xar bir guruxdan 1 kishi savol beradi, va tugri javob uchun 1-3 gacha ball kuyiladi.

6. Trener-o'qituvchi barcha guruxlar to'plagan ballarni umumlashtirib, g'olib guruxni e'lon qiladi.

7. Ishtirokchilarga olgan baholariga qarab, ularning mavzu bo'yicha o'zlashtirish darajalari aniqlanadi.

“Bumerang” texnologiyasi asosida vazifa: Olingan materialni mazmunini tushunib olishga xarakat kiling, so'ng guruhda muxokama qiling

1- guruhga vazifa	Multiskript bu axborot uzatishning o‘ziga xos shakli bo‘lib, bir tomondan katta hajmdagi videomateriallar bilan ishlashni osonlashtirsa, ikkinchi tomondan o‘z ichiga matn, audio va video kabi bir qancha mediyaviy formatlarni oladi. Bizni qiziqtirgan videotasma fragmenti hamda bu fragmentga tegshli transkriptni tez va katta aniqlikda tanlab olish mumkin. Multiskript o‘z ichiga uchta blokni oladi – pleyer, “stenogramma” va “mazmun”. Videomaterialni ko‘rish uchun pleyer tagida joylashgan “Play” piktogrammasini bosish kerak. Videotasmaning bizni qiziqtirgan fragmentini ko‘rishni uch yo‘l bilan amalga oshirsa bo‘ladi: - pleyer tagida joylashgan kursor yordamida; - “Stenogramma” blokida mant fragmentini bosib; - “Mazmun” blokida sarlavhani aktivlashtirish orqali
2- guruhga vazifa	<i>Slayd-shou. Fotolentadan shunisi bilan farq qiladiki, unda suratlar fotofilm rejimida mustaqil ravishda varaqlanadi. Suratlar ssenariy asosidagi ketma-ketlikda qo‘yiladi. Slayd-shou ovoz bilanbirgalikdaaudio-illyustrasiya elementlarini, ya’ni audiositatalar, shovqin, ovozli effektlar, axborot bilan to‘yintirilgan matnni o‘z ichiga olishi mumkin. Vizual ketma-ketlik ixtiyoriy. Ular voqea joyidan olingan suratlar yoki arxiv kadrlari, hujatlar, xaritalar, skrinshotlar, karikaturalar va h.k. bo‘lishi mumkin. Bu texnologiya reportaj, ocherk, ba’zida yangiliklarni illyustrasiya qilish uchun kerak.</i>

3-guruxga vazifa	<i>Audioslayd-shou – zamonaviy jurnalistikaning multimediyaviyligi sabab yaratilgan fotoillyustrasiyalashtirishning sintetik varianti bo‘lib, mustaqil janrga aylandi. Bu tushuncha 2000 yillarda paydo bo‘lgan. Ba’zi fotograflar fotoreportajlarining taqdimoti uchun slayd-shoulardan foydalanib, unga tadbirda yozib olingan ovozni qo‘llaganlar. Keyinchalik bu usuldan katta nashriyotlar foydalana boshladilar. Audioslayd-shou tanlab olingan fotosuratlar va ularga qo‘yilgan ovozdan iborat. Ovoz sifatida musiqiy kompozisiya yoki muallif o‘qigan matn bo‘lishi mumkin. Mazmunning asosi bo‘lib, tashqi shovqin, ovozli effekt, audiositata yordamida berilgan hikoya xizmat qilishi mumkin. Vizual qator sifatida voqea sodir bo‘lgan joydan olingan suratlar, yoki arxiv kadrlari, hujjatlar, karikaturalar va h.k. olinishi mumkin.</i>
4-guruxga vazifa	- <i>Panoramali fotografiya – obzor burchagi katta bo‘lgan fotografiyadir. Ommaviy voqealarni yoritishda, obyektlarni, peyzaj, joylarni tasvirga olishda ularning masshtabini ko‘rsatishda aktualdir.</i> - <i>Interaktiv foto – shunday fotografiyaki, unga maxsus metkalar qo‘yilgan bo‘lib, ularni bosganda matn, video, ssilka, ijtimoiy to‘rlarning statuslari chiqadi.</i>

III. NAZARIY MASHG'ULOT MATERIALLARI

1 – MAVZU: Ta'limda tatbiqiy ijtimoiy psixologiya. (2 soat)

REJA:

- 1.1. Ta'limda tatbiqiy ijtimoiy psixologiya.
- 1.2. Tadbiqiy ijtimoiy psixologiya tabiiy va ijtimoiy fan sifatida.

Tayanch tushunchalar: ijtimoiy psixologiya, sosiologiya, etnopsixologiya, shaxs ijtimoiylashuvi, sosiometriY.

1.1. Ta'limda tatbiqiy ijtimoiy psixologiya.

Insonning jamiyat bilan o'zaro ta'sir mexanizmlarini, uni turli guruhlarda shakllantirish qonuniyatlarini bilish bola, ota-ona, mikro va makro jamoalarga psixologik-pedagogik ta'sir ko'rsatish vositasidir.

Bugungi kunda jamiyatimizning eng muhim muammolari qatorida bolalar, o'smirlar va yuqori sinf o'quvchilarining (shu jumladan, o'rta maxsus va kasb-hunar o'quv yurtlari o'quvchilarining) ijtimoiy tomondan mahrum bo'lishi o'zining oqibatlarini bo'yicha eng fojiali hisoblanadi.

Ma'lumki, o'smirlar va yuqori sinf o'quvchilarining jismoniy va ruhiy salomatligining holati deyarli har yili yomonlashadi, zo'ravonlik jinoyatlarini sodir etgan o'smirlar orasida 50-60% og'ir ruhiy kasalliklarga chalinadi. Yordamchi maktab-internatlarda tahsil olayotgan o'smirlarni ish bilan ta'minlash alohida muammo hisoblanadi.

Yoshlar o'rtasidagi inqiroz hodisalarining ko'lamini va chuqurligi shundan iboratki, jamiyat avlodlar almashinuvini to'la-to'kis qabul qilmasligi mumkin. Shuning uchun psixologlar va ota-onalarning say-harakatlari, bir tomondan, barcha yoshdagi bolalarning ijtimoiy hayotini yaxshilashga, ikkinchi tomondan, ularning ichki dunyosini sog'lomlashtirishga qaratilishi lozim. Agar psixologlar, o'qituvchilar, ota-onalar va

ta'lim-tarbiya bilan shug'ullanuvchilarning barchasi quyidagi asosiy qoidalarga rioya qilsalar, buni amalga oshirish mumkin:

1) kattalar (birinchi navbatda psixolog, o'qituvchi va ota-onalar) va bolalar o'rtasidagi munosabatlarni insonparvarlashtirish, bu quyidagilarni nazarda tutadi:

- boshqa shaxsni ijobiy qabul qilish;
- faol empatik tinglash;
- muloqotda kongruent (ya'ni adekvat, chin va samimiy) o'zini namoyon qilish;

2) yosh avlod tarbiyasini jamiyatning alohida faoliyatining imtiyozli sohasi sifatida e'tirof etish.

Psixologlar, o'qituvchilar va ota-onalar maktabda ham, uyda ham ta'lim-tarbiya jarayonining umuminsoniy qadriyatlar asosida amalga oshirilishini ta'minlash uchun barcha imkoniyatlarni ishga solishlari lozim. Tarbiyadan o'z-o'zini tarbiyalashga o'tish mustaqillik va o'z-o'zini namoyon qilishda o'smirlar va yuqori sinf o'quvchilarining potensial imkoniyatlarini qondirishning tabiiy usuli bo'lib qolishi kerak;

3) psixologlar, o'qituvchilar, ota-onalar maktabgacha yoshdagi bola, kichik maktab o'quvchisi, o'smir va yuqori sinf o'quvchisi bilan o'zaro munosabatlarda ularning oldida va yonida o'z dunyosi, o'zining "men" i, dunyoga, o'ziga bo'lgan munosabatga ega Inson borligini unutmasliklari kerak. Faqat shu yondashuv bilan kattalar (psixolog, o'qituvchi, ota-onalar) bolada ichki "men" i, "o'zligi" yoki mohiyatini rivojlantirishi uchun sharoit yaratishlari mumkin;

4) ta'limning turli shakllari (an'anaviydan yangilarigacha) bolaning rivojlanishiga yordam berishi mumkin, agar kattalar (psixolog, o'qituvchi, ota-onalar) o'quvchining o'quv faoliyati ijtimoiy muhim ekanligini, ijtimoiy baholanadigan faoliyat ekanligini anglasa, bu faoliyat orqali, o'quvchining yangi holati orqali tengdoshlari va kattalar bilan boshqa barcha munosabatlar, o'ziga bo'lgan munosabat va o'ziga baho berishi belgilansa.

Bolaning jamiyat bilan munosabatlarini (oiladagi munosabatlari, tengdoshlar guruhidagi munosabatlar, o'qituvchi va tarbiyachilar bilan) uyg'unlashtirishda maktab psixologi alohida o'rin tutadi. Uning faoliyati quyidagi yetakchi prinsiplar asosida amalga oshiriladi:

- bola ta'lim-tarbiya jarayonining to'laqonli subyekti, o'zining aqliy va jismoniy

kuchini boshqaruvchi, har qanday ta'sir muayyan yoshdagi va ijtimoiy-madaniy bosqichdagi rivojlanishining tabiiy kechishiga mos bo'lishi kerak;

- bolaning o'z "men" iga qiziqishini uyg'otish, refleksiv qobiliyatlarni shakllantirish, o'z-o'zini anglashni rivojlantirish, dunyoga, odamlarga va o'ziga bo'lgan munosabatlar tizimini qurish uchun sharoit yaratish;

- turli ijtimoiy-pedagogik muhitlarda (oilalar, maktab, sinf) va tizimlarda ("otalar-onalar", "o'qituvchi-bola", "o'quvchi-o'quvchi", "otalar-onalar-o'qituvchi", "o'qituvchi-o'qituvchi") "insoniy" munosabatlar tizimini qurish uchun sharoitlar yaratish;

- bolaning individual xususiyatlariga nisbatan turli psixologik, pedagogik, psixoterapevtik, tibbiy va boshqa ta'sirlarning ikkilamchi xarakteri, shu jumladan uning ichki dunyosiga begona odamning aralashuviga duchor bo'lish istagi (istamasligi).

Bu prinsiplar maktab psixologik xizmatining mazmuni, maqsadi va vazifalarini, ya'ni bolalarni muayyan tarzda uyushgan ijtimoiy-pedagogik muhitda (o'z-o'zidan shakllanayotgan shaxsga ijobiy, salbiy yoki betaraf ta'sir ko'rsatishi mumkin) samarali rivojlanishi, tarbiyalanishi va ta'lim olishi uchun optimal sharoit yaratilishini belgilab beradi. Bunday muhitning o'ziga xos xususiyatlariga qarab, psixolog bolaga imkon qadar to'liq moslashishga, konstruktiv imkoniyatlaridan va afzalliklaridan foydalanishga yoki minimal shaxsiy yo'qotishlar bilan omon qolish uchun moslashishga yoki hatto halokatli ta'sirga qaramasdan ijobiy rivojlanishga yordam beradi; boshqacha qilib aytganda, tanlash, loyihalash, o'z hayot strategiyasini amalga oshirish.

Shu bilan birga, maktab psixologining kasbiy faoliyatini an'anaviy tarzda namoyish etish mumkin: 1) psixodagnostika; 2) psixologik rivojlanish (psixokorreksiya); 3) konsultativ va madaniy-ma'rifiy ishlar. Biroq yo'nalishlarning har biri o'z mazmuniga ega.

Shunday qilib, birinchi yo'nalish bolaning maktabga psixologik tayyorgarligi bo'yicha, kichik maktab o'quvchisi, o'smir, yuqori sinf o'quvchisi shaxsini o'rganish bo'yicha tadqiqot muolajalari majmui orqali amalga oshiriladigan bo'ylama diagnostik faoliyatni o'z ichiga oladi; bolalarning chuqur psixodagnostik tekshirish muolajalarini olib borish; patologik va patologik bo'lmagan shaxs xususiyatlarini aniqlash maqsadida "psixologik jihatdan yaxshi bo'lmagan" bolalarni o'rganish [3].

Maktab diagnostikasi amaliyotida quyidagi eksperimental metodikalar o'zini yaxshi ko'rsatgan.

6-8 yoshli bolaning maktabga psixologik tayyorgarligini aniqlash uchun:

- 1) I. Yirasekning maktabga bo'lgan yetuklikning yo'naltirilgan testi (verbal va noverbal variantlar);
- 2) 6-7 yoshli bolaning maktabga motivasion tayyorligini o'rganish (diagnostik suhbat).

Kichik yoshdagi maktab o'quvchisi shaxsining xususiyatlarini o'rganish maqsadida:

- 1) tafakkurning rivojlanish darajasini aniqlash (A. Z. Zak bo'yicha);
- 2) R. Kettel va R. Koan bo'yicha shaxsiy xususiyatlarni o'rganish testi (qiz va o'g'ilbolalar uchun variantlar);
- 3) shaxsning emosional holati (Lyusher-Dorofeyeva testining modifikatsiyasi).

O'smir shaxsining xususiyatlarini o'rganish maqsadida:

- 1) R. Kettelning 16-faktorli so'rovnomasi.;
- 2) qisqa saralash testi (QST).

Yuqori sinf o'quvchilarining shaxsiy xususiyatlarini aniqlash maqsadida:

- 1) aqliy rivojlanishning maktab testi (ARMT);
- 2) kasbga yo'naltirish vazifalari bilan bog'liq holda bilishga oid qiziqishlarni o'rganish.

Turli guruhlardagi bolalarni chuqur o'rganish hamda psixik norma va patologiyani aniqlash uchun:

- 1) o'smirlar va yuqori sinf o'quvchilarida xarakterning aksentuasiasini aniqlash (Shmishek testi, E. Eydemiller metodikasi);
- 2) patoxarakterologik diagnostik so'rovnoma (PDS);
- 3) o'smirlarda tajovuzkorlik holatining diagnostikasi.

Maktab psixologining ishida diagnostika ishlari doimiy bo'lib, uning shaxsiy tashabbusi bilan, ma'muriyat, o'qituvchilar, tarbiyachilar, ota-onalarning so'rovi, bolalarning iltimosiga ko'ra amalga oshirilishi mumkin.

Psixolog faoliyatining *ikkinchi yo'nalishi* o'quvchilar shaxsining to'liq rivojlanishi uchun ijtimoiy-psixologik shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan va shartli ravishda ikki

katta bo‘limga bo‘linadi:

1. “Psixolog-bola” tizimida (trening, rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar) yoki tabiiy o‘quv tarbiyaviy jarayoni (rivojlantiruvchi dasturlar) doirasida maxsus tashkil etilgan o‘zaro munosabatlar shaklida yoki psixologik jihatdan yaxshi bo‘lgan bolalarga qaratilgan faoliyatni rivojlantirish.

Masalan, yuqori sinflarda ARMT metodikasi o‘tkazilgandan so‘ng, professional faoliyatning turli turlariga bo‘lgan bilishga oid qiziqishlar va ishtiyoqini aniqlash, test natijalari bo‘yicha individual va guruhda o‘tkaziladigan suhbatlarni tayinlash va xohlovchi yigit va qizlarga rivojlantiruvchi dasturda ishtirok etishni taklif qilish foydadan holi emas (o‘qishdan bo‘sh va hamma uchun qulay vaqtlarda). Bu ishni o‘qituvchi va o‘quvchilarga zarur tavsiyalar, vazifalar, mashqlar berib, ta‘lim jarayoni doirasida ham amalga oshirish mumkin [24].

Hozirgi kunda maktab psixologining bola va kattalar (shu jumladan, o‘qituvchi, tarbiyachi) shaxsiga psixoterapevtik ta‘sir ko‘rsatish metodlaridan foydalanish huquqiga egaligi masalasi munozaralidir. Shu o‘rinda ikkita fikrni alohida ta‘kidlash kerak:

birinchidan, asosiy kasbiy ta‘limga ega bo‘lgan psixolog o‘z ishida suggestiv bo‘lmagan ta‘sir metodlaridan foydalanishi mumkin va kerak (ijtimoiy-psixologik treninglar, rivojlantiruvchi o‘yinlar va tuzatish mashqlari, relaksasiya usullari, autogen mashqlar metodlari va boshqalar), lekin shaxsning ong osti sohasiga (gipnoz, meditasiya va h.k.) ta‘sir ko‘rsatish metodlarini qo‘llamasligi kerak (shu jumladan, kasb etikasi nuqtai nazaridan);

ikkinchidan, maktab psixologi psixik norma chegaralarida bo‘lgan bolalar bilan ishlaydi va uning vazifalaridan biri taxmin qilingan ruhiy patologiyasi bor bolalarni ko‘rish, ma‘lum mutaxassislariga murojaat qilish bo‘yicha maslahat berish, ularni topishga yordam berish, ammo patologik xarakterdagi ruhiy kasalliklarni bartaraf etishni o‘z zimmasiga olmaydi.

Maktab psixologi faoliyatidagi uchinchi yo‘nalish – psixologik maslahat va tarbiya – bir qator o‘zaro bog‘liq vazifalarga bo‘linadi.

Birinchidan, bolalarning psixologik tarbiyasi, bu yerda asosiysi maktab o‘quvchilarining o‘z-o‘zini rivojlantirishni aktuallashtiruvchi ta‘lim mazmunini, o‘qitish

shakllari va metodlarini tanlashdir. An'anaga ko'ra, bunday ta'lim maktabda psixologiya darslari, tematik sinf soatlari, individual va guruhda o'tkaziladigan suhbatlar va konsultasiyalar shaklida olib boriladi. Shu bilan birga, psixologik bilimlarni "quritib" qo'ymaslik, amaliy psixologiyani o'z-o'zini bilish uchun boyligini, uning insonni shaxsiy va kasbiy darajalardagi turli hayotiy masalalarni hal etishga tayyorlashda yordam beradigan yetakchi rolini ko'rsatish muhimdir.

Ikkinchidan, "ota-ona-bola", "ota-ona-o'qituvchi", "bola-o'qituvchi" tizimlarida ma'lum bir bolaning psixologiyasi va shaxslararo o'zaro nizolar bilan bog'liq bo'lgan keng doiradagi muammolar bo'yicha ota-onalarning psixologik tarbiyasi, ularga ijtimoiy-psixologik maslahat berish va boshqalar.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, bolalar va ota-onalar o'rtasidagi destruktiv o'zaro ta'sir muammolari ko'pincha ota-onalarning "psixologik ko'rliqi", o'z farzandini his qila olmasligi va tushunmasligi hamda unga hamdard va yordam bera olmasligi bilan bog'liq. Bunday hollarda psixologning strategiyasi oilada o'zaro munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlarini batafsil o'rganishga (masalan, "Uy-daraxt-odam", "Mening oilam", "Ota-onaning munosabati" testi kabi bir qator proyeksion metodikalardan foydalangan holda), oilada psixologik qulaylik muhitini yaratishda ota-onalarni jalb qilishga asoslangan bo'lishi kerak. Biroq bu yerda axloqiy prinsiplarga qat'iy rioya qilish, oilaviy vaziyatga qo'pol ravishda aralashmaslik, nizoda ishtirok etayotgan barcha tomonlarning xohish-istaklarini inobatga olish muhim ahamiyatga ega.

Uchinchidan, o'qituvchilar, tarbiyachilar (sinf rahbarlari), maktabning pedagog xodimlari bilan maslahat beradigan va tarbiyaviy ishlar.

Psixologning bunday faoliyati, shuningdek, ota-onalar bilan ishlash – bolaning butun o'quv-tarbiyaviy jarayonining markaziy figurasi bo'lib, uning atrofidagi barcha kattalar uning yaxlit rivojlanishi, o'qitilishi va tarbiyalanishi jarayonining samarali ishlashini ta'minlashlari kerak. Demak, psixologning kattalar bilan olib boradigan amaliy ishlarining butun hajmi maxsus tadqiqot muammosi emas, balki faqat bolalarning ijobiy shaxsiy rivojlanishi muammolarini hal qilish sharoitida mantiqan to'g'ri bo'ladi.

O'qituvchilar bilan psixologning maslahat va tarbiyaviy faoliyati mazmunida bir nechta yo'nalishlarni ko'rish mumkin.

Ulardan biri o'qituvchilarga ma'lum bir o'quvchilar yoki o'quvchilar guruhlarini, jamoalarni *o'qitish va tarbiyalash* bo'yicha maslahat berish bilan bog'liq. Bunday ish tengdoshlar jamoasida shaxsning maqomini aniqlash bo'yicha, shaxslararo munosabatlar dinamikasi va tuzilishini, guruhdagi psixologik iqlimni o'rganishning ma'lum metodikalari yordamida o'tkazilishi mumkin ("Sosiometriya", "Referentometriya", F. Fidlarning "Ijtimoiy-psixologik atmosferaning tezkor diagnostikasi" va boshqalar). O'qituvchilar bilan o'quvchilarning o'zaro nizolari sabablarini o'rganishda teng darajada muhim rolni "Pedagogning agressivligini baholash", "Pedagogning empatiyaga bo'lgan qobiliyati", "Pedagog faoliyatining kasbiy yo'naltirilganligini baholash", "O'quvchidagi mening idealim" proyektiv testi [26] metodikalari o'ynashi mumkin.

Yana bir yo'nalish fan o'qituvchilariga psixologik tomondan adekvat bo'lgan o'quv dasturlarini (chet tili, fizika, adabiyot va boshqalar bo'yicha) yaratish va amalga oshirish masalalari bo'yicha maslahatlar berish bilan bog'liq.

Bunday holda amaliy psixolog o'qituvchining o'rnini bosa olmaydi va bu narsa kerak emas, lekin uning tavsiyalari bunday dasturlarni yaratishning konseptual asosi bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, u ma'lum o'quvchi yoki o'quvchilar kontingentiga nisbatan ma'lum bir dasturdan foydalanishning muvofiqligi va samaradorligi haqida professional fikr bildirishi mumkin.

Uchinchi yo'nalish o'qituvchilarning ijtimoiy-psixologik tarbiyasi bilan bog'liq bo'lib, uning maqsadi – o'quv-tarbiyaviy masalalarni samarali hal etishga hamda bolalar va pedagogik jamoalarda psixologik qulaylik muhitini yaratishga yordam beradigan psixologik bilim, ko'nikma va malakalarni o'tkazishdir.

Maktab psixologining bu faoliyati eng muhim va murakkab ishlardan biri hisoblanadi, chunki u ko'pincha o'qituvchining juda ham bandligiga, stereotiplarni o'zgartirishni istamaslikka va pedagogik tafakkurning rigidligiga duch keladi. Shunga qaramay, maktab o'quvchilarini psixologik tarbiyalashda bo'lgani kabi bu yerda ham psixologik ta'lim mazmunini tanlashga bo'lgan rasmiy yondashuv, "xo'jako'rsinga" bo'ladigan turli seminarlar, muhokamalar, tekshiruvlar o'tkazish chiqarib tashlangan. Psixolog birinchi navbatda pedagogik jamoaning psixologik savodxonligining haqiqiy darajasini, uning a'zolarining qo'shimcha kasbiy bilim olishga intilishi yoki istamasligini, hamkasb-

pedagoglarning psixologik tarbiyaga bo‘lgan umumiy munosabatini hisobga olishi kerak. Eng yaxshisi, tajribaning ko‘rsatishicha, pedagoglarni psixologik tarbiyalash vazifalari tematik metodik birlashmalar, sinf va maktab yig‘ilishlari, pedagogik kengashlar, pedagogik konsiliumlarning faoliyati davomida amalga oshiriladi.

Tadbiqiy ijtimoiy psixologiya ijtimoiy psixologiyaning ajralmas qismidir. O‘z navbatida tadbiqiy ijtimoiy psixologiya: **ijtimoiy amaliyot va nazariya sifatida** paydo bo‘ladi. Nihoyat, u ilmiy fanlar va qo‘llanmalar shaklida taqdim etiladi. Bu bo‘linish shartli, lekin foydali bo‘lib hisoblanadi. Bunday yondashuv Tadbiqiy ijtimoiy psixologiyani o‘zining kengaytirilgan shaklida ifodalaydi.

Ijtimoiy amaliyot, u Tadbiqiy ijtimoiy psixologlar yoki ijtimoiy ishchilar tomonidan amalga oshiriladi, bu holatda ular “aholi bilan psixologik ishlar” profilaktikasi doirasida ta’lim olishlari shart. Shu bilan birga, universitet yoki ilmiy- tadqiqot instituti ilmiy xodimlari (universitet o‘qituvchilari va tadqiqotchilari) o‘z vazifalarini bajarish bilan birga ijtimoiy amaliyot bilan shug‘ullanishlari holatlari ham kam emas.

Tadbiqiy ijtimoiy psixologiyaning amaliy jihati quyidagi sohalardan iborat:

- ✓ ijtimoiy-psixologik diagnostika;
- ✓ ijtimoiy-psixologik maslahat;
- ✓ ijtimoiy-psixologik texnologiyalardan foydalanish orqali ijtimoiy-psixologik ta’sir,
- ✓ ijtimoiy-psixologik yordam ko‘rsatish

Tadbiqiy ijtimoiy psixologiya deganda – fundamental psixologiyaning tamoyillari, kashfiyotlari va nazariyalarini tegishli sohalarda amalda qo‘llashga yoki shu tarzda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan asosiy tamoyillarini kashf etishga intiladigan psixologiyaning barcha sohalarini tushunamiz.

Ijtimoiy psixologiya – odamlarning jamiyatda hamkorlikdagi ish faoliyatlari jarayoni davomida ularda hosil bo‘ladigan tasavvurlar, fikrlar, e’tiqodlar, g‘oyalar, his-tuyg‘ular, kechinmalar, turli xulq-atvor shakllarini tushuntirib beruvchi fan, shaxs va jamiyat o‘zaro bog‘liqligida sodir bo‘ladigan psixologik hodisalarni tahlil etuvchi ilmiy yo‘nalishdir

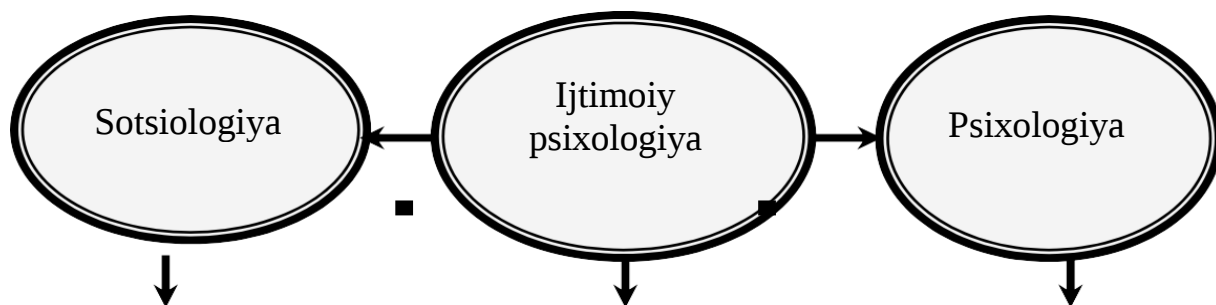
Demak, har bir shaxsning jamiyatda yashashi, uning ijtimoiy normalariga rioya qilgan holda o‘ziga o‘xshash shaxslar bilan o‘rnatadigan murakkab o‘zaro munosabatlari va ularning ta’sirida hosil bo‘ladigan hodisalarning psixologik tabiatini va qonuniyatlarini

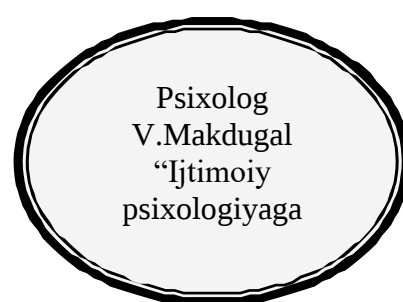
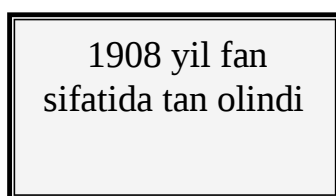
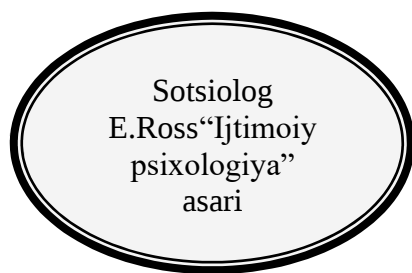
tushuntirib berish – **ijtimoiy psixologiyaning asosiy vazifasidir.**

Shu kabi umumiy ta'riflardan yana biri - ijtimoiy psixologiya turli ijtimoiy vaziyatlarda ro'y beradigan ijtimoiy muloqotning murakkab shakl va mexanizmlarini o'rganuvchi fandır.

Mashhur rus olimasi, sobiq ittifoqda ijtimoiy psixologiya fanining asoschilaridan biri, ijtimoiy psixologiya bo'yicha ilk darslik muallifi G.M.Andreyeva ijtimoiy psixologiya soxasida ishlayotgan mutaxassisning aslida kim ekanligi - psixologmi, faylasufmi yoki sosiologmi, uning ushbu fan predmetiga yondashuvida o'z aksini topadi, chunki agar u sosiolog bo'lsa, ijtimoiy qonuniyatlarni avval boshdan jamiyatdagi an'analar va umumiy qoidalar tilida tushuntirishga intilsa, psixologkonkret olingan shaxs psixologiyasining qonuniyatlarini umumjamiyat qonun qoidalariga tatbiq etishga xarakat qiladi. Shuning uchun ham G. Andreyeva ijtimoiy psixologiyaning mavzu baxsi haqidagi hozirgi zamon qarashlarini umumlashtirib, bu o'rinda uch xil: sosiologik, psixologik va sosiopsixologik yondashish mavjudligini asoslaydi. Nima bo'lganda xam, shuni asosli tarzda e'tirof etish zarurki, ijtimoiy psixologiyaning aloxida fan bulib ajralib chikishiga sabab bulgan ilmiy manbalar ikki fan psixologiya va sosiologiya fanlarining erishgan yutuklari va xar kaysisining doirasida ma'lum muammolarning yechilishi uchun yana kushimchaaloxida fanning bulishi lozimligini tan olish tufayli yuzaga keldi. Shuning uchun xam uzok yillar mobaynida ijtimoiy psixologiya soxasida tadjikotlar olib borayotgan shaxsning kimligiga karab, izlanishlarning natijalarida u yoki bu yondashuv psixologik yoki sosiologik yondashuvning ustuvorligi yakkol kuzga tashlandi.

Ijtimoiy psixologiya faning predmetini hozirgi kunda quyidagicha ta'riflash mumkin: **ijtimoiy psixologiya – odamlarning jamiyatda hamkorlikdagi ish faoliyatlari jarayoni davomida ularda hosil bo'ladigan tasavurlar, fikrlar, e'tiqodlar, g'oyalar, xis-tuyg'ular, kechinmalar, turli xulq-atvor shakllarini tushuntirib beruvchi fandır.**





Ko'p vaqt davomida ijtimoiy psixologiya fanining predmeti borasida tortishuvlar kechgandir. Sababi - ijtimoiy psixologiya fani ikki turdagi qonuniyatlar – ijtimoiy taraqqiyot hamda psixik taraqqiyot qonuniyatlari bilan ish olib boradi. Shuning uchun bo'lsa kerak ijtimoiy psixologik mavzu baxsi va u o'rganadigan sohalar borasida turlicha qarashlar va tortishuvlar mavjudligini kuzatamiz.

Ijtimoiy psixologiyaning mavzu baxsini ta'riflashga aynan psixologik yondashuv A.V.Petrovskiy va V.V.Shpalinskiylarning «Jamoaning ijtimoiy psixologiyasi» kitoblarida bayon etilgan. Bu mualliflarning fikricha, "Ijtimoiy psixologiya" – psixologiya fanining shunday tarmog'iki, u turli uyushgan va uyushmagan guruxlardagi odamlarning muloqoti, o'zaro ta'sir munosabatlaridan kelib chiqadigan psixik xodisalarni o'rganadi. Shuning uchun ham G.M.Andreyeva ijtimoiy psixologiyaning mavzu baxsi haqidagi xozirgi zamon qarashlarini umumlashtirib, bu o'rinda uch xil yondashish borligini e'tirof etadi. Birinchisi, sosiologik yondashish bo'lib, uning tarafdorlarining fikricha, ijtimoiy psixologiya asosan ommaviy psixologik jarayonlarni xalqlar psixologiyasi, ommaviy marosimlar, udumlar, rasm – rusumlarning inson xulq-atvorida namoyon bo'lishini o'rganishi kerak. Ikkinchi psixologik yondashuv tarafdorlari asosan psixologlar bo'lib, ular asosiy diqqatni shaxsning ijtimoiy psixologik hislatlariga, uning turli guruxlarda tutgan o'rni, mavqei, ijtimoiy ustanovkalar va xokazolarga qaratmoq lozim deb hisoblaydilar. Shu bilan birgalikda, hozirda ham sosiologik ham psixologik qarashlarni birgalikda mujassamlashtirayotgan olimlar ham borki, ular ham ommaviy jarayonlarni, ham shaxsning shu jarayonlardagi xulq-atvorini motivlarini o'rganishni yoqlab tadqiqotlar o'tkazmoqdalar.

Amerika ijtimoiy psixologiyasida ham ijtimoiy psixologiyaning mavzu baxsi borasida uzoq tortishuvlar mavjud bo'lgan. Chunki shu paytgacha shaxs va jamiyat

borasida muommolar soxasida ikki xil yondashuv bo'lib kelgan edi: psixologiya inson tabiatini, uning psixikasini, sosiologiya esa, jamiyat tabiatini, psixikasini o'rganib keladi. Ijtimoiy psixologiya paydo bo'ldiki, u insonning jamiyatga munosabatining psixologik tomonini o'rganmoqda.

Demak, xar bir shaxsning jamiyatda yashashi, uning ijtimoiy normalariga rioya qilgan holda navbatga o'xshash shaxslar bilan o'rnatadigan murakkab o'zaro munosabatlari va ularning ta'sirida hosil bo'ladigan hodisalarning psixologik tabiatlarini va qonuniyatlarini tushuntirib berish ijtimoiy psixologiya asosiy vazifasidir. Bundan yelib chiqadigan umumiy ta'riflarga binoan, ijtimoiy psixologiya ijtimoiy muloqotning murakkab shakl va mexanizmlarini o'rganuvchi fandır.

Ijtimoiy psixologiya va umuman ijtimoiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi fanlarning asosiy vazifasi – barkamol avlod tarbiyasini, ta'minlovchi barcha

ma'naviy, ruhiy va insoniy munosabatlar; mohiyatini tahlil qilish, ularni boshqarishning eng samarali usullarini hayotga tadbiq etishdir. Bu o'rinda, ayniqsa ijtimoiy tafakkurning, yangicha dunyoqarash va munosabatlarning shakllanishini, insonning o'zgalarga ta'sir etish mexanizmlarini o'rganish eng dolzarb masalalardandır. Xo'sh, bugungi kunda ijtimoiy psixologiya oldida qanday vazifalar mavjud? Birinchidan, uning asosiy yo'nalishi kichik guruxlar va jamoalar psixologiyasini o'rganishdan iboratdır. Xar bir uning oilasi, mehnat jamoasi, ko'cha-ko'yidagi norasmiy guruxdagi do'stlari davrasi, o'quv jamoasi va xkazolardir. Shaxsning yakka va turli guruxlar doirasida o'zini tutishi, xulq-atvori, mavqei, unga navbatga xos guruhiiy ta'sirlar, guruxdagi shaxslararo moslik, liderlik, guruhiiy tazyiqqa beriluvchanlik kabi qator hodisalar aslida o'sha guruhlarini boshqarish, o'zaro munosabatlar sharoitini yaratish – bu odamlarni samarali o'zaro muloqotga o'rgatishning zaruriyatidir.

Ikkinchidan, shaxsning ijtimoiy psixologik qiyofasi masalasi ham bugungikundagi o'zgarishlar va ma'naviy jixatidan poklanish davrida o'ta muhim soxadir. Shaxsni ijtimoiy psixologik o'rganish tadqiqotlarning obykti sifatida qaralganda, avvalo uning xulq-atvori, ijtimoiy motivlar, uning yo'nalishlari, xulq-atvori, normalari, shaxsning jamiyatdagi turli ijtimoiy rollari, mavqei, ijtimoiylashuvi; shaxsning o'z-o'ziga baxosi, munosabati, hurmati xamda ijtimoiy, tarixiy va madaniy shart-sharoitlarning shaxs

ongiga ta'siri, shaxs tiplari o'rganiladi.

Uchinchidan, jamiyat miqyosida ro'y beradigan ommaviy hodisalar ijtimoiy psixologiya uchun tadbqiq ahamiyatga ega. Ijtimoiy psixologiyada ommaviy hodisalar deganda turli kishilar guruhida shaxslararo munosabatlar va o'zaro ta'sir jarayonlari; milliy etnopsixologiya hamda sinflar psixologiyasi muommolari; milliy madaniyat, urf-odatlar, an'analar, udumlar, aqidalarning shaxs shakllanishidagi roli; olomon psixologiyasiga oid psixologik qonuniyatlar; turli guruxlarda odamlarning bir-birini idrok qilishlari va tushuntirishlari, o'zaro ta'sir masalalari tushuniladi. Chunki alohida shaxs tarbiyasida ommaviy hodisalarning, katta guruxlarning ta'sirini inkor etish masalaga bir yoqlama yondashish bilan barobardir. Masalan, shaxs uchun u mansub bo'lgan millat, elat yoki xalqning ruhiyati, uning ongidagi asrlar davomida saqlanib kelayotgan an'analar, rasm-rusumlar, aqidalar, udumlar, faoliyat stereotiplari kabilar o'z muayyan ta'sir kuchiga ega.

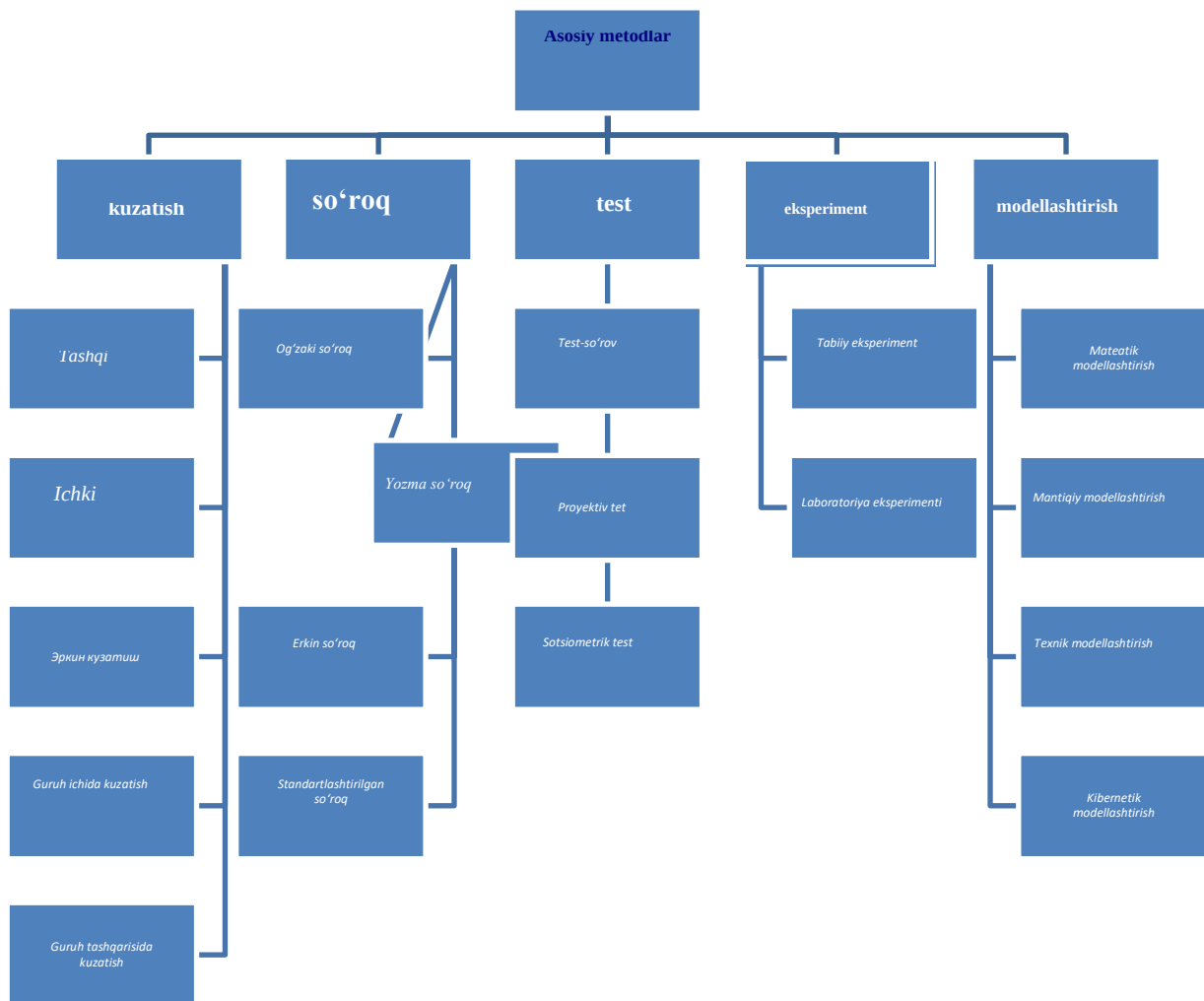
To'rtinchidan, oila ijtimoiy psixologiyaning o'rganish obyekti sifatida. Bu yerda oilaga hos psixologik jarayonlar, oila a'zolarining bir-birlariga munosabatlari, nikohdagi o'zaro moslik masalalari, oilaviy mojarolarning psixologik omillari, oilada bola tarbiyasining ijtimoiy psixologik metodlari o'rganiladi.

Ajratilgan vazifalardan yana biri shuki, hozirgi davrda ijtimoiy psixologiya navbat bilan bevosita aloqador bo'lgan boshqa psixologiya tarmoqlari bilan hamkorlikda keskin o'zgarishlar davrida har bir inson ongida nima sodir bo'ladi, u bu o'zgarishlarni qanday idrok qilmoqda, uning hayotiy mavqeini qanday qilib maqsadga muvofiq tarzda faollashtirish mumkin, degan savollarga ilmiy asoslangan javob topib berishdir. Boshqaruv psixologiyasi, sanoat va ishlab chiqarish psixologiyasi ham shunday guruxiy jarayonlarning qonun va qoidalarini tadqiq etish tufayli ajralib chiqqan tadbqiq soxalardir. Ijtimoiy psixologiya o'rganadigan eng asosiy va yuqorida ta'kidlab o'tilgan muommalarni o'z ichiga olgan masalalardan biri - bu muomaladir. Psixolog olimlarning fikricha, bugungi kunda ijtimoiy psixologiyaning predmeti ham va uning doirasida o'tkaziladigan barcha tadqiqotlarning umumiy obyekti ham muomiladir. Uning inson hayotida tutgan o'rnini aniqlash turli ijtimoiy faoliyatlar sharoitida samara beradigan muomila turlari va uslublarini yoritish, uning sof psixologik mexanizmlarini tadqiq etish,

fanning eng muhim tadbqiqiy yo‘nalishlaridandir. Shuning uchun ham xar bir konkret sharoitda shaxslararo muloqot samaradorligini oshirish omillarini o‘rganish xozirgi ijtimoiy psixologiyadagi muxim muammolardandir.

Har bir fanda 6o‘lgani singari ijtimoiy psixologiyaning o‘z metodlari va ularni qo‘llash vositalari maajud. To‘g‘ri, ularning aksariyati psixologiya va sosiologiya fanlarida ko‘llaniladigan usullarga yaqin, lekin fanning predmetidagi o‘ziga xosligini hisobga olgan holda ularni ishlatish yo‘llari va ma‘lumotlarni ilmiy jihatdan tahlil qilishda farqlar mavjud. Masalan, umumiy psixologiyada bo‘lgani kabi ijtimoiy psixologiyada ham kuzatish metodi qo‘llaniladi, lekin kuzatuv obyekgi konkret shaxsdagi psixik faoliyat emas, balki shaxsning ijtimoiy munosabatlar tizimida bevosita kuzatishmumkin bo‘lgan ijtimoiy xulqidir. YA’ni, kuzatuvchi aniq oldindan belgilangan rejaasosida o‘zi o‘rganayotgan guruhning faoliyatini, verbal yoki noverbal hatti- harakatlarini malum vaqt birligida muttasil kuzatib, olingan malumotlarni qayd etib boradi, bunda zamonaviy audio- va videotexnikadan foydalanish, u yoki bu harakatlarni qayta-qayta qurish orqali kerakli xulosalarni chikarish mumkin. Ijtimoiy psixologiyada qo‘llaniladigan kuzatish metodining asosan uch shakli mavjud:

a) “qo‘shilib kuzatish” - bunda tadqiqotchi kuzatiluvchilar faoliyatiga bevosiga aralashib, zarur holatlarda birgalikda faoliyat yuritadi. Bu usulda eng muhim xususiyat uning tabiiyligi bo‘ulib, kuzatish obyektlari o‘zlarining kuzatilayotganliklarini sezmaydilar va kuzatuvchi guruhning azosi sifatida qabul qiladilar. Ushbu shartning buzilishi eksperimentning samarasiz bo‘lishiga olib kelishi mumkin;



6) “tashki kuzatish” - kuzatiluvchilar faoliyatiga aralashmagan holda ular tashqi xulk-atvorini qayd qilishdir. Bu usul muayyan vaqt va sabr-toqat talab qilishi bilan boshqa metodlardan farq qiladi, bazida qiska muddat ichida tadqiqotchi o‘zini qiziqtirayotgan predmeg xususida hech narsa, qayd qila olmasligi yoki tasodifan qo‘lga kiritilgan ma’lumot asosida xulosa chiqarishga majbur bulishi mumkin. Shuning uchun ham bu usul boshqa usullarga qo‘shimcha vosita sifatida ishlatiladi;

v) “muhim voqealarni qayd etish” usulida kuzatishning mohiyati shundaki, alohida shaxs yoki guruh kutilmagan, tasodifiy vaziyatga solinadi va ularning vaziyatga munosabati, o‘zini tutishi, ziddiyatli va qiyin holatlardan chiqish yo‘llari kuzatiladi. Masalan, guruhni ataylab oldindan tuzilgan ssenariy yordamida munozarali vaziyatga solish va unda har bir guruh azosini o‘zini qanday tutishi va bayon etgan fikrlarini zikr etish bunga yorqin misoldir.

Hujjatlarni taqdim qilish usuli sosiologiyadan kirib kelgandir. Bu ijtimoiy faoliyatning mahsulini o‘rganishga karatilgan bo‘lib, to‘plangan ma’lumotlarning ishonchliligi, matematika va statistika uslublari yordamida qayta ishlash imkoniyatining mavjudligi sababli ma’lum afzalliklarga ega. Bu usulning yana bir nomi *kontent-tahlil* bo‘lib, tahlil qilinadigan hujjatlar toifasiga asosan og‘zaki (so‘zlangan nutq matnlari, suhbatlarning yozib olingan qismlari, bevosita muloqot jarayonida qayd etilgan manbalar) yoki yozma (rasmiiy) plakatlar, gazeta-jurnallardagi maqolalar, xatlar, manaviy-ma’rifiy adabiyotlar matnlari va shunga o‘xshash) holda tavsiya etilgan ma’lumotlar kiradi.

Kontent-tahlilni qo‘llashda tadqiqotchi oldida turgan asosiy muammo - bu tekshiruv fikrlarni bo‘lishi, kategoriyalarni aniqlashdir. Ko‘plab tadqiqotchilar fikrlarini umumlashgiran holda tahlil qilish uchun uning birliklari quyidagilar bo‘lishi mumkin, deb hiso6lanadi:

a) alohida iboralar yoki so‘zlarda bildirilgan tushunchalar (masalan, demokratiya, faollik, tashabbus, hamkorlik va hokazo);

b) yaxlit abzaslar, matnlar, maqolalar va shunga o‘xshashlarda ko‘tarilgan mavzular (masalan, millatlararo munosabatlar maveusi, insonlardagi milliy

qadriyatlar, yoshlar ma'naviyati mavzusi va hokazo);

v) tarixiy allomalar, siyosatshunoslar, taniqli shaxslarning nomlari;

g) ijtimoiy hodisa, rasm yoki hujjat, biror aniq fakt, asar (masalan, oilaviy mojarolar, O'zbekiston Konstitusiyasining muhokamasi, yangi yozilgan asarga o'quvchilarning munosabati va shunga o'xshash),

Yaxshi o'tkazilgan kontent tahlil - aslida ijtimoiy psixologik tadqiqotlarda juda muhim ahamiyatga ega. To'plangan miqdoriy ma'lumotlar matematik statistika metodlari yordamida qayta ishlovdan o'tkazilmog'i lozim. Kontent - tahlil tadqiqotchidan kattagina o'quvni talab qiladi.

So'rov metodlari. So'rov metodlari ijtimoiy psixologik tadqiqotlarda keng qo'llaniladi, ayniqsa, anketa so'rovi va intervyu shular jumlasidandir, Bu metodlarni qo'llashda qator metodologik qiyinchiliklar vujudga keladi, birinchidan, doim shaxslararo munosabatlar, o'zaro ta'sir shakllari mavjud, ikkinchidan, tadqiqotchining subyektiv munosabatlarini ham inkor qilib bo'lmaydi, Tadqiqot mobaynida shaxslararo idrok qilish va subyektiv bir-birini tushunishga karatilgan barcha qonuniyatlar yashaydi. Shunga qaramay, juda ko'p ijtimoiy psixologik malumotlarni to'plashda surov metodlari eng qo'llanadigan usullar sifatida ishlatib kelinmoqda.

Intervyu o'tkazish uchun odam maxsus ravishda tayyorgarlik ko'rishi kerak, chunki u tadqiqotchidan qator muhim shaxs sifatlarining bo'lishini talab qiladi. Shuning uchun ham ijtimoiy psixologiyada "rolli uyinlar" metodi yordamida psixolog yoki sosiolog maxsus tayyorgarlik kursidan o'tadi.

Anketa metodi hammaga tanish bo'lgan usullardan biri. Lekin ko'pincha anketani o'tkazgan odam uning tuzilishi qanchalik qiyinligini yoki olingan ma'lumotlarni qayta ishlash, ularni to'g'ri sharhlash naqadar qiyin ekan-ligini tasavvur qilmaydi. Anketaga kiritilgan savollar malumotiga ko'ra anketa ochiq va yopiq turlarga bo'linadi. Ochiq anketa respondentdan o'z fikrini erkin bayon etishni talab qiladi, yopiq shakldagi anketa savollari esa javoblari oldindan berilgan bo'lib, tekshiriluvchi o'ziga ma'qul bo'lgan, o'zining qarashlari, fikrlari bilan mos kelgan

javobni belgilab beradi. Ochiq savollarning kamchiligi - respondentlarning har doim ham, qo'yilgan vazifaga yetarli darajada mas'uliyat bilan qaramasliklari hamda berilgan javoblarni statistik jihatdan ishlov berishdagi qiyinchiliklar bo'lsa, yopiq anketada respondentga tekshiruvchi tomonidan o'z fikriga ergashishga o'xshash holatning mavjudligi yoki har doim ham hamma savolning barcha javob variantlarini topib bilmaslikdadir. Shunday holatlarda respondent yo umuman javob bermasligi yoki "tavakkal" qilib bir variantni belgilab berishi mumkin. Shuning uchun ham keyingi paytlarda yarim yopiq savollardan iborat anketalar tuzilmoqdaki, ularda javob variantlaridan tashqari qo'shimcha tarzda fikr bildirish uchun qo'shimcha qatorlar beriladi.

Testlar psixologiyaning maxsus usulidir. Ular qisqa sinov usuli bo'lib, u yoki bu ijtimoiy psixologik hodisani muddat ichida biror testni qo'llash orqali tekshiriladi. Testlar asrimizning boshida kashf qilingan bo'lib, ular 20-30-yillarda hayotga, amaliyotga shunchalik shiddat bilan kirib keldiki, natijada maxsus soha - psixometrika yuzaga keldi. Testlarni qo'llashning qulaylik tomoni shundaki, bir test yordamida ma'lum bir obyektning-bir obyektning u yoki bu xususiyatini bir necha marta, takror-takror sinab ko'rish mumkin. Lekin ularni universal deb bo'lmaydi, chunki u yoki bu testni faqat qanday turdagi obyektga sinalgan bo'lsa, shunga o'xshash obyektlardagina qo'llash mumkin, kolaversa, bunda olingan ma'lumotlar nisbiy harakterga ega bo'ladi. Biroq shunday bo'lishiga qaramay, testlar, ayniqsa hozirgi kunlarda hayotimizga keng kirib keldi. Shaxs xususiyatlarini tekshiruvchi testlardan tashqari, shaxsning muloqot tizimidagi o'rnini, undagi muloqot malakalarining bor-yuqligini sinovchi, shaxs aqliy sifatlarini tekshiruvchi testlarkeng qo'llanilmoqda. E'tirof etish kerakki, testni tuzish, uni obyektlarda sinovdan o'tkazish, hattoki, tayyor testni moslashtirish yuksak bilimlarni, malakani, olimlik odobini talab kiladigan ishdir. Masalan, ingliz olimi Kettell shaxs sifatlarini sinovchi testini ishlab chiqish uchun odamdagi 4,5 mingga yaqin sifatlarini o'rganishdan boshlagan edi. Ana shulardan ekspertlar yordamida 171 juft dixotomik sifatlarini ajratdi (masalan, kamtar—maqtanchiq, bosiq—tez va shunga o'xshash). Nihoyat, ular ichidan eng ishonchlilari tanlab olindiki, oxir-oqibat 21 xil shaxs xususiyatlaridan iborat sifatlar kompleksi tanlandi va shular asosida mashhur Kettelltesti

paydo bo'ldi. Uning yordamida asosan shaxsdagi introversiya, ekstroversiya, faollik, reallilik, ziyraklik darajasi va boshqalar sinaladigan bo'ldi.

Testlar xususida yana shuni aytish mumkinki, har bir testning o'z "kaliti" bo'ladi va bu kalitning egasida maxsus lisenziyalar, ya'ni kelishuvga ko'ra ishonchli shaxslar-gagina sotish, berish xuquqi bo'ladi. "Kalitsiz" esa maxsus testlarni hech kim ishlata olmaydi.

Ijtimoiy psixologik eksperiment.. Ijtimoiy psixologik eksperiment-bu ijtimoiy hodisalarni o'rganish maqsadida tekshiruvchi bilan tekshiriluvchi o'rtasidagi maqsadga qaratilgan muloqotdir. Barcha muloqotning bo'lishi uchun eksperimentator, ya'ni tekshiruvchi maxsus sharoit yaratadi va ana shu sharoitda aniq reja asosida faktlar tuplaydi. Umumiy psixologiyada bo'lgani kabi, ijtimoiy psixologiyada ham tabiiy va laboratoriya eksperimenti turlari farqlanadi. Tabiiy eksperimentga misol qilib, rus pedagogi A. Makarenkoning jamoaning shakllanishi va uni uyushtirish borasida olib borgan tadqiqotlarini olish mumkin. Amerikalik psixolog M. Sherif esa guruhlararo munosabatlarga taalluqli fenomenlarni tabiiy sharoitlarda maxsus reja asosida tekshirib o'rgangan. Uning asosiy maqsadi vaqtinchalik tuzilgan jamoa - yozgi ta'til lagerlarida turli ziddiyatlarning paydo bo'lishidagi psixologik sabablarni o'rganishdan iborat edi.

Laboratoriya eksperimenti odatda maxsus sharoitlarda, maxsus xonalarda, kerakli asbob-uskunalar yordamida o'tkaziladi. Birinchi marta laboratoriya sharoitida ijtimoiy psixologik tadqiqotni rus olimi Bexterev o'tkazgan edi. U maxsus asboblarning yordamida idrokning aniqligini, xotiraning sifatini, kuzatuvchanlik xususiyatlarini yakka holda va guruh sharoitida solishtirib o'rgandi hamda guruhning borligi har bir guruh a'zosi psixik jarayonlariga bevosita ta'sir etishini isbot qildi.

Laboratoriya eksperimenti keyinchalik B.G. Ananyev, YE.S. Kuzmin, V.S. Merlin, V.N. Myasishev, L.I. Umanskiy va boshqalar tomonidan yanada takomillashtirildi va ijtimoiy psixologiyada apparatura uslubi keng qo'llanila boshladi. Masalan, F.D. Gorbov va M.A. Novikovlar tomonidan gomeostat, L.I. Umanskiy tomonidan yaratilgan guruh uchun integratorlar paydo bo'ldi va amaliyotda bir guruh hodisalarni tekshirishda keng ishlatila boshladi. Masalan, guruh gomeostat guruhni

tashkil etuvchilar o'rtasida harakatlardagi moslikning bor-yo'qligini tekshiradi. Bu moslamaning mohiyati shuki, guruh a'zolari yumaloq stol atrofida o'tiradilar, har bir qatnashuvchi ro'parasida tablo o'zi xohlagan tomonga burishi mumkin bo'lgan strelka bo'lib, tekshiruvchi har birining harakatini kuzatib turadi. Lekin ularga topshiriq quyidagicha beriladi: "Siz strelkani shunday buringki, sizning harakatingiz boshqalarnikiga mos bo'lsin, aks holda, sizning beparvoligingiz tufayli butun guruh jazo oladi". Agar guruhda hamjihatlik bir-birini tushunish bo'lsa, ular tezda o'zaro kelishib olib, xatolarni minimal qiladigan bo'lib qoladilar, shu jihatdan turli guruhlar turlicha xulq-atvor namoyon qilishi, bunda guruhning muloqot tajribasi, guruh peshqadamining qobiliyatlari yetakchi rol o'ynashi eksperimental tarzda isbotlanadi.

Bundan tashqari, maxsus asbob-uskunalar yordamida guruh a'zolaridagi ishonuvchanlik—konformizm hodisalarini ham eksperimental tarzda o'rganish mumkin. Guruhdagi umumiy ishonuvchanlikni, guruh tazyiqini o'rganish uchun esa auokinetik effekt beruvchi moslamalardan foydalaniladi. Bunda yonib turgan nuqta qorong'ida avval alohida tarzda guruh a'zolariga ko'rsatiladi, keyin esa guruh sharoitida, maxsus tayyorlab qo'yilgan odamlar orqali kishilar fikrining qanchalik o'zgarishi tekshiriladi.

Proyektiv metodlar. Bu usullar test usullarining bir ko'rinishi bo'lib, unda tekshiriluvchiga aniq tizim yoki ko'rinishga ega bo'lmagan, noaniq narsalar tavsiya etiladi va ularni sharhlash topshirig'i beriladi. YA'ni, tekshiriluvchiga turlicha talqin qilish mumkin bo'lgan rasmlar, tugatilmagan hikoyalar, biror aniq ko'rinishga ega bo'lmagan buyumlar, yog'ochlar berilishi mumkin, ularga qarab tekshiriluvchi o'zining hissiy dunyosi, qiziqishlari, dunyoqarashi nuqtai nazaridan baho berishi mumkin.

Proyektiv usullarga mashhur "Rorshaxning siyoh dog'lari" testini kiritish mumkin (1921 i.). Bu dog'lar ikki tomonlama simmetrik shaklda berilgan 10 xil dog'lardan iborat bo'lib, har bir dog' har xil bo'yoqli fonda ko'rsatiladi. Tekshiriluvchidan har bir "dog" ning nimani eslatayotganligini aytish so'raladi. Uning og'zidan chiqqan so'z-lar, assosiasiyalarga qarab (ularni kontent-analiz qilib) shaxs xususiyatlari haqida xulosa qilinadi.

Yana bir proyektiv usul—bu S. Rozensveygning rasmiy assosiasiyalar usulidir.

Bunda hayotda tez-tez uchrab turadigan ziddiyatli vaziyatlarni aks ettirgan rasmlar tekshiriluvchiga tavsiya qilinadi. Bu rasmlarda bir tomonda turgan personajlar nimalarnidir gapirayotgan holda gavdalantiriladi, unga qarshi tomondagishaxs esa hali javob qaytarib ulgurmagan, tekshiruvchi tekshiriluvchidan tez, qisqa muddat ichida bo'sh kataklarga berilishi mumkin bo'lgan javobni yozishni so'raydi. Berilgan javoblarga qarab shaxsning yo'nalishi, uning ziddiyatlarga munosabati, agressiya-jaholat hissining xususiyatlari, bu hisning kimlarga qaratilganligi va shunga o'xshash muhim faktlar to'planadi.

“Tugatilmagan hikoyalar” ham guruhdagi va yakka shaxslarning qarashlari, ulardagi psixologik yo'nalishlarni o'rganishda ancha qo'l keladigan usuldir. Ularda shaxsning o'ziga, atrofdagilarga, jamoaga munosabatlari aniqlanadi. “Mening hayotiy intilishlarim...”, “Mening kayfiyatimni buzilishiga sabab, odatda...” va shunga o'xshash iboralarning davomi yozilib, tugatilishi taklif etiladi.

Shunday qilib, ijtimoiy psixologiya hozirgi kunda juda ko'p metodlarga ega, biz tanishib chiqqan metodlar ularning asosiylari, bir qismi, xolos. Har bir tadqiqotchi o'z tadqiqot obyektiining xususiyatlari, tadqiqot maqsadi va mavzuiga qarab kerakli uslubni tanlaydi. Bunda metodlar to'plami bilan to'laligicha tanishish uchun maxsus adabiyotlar bilan ham tanishib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Ta'limda psixologik xizmat ko'rsatish

Ma'lumki, shaxsning sotsializatsiyasi asosan ta'lim-tarbiya maskanlarida amalga oshadi. Shuning uchun ham ta'im maskanlari orasida: oila, bog'cha, maktab, litsey, kollej, oliygoh oldiga qo'yilgan asosiy vazifalardan biri shaxsning kamoloti uchun barcha sharoitlarni yaratish, uning individual va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim va tarbiyaning eng maqbul shakllarini joriy etishdir. Oxirgi yillarda O'zbekiston Respublikasi ko'rsatmalariga asosan yoshlarning layoqatlarini ilk yoshligidan aniqlash, ular iqtidorini har taraflama o'stirish vazifalari shaxsga individual yondashuvning zarurligini, o'qishning differensial bo'lishini talab qilmoqda, shunga yarasha maktab va jamoatchilik oldiga qator muammolarni keltirib chiqarmoqda. Testlar vositasida bilimlarni tekshirish, oliy o'quv yurtlariga va ta'limning barcha tarmoqlariga ham test sinovlari orqali qabulning amalga oshirilishi psixologik xizmatning

tezroq yo'lga qo'yilishiii talab qilmoqda. Ijtimoiy psixologiya ham davrimizning ta'lim maskanlari oldiga qo'yayotgan talablari, uning hozirgi kunlarda boshdan kechirayotgan qiyinchiliklarni hisobga olgan holda, o'z oldiga:

- a) ularni anglash;
- b) ilmiy analiz qilish;
- v) oldini olish yo'llarini qidirish;
- g) yo'l-yo'riqlar ko'rsatish vazifasini qo'ymoqda.

Bu borada ijtimoiy psixolog nima ishlarni qilishi mumkin?

1. Joylarda tashkil etilgan psixologiya xizmati, avvalo psixologdan o'sha ta'lim maskani sharoitini har tomonlama, to'liq o'rganib chiqishni, har bir yosh xususiyatlariga qarab, individual va guruhda ishlash uslublarini aniqlashi lozim.

2. Psixolog shaxs o'rtasida uchrab turadigan psixik rivojlanishdan chekinish hollarini to'liq o'rganishi, unga sabab bo'lgan ijtimoiy-psixologik shart-sharoitlarni analiz qilishi lozim.

3. Psixologda turli yoshli shaxs bo'yicha ularning qobiliyatlari, yo'nalishi, layoqatlari va kasbga qiziqishiga doir aniq ilmiy analizlar, test natijalari asosida tuzilgan ma'lumotlar blanki bo'lishi kerak. Bu ma'lumotlarga asoslanib, psixolog xar bir shaxsga alohida-alohida yondashish, ayrimlariga qo'shimcha darslar tashkil etish shaxsdagi qobiliyatlarni o'stirish bilan bog'liq aniq ko'rsatmalar ishlab chiqmog'i lozim.

4. Ta'limi maskanlaridagi alohida sinflardagi ruhiy holatlarni, o'zaro munosabatlar bilan bog'liq bo'lgan psixologik muhitni aniqlashi va rasmiy va norasmiy liderlar o'rtasidagi munosabatlarni chuqur o'rganib, ma'muriyatga kerakli yo'l-yo'riqlarni berib turishi kerak.

5. Bundan tashqari, psixolog turli mojarolar, ziddiyatlar, tartibbuzarliklarning oldini olish, ularning tabiatini o'rganish chora-tadbirlari bo'yicha konsultatsiyalar tashkil etishi kerak. Bunday konsultatsiyalar alohida ota-onalar va pedagoglar jamoasi uchun tashkil qilinadi. Amaliy psixolog faoliyatining yana bir tomoni turli masalalar bo'yicha o'qituvchilar jamoasiga konsultatsiya va yordamlar berishdir.

Yuqoridagi vazifalardan kelib chiqib, diagnostik va tuzatish ishlari (har qanday rivojlanish jarayonidagi cheklanishlar, orqada qolish holatlarini aniqlab, chorasini topish, ular oldini olish); psixoprofilaktik ishlar (psixogigiena, bolaning psixologik jihatdan normal

rivojlanishini ta'minlovchi sharoitlar yaratish); psixologik konsultatsiyalar, o'qituvchilar, ota-onalar va o'quvchilarning psixologik savodxonligini ko'tarish; psixolog qo'llaydigan metodlarni konkret sharoitlarga moslashtirish, ulardan samarali foydalanish, to'plangan ilmiy ma'lumotlarni sistemali tarzda analiz qilib borish; testlar tuzish, ularning sezgirligini ilmiy asoslash va har bir bola qobiliyatini, qolaversa, o'qituvchilar bilimdonligini testlar yordamida muntazam tekshirib, ilmiy xulosalar va ko'rsatmalar tayyorlash kabilardan iboratdir.

O'ylaymizki, respublikamizda ta'lim maskanlarida psixologik xizmat ko'rsatish ishlarini takomillashtirish kelajagimiz bo'lgan bolalarimizni jamiyat oldida turgan ulkan va ulug'vor ishlarga tayyorlashda o'zining munosib hissasini qo'shadi.

Umuman jamiyatning psixologiya fani oldiga qo'ygan talablari ko'p. Ularni qondirish uchun jumhuriyatimizda avvalo keng ilmiy-tadqiqot ishlarini rivojlantirish, ularning natijalarini dadil amaliyotga tadbqiq qilish davri keldi. Amaliyot bilan nazariya o'rtasidagi bog'liqlik har bir ilmiy g'oyani hayotga tadbqiq qilish psixologlar oldida turgan asosiy vazifalardandir.

Tadbqiqiy ijtimoiy psixologiya va siyosat

Siyosiy psixologiya XX asr o'rtalarida psixologiya va siyosatshunoslik kabi fanlarning tutashuvida mustaqil nazariy va empirik fan sifatida shakllandi. Biroq bu fan asoslari asr boshidan boshlab qo'yildi.

Uning asoschilaridan biri G. Uolles va uning o'quvchisi G. Lassuel bo'lib, G. Uolles 1908 yilda "Siyosatda inson tabiati" asarini, G. Lassuel esa 1930 da mashhur "Psixopatologiya va siyosat" asarini nashr ettirganlar. Siyosiy psixologiyaning asoslari nazariy va empirik fan sifatida V. Bund, Z. Freyd, M. Dougal, D. Uotson, V. Skinner kabi taniqli psixologlar tomonidan yaratilgan. Siyosiy psixologiyada K. Levin, A. Maslou, G. Ayzenk, E. Erikson va boshqalarning ishlari o'z qo'llanishini topdi. Bundan tashqari, ularning ko'pchiligi siyosiy hayotni psixologik tahlil qilish bilan bevosita shug'ullanganlar, ularning konsepsiyalari esa siyosiy material asosida ishlab chiqilgan.

Siyosiy psixologiya amaliy jihatining rivojlanishi inson omilining, siyosiy va davlat jarayonlarida jamoatchilik fikrining roli ortib borishiga, siyosiy raqobat sharoitida

samarali siyosiy qarorlar qabul qilish zarurligi va boshqalarga bog‘liq.

Siyosiy psixologiyaning mustaqil ilmiy yo‘nalishga yakuniy rasmiylashtirish 1978-yilda Siyosiy psixologiyaning xalqaro jamiyati (ISPP) tashkil topganda sodir bo‘ldi. ISPP tashkil etilganidan buyon deyarli har chorakda jamiyatning “Siyosiy psixologiya” jurnali nashr etildi.

Chet eldagi siyosiy psixologiyaga oid asosiy umumlashtiruvchi manbalar quyidagi fundamental asarlardir: “Siyosiy psixologiya” (M. Germann tahriri ostida), “Siyosiy xatti-harakatlar lug‘ati” (S. Long tahriri ostida), “Siyosiy psixologiya lug‘ati” (J. Knitson tahriri ostida) va boshqalar.

Rus ijtimoiy fanida 80-yillarga qadar siyosiy psixologiya muammolari asosan falsafiy jihatdan ko‘rib chiqilgan [8, 21]. Siyosiy psixologiya sohasidagi dolzarb psixologik asarlarga A. I. Yuryev, YE. B. Shestopal, V.V. Kramnik, L. Y. Gozman, YE. Yegorova-Gantmanidr ishlarini kiritish mumkin [4, 5, 18,37,39].

Ayniqsa, Rossiyada siyosiy psixologiyaning nazariy va amaliy jihatlar 90-yillarning boshidan boshlab ishlab chiqila boshlandi. 1990 yilda Sankt-Peterburg universitetida Siyosiy psixologiya kafedrası tashkil etildi (*mudiri*. prof. A. I. Yuryev). Bugungi kunga kelib ushbu yo‘nalish bo‘yicha mutaxassis-psixologlarning dastlabki talabalari bitirib chiqdi. Mustaqil o‘quv fani sifatida siyosiy psixologiya Moskva Davlat universitetida, Rossiya Federasiyasi Prezidenti huzuridagi Fuqarolik holati dalolatnomalarini ro‘yxatdan o‘tkazish va Rossiyaning boshqa oliy o‘quv yurtlarida o‘qitila boshlandi.

Rossiyada 80-90-yillarda siyosiy psixologiyaning jadal rivojlanishi jamiyatni demokratlashtirish jarayonlari, siyosiy kurashning keskinlashuvi, ijtimoiy keskinlikning o‘sishi, ba’zi siyosiy kuchlarning hokimiyatni saqlab qolish ehtiyojlari, boshqalarning esa siyosiy kurash va hayot sohasidagi ijtimoiy-psixologik qonuniyatlarga tayangan holda hokimiyat tepasiga kelishi bilan bog‘liq.

Siyosiy psixologiyaning predmeti – jamiyatning siyosiy sohasidagi ijtimoiy- psixologik qonuniyatlarni izlashdir. Shunga asoslanib, ushbu soha nazariyasi rivojlanishining asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat: hokimiyat psixologiyasi, shu jumladan hokimiyat motivlari va resurslari, siyosiy yetakchilik psixologiyasi; siyosiy qarorlar qabul qilish amaliyoti; siyosiy sosializasiya; siyosiy madaniyat; siyosiy o‘zgarishlarning

ijtimoiy-psixologik jihatlari va boshqalar.

90-yillarda nashriyotlarda chop etilgan tarjima va rus adabiyotining tahlili *siyosat sohasidagi* ijtimoiy-psixologik hodisalarni amaliy o'rganishning quyidagi o'ziga xos yo'nalishlarini aniqlashga imkon beradi:

1) siyosiy rahbarlik psixologiyasi, jumladan, uning siyosiy xulq-atvoriga ta'sir etuvchi siyosiy rahbar tabiatini o'rganish; rahbarlar tomonidan siyosiy qaror qabul qilish uslubi; siyosat imidjini yaratish; siyosiy rahbarlarni psixologik tasvirlash va boshqalar [21, 23];

2) siyosiy nizolar, inqirozlar va ularni hal etish psixologiyasi, ijtimoiy-siyosiy taranglikni, siyosiy kurashni o'rganish [7, 29];

3) siyosiy ta'sir ko'rsatish usullarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, siyosiy targ'ibot va tashviqotni, siyosiy reklamani amalga oshirish, jamoatchilik fikrini shakllantirish;

4) siyosiy qarorlarni qabul qilish psixologiyasi, ularning samaradorligini o'lchash jihatlari. Qabul qilingan qarorlarni ijtimoiy-psixologik ekspertiza qilish, shu jumladan milliy xavfsizlik nuqtai nazaridan ham;

5) targ'ibot kampaniyalari samaradorligini aniqlash maqsadida siyosiy masalalar bo'yicha jamoatchilik fikrini o'rganish; siyosiy arboblarning reytingi va imidjini o'rganish, siyosiy sohadagi ijtimoiy taranglik va oldindan aytish (prognoz) darajasi;

6) mintaqaviy va federal darajadagi saylov kampaniyalarini tashkil etish va o'tkazishning kompleks ravishdagi ijtimoiy-psixologik muammolari, jumladan, ijtimoiy-siyosiy vaziyatni oldindan o'rganish, jamoatchilik fikrining monitoringi, nomzodning imidjini yaratish, uning imidjining saylovchilarga ta'siri va boshqalar;

7) siyosat, siyosiy jinoyatchilik sohasidagi deformasiyaning ijtimoiy-psixologik jihatlari;

8) federal va mintaqaviy darajalarda analitik xizmatlarni yaratish va boshqalar.

Amaliy siyosiy psixologiyaning sanab o'tilgan sohalari orasida siyosat sohasidagi deformasiya muammolari, jumladan, uning o'ta og'ir shakli – siyosiy jinoyatchilik ancha kam o'rganiladi [38]. Shunga qaramay, siyosat sohasida ekspert, maslahatchi sifatida ishlaydigan Tadbqiqiy ijtimoiy psixolog hokimiyat institutining deformasiyasi muammosiga duch kelmasligi mumkin emas.

Amaliy siyosiy psixologiya sohasidagi eng ko'p tadqiqotlar hozirgi kunda siyosiy yetakchilik psixologiyasi (psixologik portretlar, siyosiy arboblarning va siyosiy "Olimp" uchun nomzodlar imidjini ishlab chiqish); siyosiy partiyalar, yetakchilar reytingini aniqlash maqsadida siyosiy masalalar bo'yicha jamoatchilik fikrini o'rganish, targ'ibot samaradorligini o'lchash [1, 34]; siyosiy qarorlar qabul qilish sohasida ijtimoiy-psixologik konsultasiya berish, qabul qilingan yoki qilinayotgan qarorlarning ekspertizasi, targ'ibot-tashviqot saylovoldi kampaniyalarini o'tkazish kabi yo'nalishlarda olib borilmoqda.

2 – MAVZU. Tatbiqiy ijtimoiy psixologiya tarixi. (2 soat)

2.1. Tatbiqiy ijtimoiy psixologiya tarixi.

2.2. Tatbiqiy ijtimoiy psixologiya fanining predmeti va asosiy yo'nalishlari.

Tayanch iboralar: ijtimoiy-psixologik diagnostika, psixotexnologiya, konsultasiya, ommaviy harakatlar, kichik guruhlar,

2.1. Tadbiqiy-ijtimoiy psixologiya tarixi.

Tadbiqiy ijtimoiy psixologiya rivojlanishida quyidagi psixolog olimlarning hissalarini sanab o'tish maqsadga muvofiqdir.

Vilyam Shtern (William Lewis Stern) (1871-1938) bir tomondan psixologiya sohasidagi diagnostika muammolarining o'ziga xosligini ta'kidlab, psixologik baxolash (psixodiagnostika) va psixologik ta'sir (psixotexnika) o'rtasidagi farqni ko'rsatib berdi. Boshqa tomondan u tashxislash va shaxsni rivojlantirish birligi tamoyilini shakllantirdi. Ushbu tamoyil tashxislash amaliyotining zaruriy-uslubiy asosiga aylandi.

V. Shternning izlanishlari, ilmiy g'oyalarini psixodiagnostikada fundamental bilimlarning rivojlanishining asosida ko'rish mumkin. Amaliy psixologiyada **V. Shtern** psixologik baholash (psixodiagnostika) va psixologik ta'sir (psixotexnika) o'rtasidagi farqni aniqladi. Jumladan u psixodiagnostika va psixotexnika o'rtasidagi farqni aniqladi. Amaliy psixologiya tarkibiy qismi sifatida **bir tomondan psixologiya sohasidagi diagnostika muammolarining o'ziga xosligini ta'kidlagan**

bo'lsa, boshqa tomondan u diagnostika va shaxsiyatni rivojlantirish birligi tamoyilini shakllantirdi.

Darhaqiqat, ijtimoiy psixologiyaning fan sifatida tan olinishi xususida so'z borar ekan, uning rasman e'tirof etilishi 1908 yil deyiladi. Chunki aynan shu yili ingliz olimi V. Makdugall o'zining "Ijtimoiy psixologiyaga kirish" kitobini, amerikalik sosiolog E.Ross esa "Ijtimoiy psixologiya", deb nomlangan kitobini chopettirgan edi. Bu asarlarda birinchi marta alohida fan - ijtimoiy psixologiyaning mavjudligi tan olindi va uning predmetiga ta'rif berildi. Ikkala muallif ham - biri psixolog, ikkinchisi sosiolog bo'lishiga qaramay, bu fanning asosiy predmeti ijtimoiy taraqqiyot hamda psixik taraqqiyot qonuniyatlarini uyg'unlikda o'rganishdir, degan umumiy xulosaga kelishgan.

XX asr shu bilan xarakterli ediki, u turli fanlar oldiga konkret topshiriqlar qo'ya boshladi. Shuning uchun psixologiya fani oldida tadqiqotlar asosida psixologik qonuniyatlarni asoslash vazifasi turar edi.

Amerikada ko'pgina psixologlar o'z tadqiqot obyektlarini laboratoriyalarda ayrim psixik jarayonlarni o'rganishdan kichik guruhlariga ko'chira boshladilar. Bu davrda psixologiyada shakllanib bo'lgan uch asosiy oqim (psixoxanaliz, bixeviorizm va geshtalt psixologiya) ichida ham ijtimoiy xulq-atvorni kichik guruhlar doirasida o'rganish tendensiyasi paydo bo'ldi. Bunda asosiy diqqat kichik guruhlariga va ularda turlicha eksperimentlar o'tkazishga qaratilgan edi. Bunday holatning paydo bo'lganligi ijtimoiy psixologiyaning fan sifatida shakllanishida nihoyatda katta rol o'ynadi

XX-asrning boshlaridan boshlab AQShda ijtimoiy psixologiya nazariy fan sifatida emas, balki asosan amaliy fan sifatida rivojlandi.

- **Ijtimoiy psixologiya**
 - **mehnat unumdorligini oshirish bilan bog'liq talablarni bajarishga**
 - **ommaviy axborot vositalarini va tashviqotni rivojlantirishga**
 - **boshqaruv usullarini ishlab chiqishga qaratilgan edi.**

Amerikada ijtimoiy psixologiya jamiyatning amaliy ehtiyojlariga e'tibor

qaratgan holda o‘zining “asosini” ochiq namoyish etadi. Masalan:

Elton Mayo tadqiqotlari. “Xotorn tajribalari”

1924 yildan boshlab **insoniy munosabatlar maktabi** ham rivojlana boshladi. Bu yondoshuvning asosi va birlamchi manbaalari amerikalik psixolog Elton Meyoning “Xotorn tajribalari”ga borib taqaladi*. “Western electric” kompaniyasida o‘tkazilgan tajribalarda, sex ishchilariga e’tiborli bo‘lish, ularning manfaatlari haqida g‘amxo‘rlik qilish natijasida mehnat unumdorligini oshirishga erishilgan. Bunday munosabat ishchilar tomonidan rag‘batlantiruvchi omil sifatida qabul qilingan va ijobiy munosabatlarni shakllantirish asosida mehnat unumdorligi oshgan.

Bixeviorizm yo‘nalishlari doirasida o‘tkazilgan ijtimoiy psixologik tadqiqotlar avvalo amerikalik olimlar K.Xoll va V.Skinnerlar nomi bilan bog‘liq. Ular va ularning izdoshlari hisoblangan K.Miller, D.Dollard, Dj.Tibo, G.Kelli va boshqalar diada — ikki kishi o‘rtasidagi munosabatlarning xilma-xil eksperimental ko‘rinishlarini tadqiq qilib, ularda matematik o‘yin nazariyasi elementlarini kuzatdilar. Diada sharoitida tajribada o‘tkazilgan tadqiqotlarda asosan

mustahkamlash g‘oyasini isbot qilishga urinildi. Klassik bixeviorizmdan farqli o‘laroq ijtimoiy psixologik bixevioristlar hayvonlar o‘rniga laboratoriyaga naqdpulga odamlarni taklif eta boshladilar, shuning uchun ham ularning g‘oyasida biologizm va mexanizm tarzda ilgarigi hayvonlarda to‘plangan dalillar modelini insonlarda qo‘llash hollari kuzatildi.

Psixoanaliz doirasida esa ijtimoiy psixologik tadqiqotlar E. Fromm va Dj. Salliven ishlari bilan bog‘liq bixevioristlardan farqli o‘laroq bu yerda eksperimentlar ikki kishi emas, balki ko‘pchilik ishtirokida o‘tkazila boshladi.

Ularning izdoshlari (V.Bayon, V.Bennis, G.Sheparde, V.Shutk) o‘tkazgan tadqiqotlar tufayli hozirgi kunda ham katta qiziqish bilan o‘rganilayotgan kichik **T—guruhlar psixologiyasi** yaratildi. Unda guruh sharoitida bir odamning boshqalarga ta’siri, guruhning ayrim individlar fikrlariga ta’siri kabi masalalar ishlab chiqildi va ijtimoiy psixologik treninglar o‘tkazishga asos solindi.

1950 yildan **miqdoriy yondoshuv** rivojlana boshladi. Bu yondoshuvning asosiy mohiyati guruh va tashkilotlarni boshqarishda matematik metodlardan, xususan,

mehnat operatsiyalarini tahlil etish, matematik modellar yaratish uslublarining qo'llanilishidir. Tashkilot boshqaruvi tizimiga mutlaqo mos model yaratib bo'lmasada, lekin matematik apparatni qo'llash natijasida boshqaruv jarayonini chuqur bilish va ayrim iqtisodiy natijalarni bashorat qila olish imkoniyati oshadi.¹

Ijtimoiy tadbiqiy psixologiyaning rivojlanishiga xissa qo'shgan olim ayollardan biri **Andreyeva Galina Mixaylovnadir. (1924-2014)** Ijtimoiy psixologiyada amaliy tadqiqotlar "ijtimoiy-psixologik aralashuv" (G. M. Andreyevaning fikriga ko'ra) deb nomlanadi va o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan fanning maxsus sohasini ko'rsatadi. Rus olimasi G.M.Andreyeva ta'kidlaganidek, ijtimoiy psixologiya sohasida ishlayotgan mutaxassisning aslida kim ekanligi – psixologmi, faylasufmi yoki sosiologmi, – uning ushbu fan predmetiga yondashuvida o'z aksini topadi, chunki agar u sosiolog bo'lsa, ijtimoiy qonuniyatlarni avval boshdan jamiyatdagi an'analar va umumiy qoidalar tilida tushuntirishga intilsa, psixolog – konkret olingan shaxs psixologiyasining qonuniyatlarini umumjamiyat qonun-qoidalariga tatbiq etishga harakat qiladi.

Nima bo'lganda ham, shuni asosli tarzda e'tirof etish zarurki, ijtimoiy psixologiyaning alohida fan bo'lib ajralib chiqishiga sabab bo'lgan ilmiy manbalar ikki fan – psixologiya va sosiologiya fanlarining erishgan yutuqlari va har qaysisining doirasida ma'lum muammolarning yechilishi uchun yana qo'shimcha alohida fanning bo'lishi lozimligini tan olish tufayli yuzaga keldi. Ijtimoiy psixologiyaning fan sifatida rivojlanishining o'ziga xos xususiyati esa amaliy tadqiqotlar orqali fundamental tadqiqotlarning ilgari surilishidir.

O'rganildi: shaxslararo munosabatlar, yetakchilik, ijtimoiy-psixologik iqlim, moslashish, nizolar, yetakchilik uslublari, jamoani rivojlantirish masalalari, socialistik raqobatning ijtimoiy-psixologik jihatlari.

Amaliy tadqiqotlar sanoat korxonalarida, o'quv yurtlarida, ommaviy axborot vositalari va tashviqot sohasida olib borildi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, tadbiqiy ijtimoiy psixologiya amaliyotning ehtiyojlariga javob beradi va insonning kundalik hayotidagi va kasbiy faoliyatidagi mavjud muammolarni (psixomaslahat berish, psixoterapiya, psixodiagnostika,

psixogigiyena va boshqalar) hal qilishga yordam beradi.

Tadbiqiy ijtimoiy psixologiya yangi bilimlar olishga intiladi, lekin tabiiy sharoitda psixik holatlarni o'rganishga ustunlik beradi va fundamental fanda olingan bilimlarni ma'lum vaziyat va sharoitlar (reklama psixologiyasi, yuridik psixologiya, tashkiliy psixologiya va boshqalar)da qo'llashga imkon beradi.

Tadbiqiy ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar xususiyatlari:

- ✓ Amaliy tadqiqotlar tadqiqotchining hayotning real jarayoniga jalb qilingan odamlar bilan *o'zaro munosabatlariga* asoslanadi, inson real hayotiga bunday kirish tabiiy jarayonni buzmasligi kerak;
- ✓ Ishlatiladigan ilmiy *atamalar* tadqiqot ishtirokchilari va buyurtmachisi uchun tushunarli bo'lishi kerak, *tilga* moslashish zarur;
- ✓ *Axloqiy meyorlarga* rioya qilish alohida ahamiyatga ega;
- ✓ amaliy tavsiyalarni batafsil ishlab chiqish kerak.

Bugungi kunda tadbiqiy ijtimoiy-psixologiyaning quyidagi sohalari mavjud.

- ✓ **Pedagogik psixologiya** - ta'lim va tarbiya jarayonida shaxs rivojlanishining shakllanishi qonuniyatini o'rganadi.
- ✓ **Tibbiy psixologiya** - tibbiyot xodimlari va bemorlar o'rtasidagi aloqa xususiyatlarini o'rganadi.
- ✓ **Ijtimoiy psixologiya** - odamlar psixikasining etnik xususiyatlarini o'rganadi.
- ✓ **Yuridik psixologiya** - huquqiy tizimni amalga oshirish bilan bog'liq psixologik masalalarni o'rganadi.
- ✓ **Psixokorreksiya** - bu psixolog tomonidan sog'lom odam psixologiyasining kamchiliklarini tuzatish uchun foydalanadigan psixologik usullar to'plami.
- ✓ **Psixoterapiya**- bu psixoterapevt tomonidan turli kasalliklarni

davolashda foydalaniladigan tibbiy va psixologik vositalar tizimidir.

Bugungi kunga kelib psixologiyaning tadbiqiy sohalarida mehnat qilayotgan mutaxassislarning vazifalari, majburiyatlari o'ziga xosdir. Jumladan;

- ✓ klinik psixologiya;
- ✓ maktab psixologi;
- ✓ sanoat psixologi;
- ✓ pedagogik psixolog;
- ✓ psixolog-ergonomist;
- ✓ psixolog-maslahatchi.

Psixolog-ergonomist turli korxonalarda xodimlar uchun qulay va psixologik jihatdan xavfsiz mehnat sharoitlarini ta'minlash bilan shug'ullanadi. Binolarni umumiy dizayn, mebel, yoritish, isitish, hidlar, shovqin, va boshqa ko'plab omillarni shaxsning mehnat faoliyatiga ta'sir etmasligi uchun sharoit yaratishgayordam beradi. Ergonomistning vazifasi bu sharoitlarni iloji boricha qulay qilishdir. Asosan zavod fabrika korxonalarda o'z faoliyatini olib boradilar.

Tadbiqiy ijtimoiy psixologiyaning amaliy sohaları ma'lum bir mezon bilan aniqlangan psixologik hodisalarning muayyan guruhiga tegishli masalalarni ko'rib chiqadi. Boshqacha qilib aytganda, bu hodisalar ma'lum bir yo'nalish doirasida o'rganiladi.

- Patopsixologiya
- Yoshga doir psixologiya
- Differensial psixologiya
- Zoopsixologiya
- Qiyoslash psixologiyasi
- Psixologiya tarixi

- Din psixologiyasi
- Klinik psixologiya
- Boshqaruv psixologiyasi
- Ijtimoiy psixologiya
- Yuridik psixologiya

Tadbiqiy ijtimoiy psixologiyaning asosiy yo‘nalishlari sifatida quyidagilar ko‘rsatiladi. Tashkiliy psixologiya, oilaviy munosabatlar psixologiyasi, ommaviy aloqa va reklama psixologiyasi, etnik munosabatlar psixologiyasi, gender munosabatlar psixologiyasi, siyosiy psixologiya, ijtimoiy pedagogik psixologiya, salomatlikning ijtimoiy psixologiyasi

Jumladan, **zoopsixologiyaning tadbiqiy mohiyatini ochib beriladigan bo‘lsa**, baliq ovlash va baliqchilik amaliyotida, ovchilik xo‘jaligida, dehqonchilikda, qishloq xo‘jaligida, qishloq xo‘jaligidagi zararkunandalarga qarshi kurashishda va inson salomatligiga xavf soladigan hayvonlarga (masalan, kalamushlarga) qarshi kurashishda, chorvachilikda, yovvoyi tabiatni asrashda, yovvoyi hayvonlarni iqlimlashtirish va yovvoyi hayvonlarni xonakilashtirishda, xizmat ko‘rsatish va uy itlarini ko‘paytirishda, hayvonot bog‘i ishini olib borishda tatbiq etiladi.

Ijtimoiy psixologiyada kuzatilgan xodisa shu bo‘ldiki, bu fandagi nazariy ishlar tadbiqiy ishlardan ancha ko‘pdir. Shuning uchun ham, G.M.Andreyeva ijtimoiy psixologiyaning metodologiyasi muamolariga to‘xtalar ekan, uning bu boradagi intilishlari, vazifalari ko‘pligini ta’kidlab shunday xulosalaydi.

Metodologik muammolarga qiziqish, — deb yozadi u, — ijtimoiy psixologiyaning kuchsizligi emas, balki uning yetilish davriga kirganligining belgisidir.

Bugungi kunda Rossiyada Tadbiqiy ijtimoiy psixologiya universitetlari va bo‘limlari paydo bo‘ldi. Sankt-Peterburg universitetining psixologiya fakulteti mavjud bo‘lib, unda nazariy va Tadbiqiy ijtimoiy psixologiya o‘rtasidagi muvozanat har doim kuzatilgan. Hozirgi kunda Tadbiqiy ijtimoiy psixologlar tegishli

yo'nalishlarda professional darajada o'qitiladi.

Amerikada Tadbiqiy ijtimoiy psixologiya ayni paytda kuchli mavqega ega bo'lib ta'lim muassasalari tizimida, psixologiya bo'limlarida rivojlanish muammolari bilan bog'liq ko'plab adabiyotlar nashr etiladi.

2.2. Tadbiqiy ijtimoiy psixologiya fanining predmeti va asosiy yo'nalishlari.

tadbiqiy ijtimoiy psixologiya predmeti psixotexnologiyalar yordamida turli sohalaridagi ijtimoiy-psixologik hodisalar, sharoit (normal, murakkab, ekstremal), turli darajadagi vaqt (makro-, o'rta-, mikro va shaxsiy).

Tadbiqiy ijtimoiy psixologiya turli funktsiyalarni bajaradi. Amaliy ijtimoiy psixologiya funktsiyalarining tasnifi amaliy ijtimoiy psixologiyaning qo'llanilish doirasini hisobga olgan holda tuzilishi mumkin, xususan:

ijtimoiy amaliyot doirasida;

ta'lim, ma'rifat sohasida;

nazariya sohasida.

Hozirgi kunda ijtimoiy amaliyotning turli sohalarida (siyosat, iqtisod va boshqalar) ham, psixologlar, ijtimoiy ishchilar, siyosatshunoslar, sotsiologlar tayyorlash jarayonida ham amaliy ijtimoiy psixologiyasiz ish olib borilmaydi.

Amaliy ijtimoiy psixologiya ikkita maqsadga ega:

- birinchidan, talabalarning ijtimoiy-psixologik diagnostika, konsultatsiya va psixotexnologiyalar ko'nikmalarini egallashlari uchun mo'ljallangan va o'ziga xos mahorat darsi hisoblanadi;
- ikkinchidan, u amaliy ijtimoiy psixologlar uchun harakat yo'riqnomasi bo'lib xizmat qiladi.

Mamlakatimizda amaliy ijtimoiy psixologiyaning rivojlanishi tasodifiy emas. Gap

shundaki, inqiroz davrida, fundamental fanni moliyalashtirish qisqarganda, olimlar bozor manbalariga – shartnoma amaliyotiga murojaat qilishadi. 90-yillar shu ma'noda mahalliy ijtimoiy psixologiya uchun burilish nuqtasi bo'lib, o'rnatilgan qadriyatlarni, kasbiy faoliyat normalari va tamoyillarini, ilmiy tadqiqot usullarini qat'iy qayta baholashni talab qildi. Institutlar, universitetlar va ilmiy markazlar tijorat faoliyatiga o'tmoqda.

Jamoatchilik fikrini o'rganish, siyosatchilar bilan maslahatlashish, treninglar o'tkazish, imidj yaratish va boshqa ko'plab psixotexnologiyalar mashhur bo'ldi.

Biroq, bularning barchasi ko'pincha noprofessional tarzda, maxsus ijtimoiy-psixologik tayyorgarlikka ega bo'lmagan mutaxassislar tomonidan amalga oshiriladi. Paradoksal vaziyat yuzaga keldi: bir tomondan, ijtimoiy tartiblash va ijtimoiy psixologiyani amaliyotda qo'llash bilan bog'liq bo'lgan bum, boshqa tomondan, ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar va maslahatlar natijalarining past sifati.

Bu qarama-qarshilikni bartaraf etish amaliy ijtimoiy psixologiyaning asosiy vazifalaridan biridir.

Aytish kerakki, darslikning amaliy ijtimoiy psixologiyaga bag'ishlangan ikkinchi qismi noldan yaratilmagan.

G. M. Andreevaning asarlarini, xususan, uning aniq ijtimoiy tadqiqotlar metodologiyasi haqidagi mashhur ma'ruzalarini eslash kifoya (M., 1972); E. S. Kuzmin va V. S. Semenovning ijtimoiy psixologiya usullari bo'yicha kitobi (L., 1977), shuningdek, sotsiolog V. A. Yadovning "Sotsiologik tadqiqotlar: metodologiya, dastur, usullar" (M., 1987) va "Sotsiologning ish kitobi" darsliklari. ", 1976 yilda nashr etilgan.

O'ziga xos ijtimoiy-psixologik hodisa mavjud. Ushbu hodisani o'rganish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan usullar va usullar mavjud. Buni amaliy psixolog bilishi kerak. U tasodifan baliq tutadigan baliqchiga o'xshamasligi kerak: u to'rda nima ushlagan bo'lsa, kichikmi yoki kattami, hamma narsani ushlaydi. Tajribali baliqchi ma'lum bir baliqni ma'lum bir to'r bilan ushlaydi. Amaliy psixolog aynan shunday

qilishi kerak. Faqat to'r va baliq o'rniga u yanada murakkab narsa va hodisalar bilan shug'ullanadi. Ijtimoiy-psixologik diagnostikaga kelsak, hodisaning o'zidan chiqish kerak, shu bilan birga o'rganilayotgan ijtimoiy-psixologik hodisaning mohiyatini puxta bilish oxir-oqibatda adekvat metodologiyani topish yoki yaratishga imkon beradi.

Biroq ijtimoiy psixologiya sohasidagi noprofessionallar o'rganilayotgan hodisa nazariyasiga e'tibor bermay, boshqacha, sof empirik yo'ldan boradilar. Ular shunday fikr yuritadilar: "Asosiysi usullarga ega bo'lishdir. Ularni ishga tushirish orqali siz empirik materiallarni to'plashingiz mumkin va natijada nimadir paydo bo'ladi. Bunday bo'lajak ijtimoiy psixolog "qurolli va juda xavfli".

Buning oldini olish uchun mutaxassislarni tayyorlash kerak, bu faqat ijtimoiy-psixologik diagnostika bo'yicha tegishli adabiyotlar mavjudligi bilan mumkin. Ijtimoiy-psixologik maslahat va ta'sir psixotexnikasi ham kamroq omadga ega. Ushbu masalalar bo'yicha adabiyotlar juda kam. Biroq, hozir bu bo'shliq intensiv ravishda to'ldirilmoqda. Bu oilaviy, siyosiy va tashkiliy maslahatlar bo'yicha ishlarni nazarda tutadi. Ijtimoiy psixotexnologiyalarga kelsak, ushbu masala bo'yicha ko'plab, asosan tarjima qilingan xorijiy adabiyotlar va shu bilan birga, mahalliy mualliflarning nashrlari nashr etilgan. Hozirgi vaqtda amaliy ijtimoiy psixologiya sohasidagi muammolar bartaraf etilmagan. Buning asosiy sababi qiyosiy amaliy ijtimoiy psixologiyaning yaratilmaganligidir. Gap shundaki, xorijiy usullarni moslashtirmasdan (ekologik va kontseptual tasdiqlash) foydalanish jiddiy xatolarga va ma'lumotlarning ob'ektiv ko'rinishiga olib keladi.

NAZORAT SAVOLLAR:

1. Tadbiqiy ijtimoiy psixologiyaning maqsadi nimadan iborat?
2. G. M. Andreyevaning asarlarining tadbiqiy ijtimoiy psixologiyadagi ahamiyati?
3. Tadbiqiy ijtimoiy psixologiya faoliyatining qanday jihatlari mavjud?
4. Tadbiqiy ijtimoiy psixolog qanday ijtimoiy-psixologik hodisalar bilan ishlaydi?

5. Tadbiqiy ijtimoiy psixologiyaning qanday vazifalari mavjud?
6. Amaliy ijtimoiy psixologiyada oilaga xos psixologik jarayonlar qanday o'rganiladi?
7. Oila va nikoh borasida o'tkaziladigan tadqiqotlarda qanday muammolar o'rganiladi ?
8. Amaliy psixologlar qaysi soxalarda qanday ish olib boradilar?

Adabiyotlar ro'yxati

2. Mers D.G. Social psychology. 11 edition. – McGraw-Hill Education, 2012.
2. Andreyeva G.M. Sosialnaya psixologiya. Uchebnik – M.: “Aspekt Press”, 2003. – 364 s.
3. G'oziyev E.G. Sosial psixologiya. Toshkent, 2013.
4. Kuzmin YE.S. Osnovi sosialnoy psixologiyalGU 2001
5. Parigin V.D. Osnovi sosialnoy psixologicheskoy teorii M. 2001
6. Nemov R.S. «Psixologiya». Kn.1. - M., 2003
7. «Psixologiya» Uch. T-2. “Prospekt”. Moskva - 2004.
8. Psixologiya i pedagogika. Pod redaksiyey A.A.Radugina. Izd. “Sentr” 2003
15. Gamilton. Y.S. “Chto takoye psixologiya”. “Piter”, 2002.
16. Ananyev B.G. “Chelovek kak predmet poznaniya”. “Piter”, 2001.
17. Drujinina V. “Psixologiya “. Uchebnik. “Piter”, 2003.
18. Burlachuk F. Psixodiagnostika. “Piter”, 2002.
19. Ayzenk M. Psixologiya dlya nachinayushix. “Piter”, 2000.
20. Bolotova A.K, Makarova I.V. Prikladnaya Psixologiya: Uchebnik dlya vuzov.- M.Aspekt Press, 2002 – 383 s.
21. www.google.com
www.ziynet.uz
www.arxiv.uz

3-MAVZU: Tatbiqiy ijtimoiy psixologiyaning asosiy muammolari.

3.1. Tatbiqiy ijtimoiy psixologiyaning asosiy muammolari.

3.2. Ijtimoiy psixologiyaning tadbqiqiy sohalari ..

Tayanch soʻzlar:

Psixologik maslahat, sanoat psixologiyasi, maktab psixodiagnostikasi.

3.1. Tatbiqiy ijtimoiy psixologiyaning asosiy muammolari.

Tadbqiqiy ijtimoiy psixologiya ijtimoiy psixologiyaning ajralmas qismidir. Oʻz navbatida, u ijtimoiy amaliyot va nazariya sifatida ikki jihatdan paydo boʻladi. Nihoyat, oʻquv birliklari, fanlar va qoʻllanmalar shaklida taqdim etiladi.

Albatta, bu boʻlinish shartli. Biroq, tadbqiqiy ijtimoiy psixologiyani batafsil shaklda taqdim etish imkonini beradi. Ijtimoiy amaliyot Tadbqiqiy ijtimoiy psixologlar yoki ijtimoiy ishchilar tomonidan qoʻllaniladi. Koʻpincha ilmiy xodimlar (universitet professor-oʻqituvchilari va tadqiqotchilari) universitetda yoki ilmiy-tadqiqot institutida, laboratoriyada oʻz vazifalarini bajarish bilan birga ijtimoiy amaliyot bilan ham shugʻullanadilar.

Tadbqiqiy ijtimoiy psixologiyaning amaliy jihatida quyidagi sohalardan iborat:

- ijtimoiy va psixologik diagnostika;
- ijtimoiy va psixologik maslahat;
- ijtimoiy va psixologik taʼsir yoki ijtimoiy va psixologik texnologiyalarni qoʻllash, ijtimoiy va psixologik yordam koʻrsatish.

Tadbqiqiy ijtimoiy psixologlarning kundalik faoliyatida bu yoʻnalishlar birgalikda, uzviy ravishda paydo boʻladi.

Ijtimoiy psixologiya tomonidan taqdim yetilgan xizmatlar roʻyxati juda xilma-xildir.

Tadbiqiy ijtimoiy psixolog turli darajadagi va turli sharoitlarda ijtimoiy-psixologik hodisalar bilan shug'ullanadi:

- makro darajada (ommaviy harakatlar, partiyalar, tabaqalar, ijtimoiy institutlar va munosabatlar);
- o'rtacha (ijtimoiy tashkilotlar);
- mikro darajada (kichik guruhlar);
- mavzuning shaxsiy (ijtimoiy-psixologik xususiyatlari to'g'risida);
- muayyan sohalarda (davlat, iqtisodiyot, jamiyat);
- normal, murakkab, ekstremal sharoitlarda.

Ichki amaliy psixologiya o'ziga xos ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar, ya'ni jamoatchilik fikrini o'rganish, kichik guruhlar, tabaqalashuv bilan boshlandi. Birinchi tadbiqiy ijtimoiy psixologiya aslida bir tashxis yedi, deb bejiz yemas. Bu G.

M. Andreyeva, YE. S. Kuzmin, V. A. Yadov (muayyan ijtimoiy tadqiqotlar metodologiyasi bo'yicha ma'ruzalar / yed. - M., 1972; ijtimoiy psixologiya usullari / yed. YE. S. Kuzmin, V. YE. St Semenov. - L., 1977; V. A. Jamiyatshunoslik tadqiqot Yadov: metodologiyasi, dastur, usullari. - M., 1987).

Ushbu asarlarning tarixiy ahamiyatini qadrlash, ayni paytda ular asosan fundamental ijtimoiy va psixologik tadqiqotlar uchun yemas, balki Tadbiqiy ijtimoiy psixologlarning kasbiy faoliyatini tashkil yetish uchun qo'llanma bo'lib xizmat qilganini ta'kidlash kerak.

Tadbiqiy ijtimoiy psixologiyaning amaliy jihati quyidagi sohalardan iborat:

- ijtimoiy va psixologik tashxis;
- ijtimoiy va psixologik maslahat;
- ijtimoiy va psixologik texnologiyalarni qo'llash orqali ijtimoiy va psixologik ta'sir,
- ijtimoiy va psixologik yordam ko'rsatish.

Tadbiqiy ijtimoiy psixologlarning kundalik faoliyatida bu yo'nalishlar birgalikda, uzviy ravishda paydo bo'ladi.

Ijtimoiy psixologiya tomonidan taqdim yetilgan xizmatlar ro'yxati juda xilma-xildir. Tadbiqiy ijtimoiy psixolog turli darajadagi ijtimoiy-psixologik hodisalar bilan

shug'ullanadi: makro darajada (ommaviy harakatlar, partiyalar, qatlamlar, ijtimoiy institutlar va munosabatlar); o'rtacha (ijtimoiy tashkilotlar); mikro darajada (kichik guruhlar); shaxsiy (subyektning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari) da; turli sohalarda (davlat, iqtisodiyot, jamiyat, xususan, oila, maktab, kuch tuzilmalari); turli sharoitlarda — normal, murakkab yoki ekstremal. Ichki amaliy psixologiya o'ziga xos ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar, ya'ni jamoatchilik fikrini o'rganish, kichik guruhlar, tabaqalashuvlardan boshlandi. Birinchi tadbqiqiy ijtimoiy psixologiya aslida bir tashxis edi, deb bejiz emas. Tadbqiqiy ijtimoiy psixologlar tomonidan amalga oshiriladigan ijtimoiy-psixologik diagnostikaning maqsadi tashxis qo'yish, ya'ni yirik ijtimoiy guruhlar, tashkilotlar va shaxslarning turli xususiyatlarini o'rganishdir. Shu bilan birga o'quv predmeti va obykti hamda standart metodlari haqidagi tayyor bilimlardan foydalanadilar.

O'z navbatida, *tadbqiqiy ijtimoiy psixologiya bir nechta yo'nalishlarda namoyon bo'ladi: ijtimoiy amaliyot va nazariya sifatida*. Nihoyat, u o'quv fanlari va qo'llanmalar shaklida taqdim etiladi. Ijtimoiy amaliyotga kelsak, u amaliy ijtimoiy psixologlar yoki ijtimoiy ishchilar tomonidan amalga oshiriladi. Ko'pincha ularning faoliyati birgalikda.

tadbqiqiy ijtimoiy psixologiya ning amaliy jihati quyidagi yo'nalishlardan iborat: ijtimoiy-psixologik diagnostika; ijtimoiy va psixologik maslahat; ijtimoiy-psixologik ta'sir yoki ijtimoiy-psixologik texnologiyalarni qo'llash, ijtimoiy-psixologik yordam ko'rsatish. Amaliy ijtimoiy psixologlarning faoliyatida bu yo'nalishlar birgalikda va ajralmas holda namoyon bo'ladi.

Amaliy ijtimoiy psixolog turli darajadagi ijtimoiy-psixologik hodisalar bilan shug'ullanadi: *makro darajada (ommaviy harakatlar, partiyalar, qatlamlar, ijtimoiy institutlar va munosabatlar); o'rtacha (ijtimoiy tashkilotlar tomonidan); shaxsiy darajada (sub'ektning ijtimoiy va psixologik xususiyatlari); turli sohalarda (davlat, iqtisodiyot, jamiyat, xususan, oila, maktab, armiya, qamoqxona); turli sharoitlarda - normal, murakkab yoki ekstremal*. Amaliy ijtimoiy psixologiya diagnostika,

maslahat va ta'sir psixotexnikasini o'z ichiga oladi.

Ijtimoiy-psixologik diagnostika predmeti tashxisda, tayyor usuldan foydalangan holda ijtimoiy-psixologik hodisalarning (shaxslar, guruhlar, tashkilotlar) o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash mumkin.

Ijtimoiy-psixologik maslahat predmeti turli jihatlarni, tashxis qo'yish va psixologik yordam ko'rsatishni o'z ichiga oladi.

Ta'sir psixotexnikasining predmeti - tashkilotdagi ijtimoiy o'zgarishlar, shaxsiy va kasbiy o'sish, muayyan psixotexnologiyalar (treninglar va boshqa guruh texnikasi) natijasida guruhlarning mahsuldorligini oshirish.

3.2.Ijtimoiy psixologiyaning tadbqiqiy sohalari .

Sanoat ijtimoiy psixologiyasi

Sanoat yoki industrial ijtimoiy psixologiya hozirgi kunlarda tadbqiqiy ilmiy tadqiqotlarning yetakchisi bo'lib kelmoqda. Bu yo'nalishdagi tadqiqotlar ham asosan AQSh da ko'plab o'tkazilgan bo'lib, ularning natijalari keng amaliyotga tadbqiq qilinishi natijasida sanoatda inson omilining roli masalasi o'arb mamlakatlarida anchagina yaxshi yo'lga qo'yilgan.

Sanoat ijtimoiy psixologiyasi yigirmanchi asrning 60- yillarida keng rivojlana boshlandi. Bu xususda sotsiologlar V.A. Yadov, A.G. Zdravomislov, V.P. Rojin, Ye.S. Kuzmin va boshqalarning ishlarini alohida ta'kidlash mumkin. Bu tadqiqotlar va izlanishlarda olimlar asosan ishlab chiqarish muhitining hamda xar bir ishlab chiqarish korxonalaridagi katta va kichik birlamchi va ikkilamchi, kontakt va kontakt bo'lmagan guruhlarining shaxs ongiga ta'sirini, ishga motivatsiya, samaradorlikni ta'minlovchi psixologik omillarni o'rganishgan. Bu tadqiqotlarda ishlab chiqarishning samaradorligida alohida shart-sharoitlaridan ko'ra insonlar o'rtasidagi munosabatlar, boshliq va xodimlar o'rtasidagi aloqalar, umuman, inson omilining naqadar katta rol o'ynashi isbot qilingan. Ularda o'sha o'ttizinchi yillarda Meyo tomonidan amalga oshirilgan mashhur "Xotorn" eksperimentlarida qo'lga kiritilgan asosiy xulosalari o'z isbotini topdi.

Hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida har qanday ishlab chiqarish muammosining ijtimoiy psixologik tomonini aniqlash kun tartibidagi asosiy masalalardan ekanligi hech

kimga sir emas. Chunki yangicha bozor munosabatlarini amalga oshiradiganlar alohida shaxslar bo'lib, ularning individual hamda guruhdagi ustanovkalari, faolliklari, mehnatga munosabatlari, hissiyotlari yetakchi rol uynaydi. Korxonalarning mustaqilligi, xususiyl mulkchilikning turli formalari hayotga shiddat bilan kirib kelayotgan bugungi sharoitda ham odamlar guruh bo'lib mehnat faoliyatini amalga oshirar ekanlar, ular uchun o'sha guruhdagi ijtimoiy psixologik muhitning qandayligi, bevosita rahbarning obro'yi, norasmiy liderlarning ishga va shaxslararo munosabatlarga ta'siri aktual masala bo'lib qolaveradi va ularning harakteri ishlab chiqarish samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Yangicha bozor iqtisodiyoti munosabatlari sharoitida rahbarlar oldida turgan yana bir muhim masala shuki, ular avvalgidan ham bilimdonroq bo'lib, bilimlarini ko'proq har bir shaxsning individual psixologik layoqatlari va qobiliyatlari, ishga munosabatlariga qarab, ularni taqdirlashlari, ishga jalb etishning turli-tuman formalarini topishlari zarur. Xodimmi, ishchimi uni shaxsan o'rganib, har bir qilgan ishini munosib taqdirlash esa (xoh moddiy, xoh ma'naviy taqdirlash bo'lsin) uning qisman test o'tkazadigan mutaxassis yoki psixolog bo'lishini, hozirgi zamon psixologiyasining ommabop usullarini qo'llagan holda ish yuritishini talab qiladi. Ishni tashkil etish, guruhlarini shakllantirishda xam u guruhlar psixologiyasi qonunlarini bilishi, odamlar soni va sifati masalasida ijtimoiy-psixologik jihatdan bilimdon bo'lishi shart.

Hozirgi kungacha o'tkazilgan ko'plab tadqiqotlar natijasida olimlar sanoat korxonalari strukturasidagi ishga xalaqit beradigan ayrim qiyinchiliklarni aniqlashgan.

Xususan, ularga quyidagilar kiradi:

a) korxonalardagi ishlab chiqarish guruhlaridagi odamlar sonining har xilligi — 5—6 kishidan tortib, 100 va undan *ortiq* kishigacha. Bunday har xil guruhlarda taqqoslash yo'li bilan tadqiqot olib borish va birining natijasini ikkinchisi yoyish mumkin emas;

b) birlamchi ishlab chiqarish guruhlaridagi rahbarlar mavqeining turlicha ekanligi, ya'ni smena ustasidan tortib, zavod direktorigacha bo'lgan rahbarlik tizimi o'rganiladigan bo'lsa, ularning xaq-huquqlari, imkoniyatlari, amalidan kelib chiqadigan xuquqlari har xil bo'lgani uchun ham ularning real guruhlardagi mavqei, ta'siri har xilligi ma'lum buldi. Bu narsa rahbarlarga turlicha talablar tizimini ishlab chiqishini talab qiladi;

v) ba'zan, birlamchi ishlab chiqarish guruhlarida bittadan ortiq rahbar bo'lishi mumkin. Masalan, smena muxandisi va sex boshlig'i, agar ularning rahbarlik usullari turlicha bo'lsa, bu ham muxim ijtimoiy-psixologik omil sifatida ishning sifatiga ta'sir ko'rsatadi;

g) turli korxonalar hozirda turlicha jamiyatlar (aksionerlik kooperativ, davlat xo'jaligi, xususiy va shunga o'xshash) shaklida ish yuritayotganligi ham har turli korxonalar psixologik tuzilishini o'rganishni talab qilmokda.

Bularning xammasi sotsial psixologik tadqiqotlarni tashkil qilishda qator qiyinchiliklar tug'dirishi, qo'shimcha ishlarni talab qilishi tabiiy.

Hozirgacha, sanoat ijtimoiy psixologiyasi yo'nalishida olib borilgan ko'p ishlar sanoat birlashmalaridagi aloxida ishlab chiqarish guruhlaridagi ijtimoiy-psixologik muhitni o'rganishga qaratilgan bo'lib, tadqiqot mobaynida uning ishlab chiqarishning samaradorligi, ishchilarning ishga munosabatlari, guruhdagi normalarga bo'ysunishlari va hokazolar bilan bog'liqligi o'rganilgan. Ayniqsa, ko'p tadqiqotlarda ana shu psixologik fenomenning rahbarlikka ta'siri, norasmiy liderlarning sifatlariga bog'liqligi masalalari to'liq o'rganilgan. Lekin shu yo'nalishdagi tadqiqotlar hozirgi iqtisodiy munosabatlar sharoitida o'tkazilgani yo'q. Shuning uchun ham yaqin kelajakda ijtimoiy psixologlar tomonidan sanoat korxonalarida o'tkazilishi mumkin bo'lgan tadqiqot aspektlariga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

1) jamoa a'zolari o'rtasidagi *vertikal* o'zaro munosabatlarni o'rganish rahbarlik masalalari, rahbarning jamoa a'zolari tomonidan idrok qilinishi va aksincha, har bir a'zoning rahbarlikda ishtiroki, undan qoniqishi va boshqalar

2) jamoa a'zolari o'rtasidagi *gorizontal* o'zaro munosabatlar, ya'ni jamoaning uyushganligi, shaxslararo munosabatlarning o'ziga xosligi ziddiyatlar va ularning tiplari, ularning oldini olish choralari; mehnatga munosabat, undan jamoa a'zolarining qanchalik qoniqishlari va uning mehnat unumdorligiga ta'siri, ish motivlari va hokazo.

Tadqiqotchini yuqoridagi ana shu masalalani o'rganishi uchun, tabiiy, metodik vositalar zarur.

Professional ijtimoiy psixolog oddiy kishidan shunisi bilan farq qilaliki, u har bir konkret sharoitda o'ziga kerakli, ma'qul metodik uslublarni qo'llaydi, ba'zi birlarini sinab ko'rib, agar maqsadga muvofiq bo'lmasa, boshqasi bilan almashtiradi. Olingan natijalariga asoslanib turib, u korxonalardagi ruhiy muhitni "yaxshi", "o'rtacha", "yomon", "qarama-qarshi" tiplarga bo'ladi va har biridan o'ziga yarasha ilmiy ko'rsatmalar va xulosalar chiqaradi.

Nikoh va oila sohasidagi tadbqiqiy tadqiqotlar

Oila va nikoh hamma vaqt ham gumanitar fanlarni qiziqtirib kelgan soha. Ayniqsa, bu sohaning ijtimoiy psixologiya uchun o'ziga xosligi bor. Chunki, ijtimoiy psixologiya oilani o'ziga xos ijtimoiy guruh sifatida tekshirib, unda sodir bo'ladigan barcha ruhiy jarayonlarni o'rganadi. Respublikamizda sila va nikoh masalalariga e'tiborning kattaligi hisobga olib, ko'pchilik tadqiqotchilar o'z ilmiy izlanishlarini ana shu muammolarga bagishlaganlar (M.Mirxosilov, G.B.Shoumarov, V.Karimova, M.Rasuleva, S.Soginov, U.Mahkamov va boshqalar). Oilaga bo'lgan ilmiy qiziqishning sabablari avvalo bu ob'ektning "naqdligi" bo'lsa, ikkinchi tomondan, oxirgi yillarda, hattoki bizning respublikamizda ham ajralishlarning ko'payganligi, tug'ilishnnng shahar va qishloqlarda bir tekisda emasligi, "muammoli" oilalarning ko'payib borayotganligi, oila institutiga yoshlar munosabatlarining o'zgarib borayotganligi va boshqalardir.

Umuman olganda, bizning xududimizda ham oila-nikoh munosabatlari yil sayin o'zgarib bormoqda. Bu borada o'zgarishlarga: 1) oilaning jamiyat oldidagi funksiyalarining o'zgarib borishi; 2) oila a'zolari sonining va tug'ilishning kamayishi, murakkab ko'p oilali tipdan, alohida mavjud bo'lgan alohida oilalar tipiga aylanib borayotganligi; 3) oilaviy munosabatlar tizimida er va xotin funkiyalarining o'zgarib, oilaviy rollar haqidagi ijtimoiy tasavvurlarning o'zgarib borayotganligi; 4) iqtisodiy inqirozlarning oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlarga ta'siri; 5) ayollardagi reproduktiv ustanovkalarining o'zgarib borayotganligi kabilarni kiritish mumkin. Bu aytib o'tilgan sohalar O'zbekiston sharoitida shu yaqin kunlarda ishlanishi kerak bo'lgan muammolar bo'lib, ularning yechimiga ko'ra oilani rejalashtirish, oilada bolalar tarbiyasi, ayol va erkaklar mehnatiga munosabat kabilar bo'yicha olimlar o'z fikrlarini aytishlari kerak.

Oila va nikoh borasida o'tkaziladigan tadqiqotlarda jahon va hamdo'stlikdagi davlatlarda o'tkazilgan izlanishlar, ulardan olingan natijalar va metodikalardan foydalanish mumkin. Ayniqsa, Sankt-Peterburg, Boltiqbo'yi respublikalarida oila masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlar ko'plab o'tkazilgan bo'lib, ularning tajribasidan biz ham keng foydalanishimiz kerak. Chunki bu xududlarda ro'y berayotgan ko'plab ijtimoiy jarayonlar, xususan, oilaviy munosabatlar borasidagi muammolar bizning jumhuriyatimizga ham taalluqlidir. Masalan, ayollarning ijtimoiy mehnatda bandligi tufayli ularda oila, unda xotin kishining o'rnini, roli haqidagi tasavvurlarning o'zgarishining o'zi butun psixologiyani qayta qurilishiga sabab bo'lmoqda. Lekin, ikkinchi tomondan, demokratiya va erkinlik sharoitida yillar davomida taqiqlanib kelgan eski kadriyatlarimiz, birinchi navbatda, dinning hayotga kirib kelishi, umuman oilaviy munosabatlarga shunday ta'sir ko'rsatmoqdaki, ko'pchilikda "endi ayol kishi an'anaviy o'z o'rnini egallarmikin?" degan tasavvurlar ham paydo bo'lmoqda. Ammo, hozirgi rivojlangan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar sharoitida moddiy ishlab chiqarishni xotin-qizlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Shuning uchun ham ilmiy tadqiqotlar odamlar ongidagi ana shunday qarama-qarshiliklarning psixologik yechimini topgan holda oila va nikoh tizimiga psixologik yordam ko'rsatishi zarur. Shaharlarda va yirik aholi punktlarida "oila xizmati" shohobchalarini tashkil etish zarurki, ular bir tomondan, oila va nikoq borasidagi ilmiy muammolarni tadqiq qilib, ularni hayotga tadbiiq qilsa, ikkinchi tomondan, yoshlarga, oilasiz odamlarga, ziddiyatli oilalarga bevosita psixologik xizmatlar ko'rsatishi kerak.

Oilaviy munosabatlar sohasidagi alohida tadbiiqiy tarmoq bu yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashdir. Bu ish bizning o'lkamizda ham alohida ahamiyatga ega bo'lib, yangilik bilan eskilik qarama-qarshi kelayotgan sharoitlarda ayniqsa muhimdir. O'smirlik va o'spirinlik yillarida shakllanadigan attraksiya hodisasi, ya'ni shaxslarning bir-birlariga emotsional bog'lanishlari — do'stlik, sevgi hislarini tarbiyalash, ana shunday tarbiyaga shart-sharoitlar yaratish bizning o'rta Osiyo sharoitlarimizda yangi va kelajagi porlok sohalardandir. Bu ishlarni amalga oshirishda maktab psixologlari, pedagoglar, ijtimoiy psixologlar hamkorlikda ishlasalar, olingan xulosa va natijalarni hayotga tadbiiq etsa bo'ladi.

Tibbiyotda ijtimoiy psixologik yondashuv muammosi

Oxirgi yillarda ijtimoiy psixologiya bilan odamlarning salomatliklarini muhofaza qiluvchilar, tibbiyot xodimlarini o'rtasidagi aloqalar ham kuchaymoqda. **«Salomatlik psixologiyasi»** deb nomlanuvchi bo'lim paydo bo'ldiki, u o'z boshidan turli tangliklarni kechirgan, yolg'iz va serxavotir odamlarning ruhiy xolatlari, kutishlari va munosabatlarini o'rganmoqda. Masalan, olimlarning tekshirishlariga ko'ra, o'zida depressiya - tanglik xolatini boshidan kechirayotgan odamning o'zi xaqidagi fikrlari ham salbiy bo'larkan. Normal odamlarga nisbatan ular tushuntirishlarida o'zlarini yomon baholab, voqoe-xodisalar orasida ham faqat yomonlarini eslab, kelajakka ishonchlari ham kam bo'ladi. Ular fikrlashlari odatda **depressiv tafakkur** deb ataladi. Shunga o'hshash xolatlar yolg'iz qolgan odamlar va burli vaziyatlar oqibatida stress xolatiga tushib qolganlarga ham xosdir. Psixologiya bu borada ularga ijtimoiy muhitga aralashish, kutishlar tizimini o'zgartirish va o'ziga munosabatni ijobiylashtirish uchun treninglardan o'tishni tavsiya etadi. Bunda asosan uch tamoyilga bo'ysunish kerak bo'ladi:

- tashqi xatti-xarakatlardagi o'zgarishlar ichki dunyo va fikrlashni keltirib chiqaradi;
- xulqdagi ijobiy malakalarning paydo bo'lishi ijobiy tajribaga asos bo'ladi va bu orqali odamning o'zini o'zi idrok qilishi o'zgaradi, oqibatda negativ fikrlash ham chekinadi;
- davolanish maskanlarida sog'lig'ini tiklagandan so'ng agar odam bu xolatni doktorlarning davolash dasturlaridan emas, balki o'zidagi ichki ruhiy omillar tufayli ro'y berdi, deb xulosalasa, davolanish samarasi uzoqroqqa cho'ziladi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib shuni qat'iy ta'kidlash mumkinki, tibbiyot xodimi yoki shifokor albatta psixologiyani yaxshi bilishi, ayniqsa, uning tarmog'i bo'lgan ijtimoiy psixologiya asoslarini bilishi zarur. Bu narsa nafaqat kasalliklarning kelib chiqishi, negizi psixogen omillar ta'sirida bo'lishidan, balki shifokor va kasal odamlarning ham biri o'ziga xos shaxslar bo'lib, ular o'rtasidagi bir-birini idrok qilish, tushunish va ta'sir ko'rsatishlari turli sharoitlarda turlicha kechishi bilan izohlanadi. Hayotiy kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, malakali shifokorning bir bemor bilan amalga oshirgan muvaffaqiyatli muolajasi, muloqoti tajribasi, boshqa sharoitda boshqa bemorlar bilan samara bermasligi va bu narsa insonning yosh, jins, professional xususiyatlaridan ham kelib chiqadi. Shuning uchun ham oxirgi

yillarda masalaning aynan shu psixologik jihatlariga – muomaladagi etika, estetika va xalq mentaliteti xususiyatlari, qadriyatlarga ko‘proq e‘tibor berilmoqda. Zero, ayniqsa, asab buzilishlaridan kelib chiqadigan har qanday kasallik, masalan, nevrozlar inson qalbi va uning ruhiy dunyosidagi qarama-qarshiliklar va muammolardan kelib chiqadi.

Shuning uchun ham salomatlik psixologiyasi bevosita hayotga bog‘liq bo‘lgan konkret yo‘nalish sifatida O‘zbekistonda ham o‘z rivojini topayotganligini hayot ko‘rsatib turibdi, masalan, 2005-yilni Prezidentimiz tomonlaridan “Sihat-salomatlik yili” deb e‘lon qilinganligi besabab bo‘lmasa kerak, deb o‘ylaymiz.

1. Psixologiya fanlarini o‘qitish metodikasining predmeti, maqsad va vazifalari.
2. O‘quv jarayonida bilish qonuniyatlaridan qanday foydalanish mumkin?
3. Shaxsni ijtimoiy psixologik o‘rganish qanday o‘rganiladi?
4. Ijtimoiy psixologiyada metodlar qanday qo‘llaniladi?
5. Tadbiqiy ijtimoiy psixologiya qaysi sohalarni o‘rganadi?
6. Tadbiqiy ijtimoiy psixologiyani rivojlanishida qaysi psixolog olimlarning tadqiqotlari asos qilib olingan?
7. Ta’limda Tadbiqiy ijtimoiy psixologiyaning ahamiyati.
8. Tadbiqiy ijtimoiy psixologiyaning mohiyati nimadan iborat?

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Karimov I.A. «Barkamol avlod - O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori». T., 1997, 64 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risidagi Qonuni”, T., 1997.
3. Karimov I.A. O‘zbekistonda demokratik o‘zgarishlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirishning asosiy yo‘nalishlari.- “Turkiston”, 2002 yil 31 avgust
4. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. T.: “O‘zbekiston”, 2005.-96 b.
5. Godfrua J. Chto takoe psixologiya: V 2-x t. T.1. Per. s frans. M., Mir, 1992. -496 s.
6. G‘oziev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.1-2 kitob.
7. G‘oziev E.G. Toshimov R. Menejment psixologiyasi. T-2001
8. Karimova V,M. Ijtimoiy psixologiya asoslari. T.: 1994
9. Nemov R.S. «Psixologiya». Kn.1. - M., 2003
10. “Psixologiya” Uch. T-2. “Prospekt”. Moskva - 2004.
11. Psixologiya i pedagogika. Pod redaksiyey A.A.Radugina. Izd. “Sentr” 2003

12. Gamilton. Ya.S. "Chto takoe psixologiya". "Piter", 2002.
13. Ananov B.G. "Chelovek kak predmet poznaniya". "Piter", 2001.
14. Drujinina V. "Psixologiya ". Uchebnik. "Piter", 2003.
15. Burlachuk F. Psixodiagnostika. "Piter", 2002.
16. Ayzenk M. Psixologiya dlya nachinayuyux. "Piter", 2000.
17. Bolotova A.K, Makarova I.V. Prikladnaya Psixologiya: Uchebnik dlya vuzov.- M.Aspekt Press, 2002 – 383 s.
18. Vedenskaya L.V, Pavlova L.A. Delovaya retorika: uchebnoe posobie dlya vuzov.- M.:IKS "MarT", 2004-512 s.
19. Vospitay svoego lidera, kak naxodit, razvivat i uderjivat v organizatsii talantlivyx rukovoditeley. \ Per. s angl.-M.: Izdatelskiy dom "Vilyams", 2002.- 416 s.
20. Lojkin .G.V. Povyakel N.I Prakticheskaya psixologiya v sistemax "chelovek texnika": Ucheb.posobie.- K.: MAUP, 2003 – 296 s.
21. Nemov R.S. Prakticheskaya Psixologiya Poznanie sebya: Vliyanie na lyudey:Posobie dlya uch-sya-M:Gumanit. Izd.Sentr VLADOS, 2003.320 s.
22. Spravochnik po resheniyu krossvordov i skanvordov .- Rostov n\D: Vladis, 2002. – 640 s.

1. www.expert.psychology.ru
2. www.psycho.all.ru
3. www.psychology.net.ru
4. www.psy.piter.com

4– MAVZU. Tatbiqiy ijtimoiy psixologiyaning ilmiy yo‘nalishlari va maktablari (2 soat)

REJA:

- 4.1.Tatbiqiy ijtimoiy psixologiyaning ilmiy yo‘nalishlari va maktablari.
- 4.2. O‘zbekistonda tatbiqiy ijtimoiy psixologiya fanining rivojlanish tarixi.
- 4.3.Ekstremal vaziyatlarda tatbiqiy ijtimoiy psixologiya.

Tayanch tushunchalar: Ekstremal, favqulotda vaziyat, ijtimoiy-psixologik diagnostika, shok terapiyasi, rehabilitasiya ishlari, maxsus psixologik yordam, texnogen, epidemiologik, ijtimoiy.

4.1. Tatbiqiy ijtimoiy psixologiyaning ilmiy yo‘nalishlari va maktablari.

Hozirgi vaqtda na ijtimoiy amaliyotning turli sohalarida (siyosat, iqtisod va h.k.), na psixologlar, ijtimoiy xodimlar, siyosatshunoslar, sosiologlarni tayyorlash jarayonida Tadbiqiy ijtimoiy psixologiyasiz uzoqqa borib bo‘lmasligi yaqqol ko‘zga tashlanyapti. Tadbiqiy ijtimoiy psixologiya ikki xil maqsadga ega:

- birinchidan, u talabalarning ijtimoiy-psixologik diagnostika, konsultasiya berish va psixotexnologiyalar ko‘nikmalarini egallashlari uchun mo‘ljallangan bo‘lib, seminar mashg‘ulotlarining bir turi hisoblanadi;
- ikkinchidan, u Tadbiqiy ijtimoiy psixologlarga harakat qilish uchun qo‘llanma bo‘libxizmat qiladi.

Mamlakatimizda Tadbiqiy ijtimoiy psixologiyaning rivojlanishi bejiz emas. Gap shundaki, inqiroz davrida fundamental fanni moliyalashtirish qisqarganda olimlar bozor manbalari – shartnoma asosidagi amaliyotga murojaat qiladilar. Shu ma’noda, Rossiya ijtimoiy psixologiyasi uchun 90-yillar kasbiy faoliyatning, ilmiy tadqiqot metodlarining mavjud qadriyatlarini, normalari va tamoyillarini hal qiluvchi qayta baholashni talab etadigan burilish nuqtasi bo‘ldi. Institutlar, universitetlar va tadqiqot markazlari tijorat yo‘llariga o‘tmoqda.

Jamoatchilik fikrini o‘rganish, siyosatchilarga konsultasiya berish, treninglar o‘tkazish, imidjmeckerlik va boshqa ko‘plab psixotexnologiyalar ommalashib ketdi. Biroq, bularning barchasi ko‘pincha maxsus ijtimoiy va psixologik tayyorgarlikka ega bo‘lmagan mutaxassislar tomonidan professional bo‘lmagan tarzda amalga oshiriladi. Paradoksal vaziyat vujudga keldi: bir tomondan, ijtimoiy buyurtma berishva ijtimoiy psixologiyani amaliyotda qo‘llash bilan bog‘liq bo‘lgan shov-shuvlar, ikkinchi tomondan, ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar va konsultasiyalar natijalari sifatining pastligi kuzatiladi.

Bu ziddiyatni bartaraf etish – Tadbiqiy ijtimoiy psixologiyaning asosiy vazifalaridan

biridir.

Shuni aytish kerakki, Tadbiqiy ijtimoiy psixologiyaga bag'ishlangan o'quv qo'llanmaning ikkinchi qismi bo'shliqdan yaratilmagan.

G. M. Andreyevaning asarlarini, xususan, konkret ijtimoiy tadqiqotlar metodikasi (M., 1972) bo'yicha taniqli ma'ruzalarini; YE. S. Kuzmin va V. S. Semenovning ijtimoiy psixologiya metodlari haqidagi kitobni (L., 1977) hamda sosiolog V. A. Yadovning "Sosiologik tadqiqotlar: metodologiya, dastur, metodlar" (M., 1987) va 1976 yilda chop etilgan "Sosiologning ish kitobi" ni eslash kifoY. Aniq ijtimoiy-psixologik hodisa mavjud. Bu hodisani o'rganish mumkin bo'lgan metod va metodikalar mavjud. Aynan shuni amaliy psixolog bilishi kerak. U tavakkaliga baliq tutadigan baliqchiga o'xshab qolmasligi kerak: to'rga qanday baliq tutilsa, u kichik yoki katta bo'ladimi, hammasini ushlaydi. Tajribali baliqchi ma'lum to'r bilan ma'lum baliqni ushlaydi. Amaliy psixolog ham xuddi shunday qilishi kerak. Faqat to'r va baliqlar o'rniga u murakkabroq narsa va hodisalar bilan shug'ullanadi. Ijtimoiy-psixologik diagnostikaga keladigan bo'lsak, bunda hodisaning o'zidan kelib chiqish kerak, faqat o'rganilayotgan ijtimoiy-psixologik hodisa tabiatini puxta bilish, pirovardida, adekvat metodikani topish yoki yaratishga imkon beradi. Biroq ijtimoiy psixologiya sohasida mutaxassis bo'lmaganlar o'rganilayotgan hodisa nazariyasini e'tiborga olmay, boshqa, sof empirik yo'lni tutadilar. Ular taxminan shunday fikr yuritadilar: "Asosiysi metodikalarning borligi. Ularni ishga tushirib, empirik materialni to'plash mumkin va natijada nimadir paydo bo'ladi". Bunday ijtimoiy psixolog "qurollangan va juda xavfli". Buning oldini olish uchun mutaxassislarni tayyorlash lozim, bu esa ijtimoiy-psixologik diagnostikaga oid tegishli adabiyotlar mavjud bo'lgandagina mumkin bo'ladi. Ijtimoiy-psixologik konsultasiya berish va ta'sir psixotexnikasi ham bundan mustasno emas. Bu masalalarga oid adabiyotlar nihoyatda kam. Biroq hozir bu bo'shliq intensiv ravishda to'ldirilmoqda. Bunga oila, siyosiy va tashkiliy konsultasiya berish ishlari kiradi. Ijtimoiy psixotexnologiyalarga kelsak, bu masala bo'yicha ko'plab, asosan tarjima qilingan xorijiy adabiyotlar va ayni paytda mahalliy mualliflarning nashrlari chop etilgan. Biroq Tadbiqiy ijtimoiy

psixologiya bo'yicha ham diagnostika, ham konsultasiya berish, ham ta'sir qilish psixotexnikasini birlashtiradigan darslik hali tayyorlanmagan va chop etilmagan [2]. Mualliflar jamoasi bunday nashrni tayyorlash uchun javobgarlikni o'z zimmasiga oldi. Shu bilan birga, biz qabul qilingan qadamning murakkabligi va xavfliligini to'liq anglaymiz.

Murakkablik va xavf diagnostika, konsultasiya berish va ta'sir qilish psixotexnikasini birlashtiradigan yagona nazariyaning yo'qligi bilan bog'liq. Hozirgi kunda Tadbiqiy ijtimoiy psixologiya sohasidagi muammolar bartaraf etilmagan. Buning asosiy sababi shundaki, qiyosiy Tadbiqiy ijtimoiy psixologiya yaratilmagan. Gap shundaki, chet el metodikalarini ularning moslashuviz qo'llash (ekologik va konseptual validlik) jiddiy xatolarga, ma'lumotlarning obyektivlik ko'rinishiga olib keladi.

Hukumatni har tomonlama xursand qilish istagi amaliy mutaxassislar tomonidan bartaraf etilmagan. Ayniqsa saylov oldidan. Xususan, bu siyosiy partiyalar va yetakchilar reytingi haqida jamoatchilik fikrini o'rganishda yaqin o'tmishda yaqqol namoyon bo'ldi. Olingan ma'lumotlar haqiqatdan yiroq edi. Ilm o'rniga bu tashviqot bo'lib chiqdi. Bu nafaqat siyosiy qarama-qarshiliklar, sosiologlar va ijtimoiy psixologlarning layoqatsizligi, balki kasbiy etikaning buzilishi, nopoklik bilan ham bog'liq. G'arb Tadbiqiy ijtimoiy psixologiyasi ham inqiroz holatida. Lekin bu inqiroz boshqacha. U boshqalarning xatolaridan o'rganish va o'zi xato qilmaslikni bilish foydali bo'lgan boshqa sabablarga ko'ra paydo bo'ladi.

Tadbiqiy ijtimoiy psixologiyaga bag'ishlangan darslikning ikkinchi qismi o'z mohiyatiga ko'ra vakolatli xarakterga ega, chunki u Tadbiqiy ijtimoiy psixologiyaning asosiy muammolarini ochib berishga bo'lgan yagona konseptual yondashuvga asoslangan. Mualliflar fragmentar bo'lmagan, "qiyqimli" bilimlarni emas, balki Tadbiqiy ijtimoiy psixologiya haqida yaxlit, tizimli ko'rinishni berishga harakat qilganlar. Shu bilan birga Tadbiqiy ijtimoiy psixologiyaning nazariy asoslarini ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratildi. Gap shundaki, ijtimoiy-psixologik diagnostika, konsultasiya berish va ta'sir ko'rsatish psixotexnikasi

sohasidagi inqirozni bartaraf etishning real imkoniyati aynan shunda ko‘rilmoqda.

O‘quv qo‘llanmaning ikkinchi qismi quyidagi asosiy bo‘limlarni o‘z ichiga oladi:

- aniq hodisalarning ijtimoiy-psixologik diagnostikasi;
- turli sohalarda ijtimoiy-psixologik konsultasiya berish;
- ta’sir qilish psixotexnikasi.

Ijtimoiy-psixologik diagnostika bo‘yicha materiallar quyidagi sxema bo‘yicha ochib beriladi:

1. Ijtimoiy-psixologik hodisaning operativ ta’rifi.
2. Ushbu hodisaning indikatorlari (ko‘rsatkichlari).
3. Ko‘rib chiqilayotgan ijtimoiy-psixologik hodisani o‘rganishga mos bo‘lgan psixodiagnostik metodikalarning izohli bayoni, metodikalarning qisqacha tavsifi (ishonchlilik, validlik, barqarorlik, tanlab olish, mualliflik va boshqalar).

Mualliflar jamoasi darslik muhokamasida faol qatnashgan va o‘z mulohazalari bilan uning mazmunini yaxshilashga yordam berganlarga minnatdorchilik bildiradi. Muallif jamoasi darslik matnini kompyuterda terishni amalga oshirgan O. V. Vasinadan alohida minnatdor.

Tadbiqiy ijtimoiy psixologiya – bu ijtimoiy psixologiyaning tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, jamiyat faoliyati tizimidagi amaliy muammolarni hal etishga qaratilgan.

Tadbiqiy ijtimoiy psixologiya faoliyatning bir nechta jihatlari bilan tavsiflanadi: ijtimoiy amaliyot va nazariya, shuningdek, o‘quv fanlari va qo‘llanmalar.

Albatta, bu bo‘linish shartli. Biroq u “Tadbiqiy ijtimoiy psixologiya” tushunchasini to‘liq tushunishga imkon beradi. Ijtimoiy psixologiyaning amaliy jihatlari amaliyotchi ijtimoiy psixologlar yoki ijtimoiy xodimlar tomonidan ishlab chiqiladi. Ko‘pincha ularning faoliyati birgalikdagi kechish bilan tavsiflanadi. Ko‘pincha akademik xodimlar, masalan, oliy o‘quv yurtlari professor-o‘qituvchilari ham oliy

o'quv yurti yoki laboratoriyadagi ish faoliyatlarida ma'lum darajada ijtimoiy amaliyot bilan shug'ullanib, bu faoliyatni bevosita o'z vazifalarini bajarish bilan birga olib boradilar.

Tadbiqiy ijtimoiy psixologiyaning amaliy qo'llanilishi bir necha yo'nalishlardan iborat:

- ijtimoiy-psixologik diagnostika;
- ijtimoiy-psixologik maslahat;
- ijtimoiy-psixologik ta'sir yoki ijtimoiy-psixologik texnologiyalardan foydalanish;
- ijtimoiy-psixologik yordam ko'rsatish.

Andreyeva G. M. sanoat ishlab chiqarish, boshqarish, tashkilotni rivojlantirish, ommaviy kommunikasiya va reklama, maktab, noqonuniy xatti-harakatlarga qarshi kurash, ilm-fan, oila va siyosat kabi Tadbiqiy ijtimoiy psixologiyaning bir nechta asosiy sohalarini ham ajratib ko'rsatgan.

Bu sohalar bilan amaliyotchi ijtimoiy psixologlarning kundalik faoliyati ajralmas bir butun hisoblanadi.

Tadbiqiy ijtimoiy psixologiyaning darajalari va predmeti

Tadbiqiy ijtimoiy psixolog turli darajadagi ijtimoiy-psixologik hodisalar bilan ishlaydi:

- makro darajada – ommaviy harakatlar, partiyalar, tabaqalar, ijtimoiy institutlar va munosabatlar;
- o'rta daraja – ijtimoiy tashkilotlar;
- shaxsiy daraja – subyektning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari;
- turli sohalar – davlat, iqtisod, jamiyat, oila, maktab, qamoqxona, armiya;
- turli sharoitlar – normal, murakkab yoki ekstremal.

1 izoh

Amaliy psixologiyada dastlab aniq ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar olib borildi, ya'ni jamoatchilik fikri, kichik guruhlar va stratifikasiyalar o'rganildi. Shu sababli dastlab

Tadbiqiy ijtimoiy psixologiya diagnostikadan iborat edi.

Tadbiqiy ijtimoiy psixologiya diagnostikani, konsultasiya berish va ta'sir qilish psixotexnikasini o'z ichiga oladi.

Ijtimoiy-psixologik diagnostikaning predmeti – tashhis qo'yish, ya'ni tayyor muolajalar va metodikalar orqali ijtimoiy-psixologik hodisaning (shaxs, guruh yoki tashkilotning) xususiyatlarini shakllantirishdir.

Ijtimoiy-psixologik konsultasiya berish predmeti turli jihatlar, jumladan, tashhis qo'yish hamda psixologik yordam ko'rsatishdan iborat.

Ta'sir qilish psixotexnikasi predmeti – treninglar va boshqa bir qator guruh metodikalari kabi ayrim psixotexnologiyalar natijasi sifatida tashkilot ichida kuzatiladigan ijtimoiy o'zgarishlar, shaxsiy va kasbiy o'sish, guruhlar unumdorligining oshishi.

2 ta'rif

Shunday qilib, Tadbiqiy ijtimoiy psixologiyaning predmeti – turli soha va sharoitlarda (normal, murakkab yoki ekstremal), turli darajadagi vaqtda ijtimoiy-psixologik hodisalarga tashhis qo'yish, konsultasiya berish va psixotexnologiyalar orqali ta'sir qilishning qonuniyatlarga asoslanganligidir.

Tadbiqiy ijtimoiy psixologiyaning vazifalari

Tadbiqiy ijtimoiy psixologiya bir qator vazifalarni bajaradi.

Bu vazifalar Tadbiqiy ijtimoiy psixologiyaning qo'llanish doirasiga qarab tasniflanadiva ular quyidagicha bo'lishi mumkin:

- ijtimoiy amaliyot doirasi;
- ta'lim va ma'rifat sohasi;
- nazariy sohalar.

Tadbiqiy ijtimoiy psixologiyaning ijtimoiy amaliyot sohasidagi vazifalari o'ziga xos muammolar majmuini hal qilishdan iborat. Ular har doim aniq, qayta birlashtirilgan, ma'lum normativ hujjatlar, birinchi navbatda, psixologik xizmat, markaz, laboratoriya to'g'risidagi nizom hamda amaliy psixologlarning funksional vazifalari bilan tartibga solinadi.

Amaliy psixolog, ixtisosligidan qat'iy nazar, psixodiagnostika va konsultasiya o'tkazishi, psixologik yordam ko'rsatishi lozim. Bu funksiyalar orqali ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlash paydo bo'ladi. Tadbqiqiy ijtimoiy psixologlar siyosat, ta'lim, sog'liqni saqlash, ichki ishlar vazirligi, tijorat va moliya tuzilmalari kabi turli sohalarda, shuningdek, ijtimoiy tashkilotlarning turli darajalarida ish olib boradilar. Tadbqiqiy ijtimoiy psixologiyaning ta'lim sohasidagi vazifalari juda keng. Bu asosan Tadbqiqiy ijtimoiy psixologlarning kasbiy tayyorgarligidir. Bugungi kunda deyarli barcha fakultetlarda ushbu mutaxassislik mavjud.

Inson hayotining ayrim sohalari ayrim ichki va tashqi xavf-xatar va tahdidlar tufayli o'ta keskinlashishi mumkin. Shuning uchun ekstremal vaziyatlarda nafaqat Tadbqiqiy ijtimoiy psixologlarning harakatlari haqida gapirish mumkin, balki ular mustaqil soha – ekstremal Tadbqiqiy ijtimoiy psixologiyani yaratishlari kerak.

2 izoh

Ekstremal vaziyatlar bilan ishlash diagnostikaning o'ziga xos ijtimoiy-psixologik metodlari, maxsus psixotexnika ta'siri va konsultasiya o'tkazish uslubidan foydalanishni talab qiladi.

Ekstremal vaziyatda vaqt yetishmasligi tufayli to'liq diagnostika dasturini yaratish imkoni yo'q. Amaliy psixologning harakatlari favqulodda vaziyat holatidagi rejaga bog'liq. Bunday sharoitda metod va metodikalardan, faqat videopsyomka, ijtimoiy simptomatikaning tahlili va retrospektiv yondashuvdan foydalanish mumkin emas. Ba'zan ekstremal vaziyatning o'zi diagnostika rolini o'ynaydi, chunki unda shaxs "ochiladi" va uni faqat qayd qilish talab etiladi.

4.2.O'zbekistonda tadbqiqiy ijtimoiy psixologiya fanining rivojlanish tarixi.

Ko'hna va xamisha navkiron mamlakatimiz uchun ijtimoiy tarakkiyot psixologik nukta nazardan idrok kilinsa, mantikiy taxlil etilsa, xalkimizning etnopsixologik bilimlardan ta'lim va tarbiya jarayonida foydalanganligi, xarbiy yurishlarda jangchilarga psixologik ta'sir O'tkazganligi, ularda ishonch va e'tikod

xissi uygotganligi, muomalaning verbal va noverbal kurinishlarini amaliyotda kullanganligi, Oʻrta asrlarning Forobiy, Beruniy, Xorazmiy singari zabardas olimlarining ijodiy maxsullaridan tortib to XX asrning 30-yillari oraliqʻida ilmiy tadqiqotlar qilinganligi bunga isbot talab kilinmaydigan xakikatdir. Oʻzbekistonda oliy maktablarda psixologiya oʻquv fani sifatida 1928 yildan ukitib kelinmokda. (Xuddi shu davrda L.S.Vigotskiy Oʻrta Osiyoda, Oʻzbekistonda ommaviy maʼruzalar oʻqiganligi mazkur jaayonni tezlashtirgan asosiy omil boʻlganligiga xech shak-shubxa yoʻq»).

Psixologiya fanining ijtimoiy xayotda nufuzi xar soniya sayin ortib bormokda. Shu tufayli pedagogika insitutlari va bilim yurtlarida uni oʻqitish yulga kuyila boshlandi. Mazkur soxa buyicha yukori malakali mutaxassislar tayyorlash maqsadida UrtaOsiyo Davlat Universitetida 1938 yilda (Hozir Milliy Universitet) logika va psixologiya bulimi ochildi. 50-yillarning 2-yarmidan boshlab pedagogikainsitutlarida va bilim yurtlarida psixologiya bulimlari ochildi. Ayniqsa qisqamuddatli 15 va 9 oylik ommaviy psixologlar tayyorlash kurslarining ommaviylashuvi psixolog-mutaxassislarga extiyojning kuchayganligini bildiradi. Hozirgi davrda respublikamizning barcha oliy maktablari va oʻquv yurtlarida, xattoki maktablarida psixologik bilimlar aloxida eʼtibor bilan oʻqitilmoqda.

Mamlakatimizda oliy taʼlim koʻp bosqichli tizimga (bakalavriat, magisratura, aspirantura, doktorantura) oʻtish munosabati bilan psixologiya fanini oʻqitishning Oʻziga xos tashkil etishni takozo etmokda, demak, talabalarga bu soxa buyicha bilim berish ularda kasbiy kunikma va malakalarni shakllantirishni takomillashtirishuchun kuyidagi yirik yoʻnalishlarda ijodiy psixologik-pedagogik izlanishlarni amalga oshirish lozim.

1. Psixologiya fanining metodologik muammolari va ularning talqini.
2. Psixologiyaning nazariy materiallari va ularning taxlili.
3. Psixologiya oʻqitishda etnopsixologik mexanizmlardan foydalanish.
4. Uning ommaviy talqini, tadbikiy jabxalarini mukammallashtirish:

a) amaliyot, praktikum, laboratoriya mashg'ulotlari sifat darajasini ko'tarish.

b) diagnosik, prognosik metodikalar xamda testlardan foydalanish.

v) individual va ijtimoiy treninglarni ommaviylashtirish.

5. O'qitishning maxsuldor, faol va innovasion metodlarini ta'lim tizimiga yoyish.

6. Psixologiya o'qitishda gumanizasiya – assosianizm, psixoanaliz, kognitivizm, geshtaltpsixologiya, empirizm, gumanistik psixologiya va boshka yo'nalishlarni ilmiy metodologik, ilmiy nazariy va amaliy jixatlardan nukson kidirmasdan, balki ularning eng okilona, tarakkiyparvar tomonlarini amaliyotga tadbik etish tavsiyanomasini ishlab chiqish zarur.

Jaxon psixologiyasida yaratilgan metodlar, metodikalar, teslar, anketalar, zamonaviy apparatlar, laboraoriya mashgulotlari O'tkazish insruksiyasi, trening, kompyuter dasturlari, praktikum, psixologik kabinetlardan foydalanish uslubi va qo'llanmalarni maxalliy sharoitga moslashtirish va uni sinab ko'rishni keng yo'lga qo'yish orkali. Insonning muayyan xususiyatlarini to'la ochish imkoniyatiga erishish. Psixologiyaningpredmeti va obyekti mavxum shaxs, xodisa, xulk-atvor, faoliyat va muammoga qaratilmasligi balki real inson, ma'lum yosh, aniq jins xususiyatlari yuzasidan ma'lumot berishga yunaltirilganligi ayni muddaodir. Ana shu jarayondagina tabiatgava jamiyatga munosabat shaxs bilan favkulotdagi vaziyat bilan O'zviy boglab urganish imkoniyatini yaratadi. Nazariy muammoni amaliy turmush bilan alokasini okilona tushuntirish va yakkol namuna keltirish orkali ularga sharx berish talqinini jonlantiradi, talabani insoniy fazilat sifat va xislatlardan andoza olishga yetaklaydi. Psixologiya prinsiplari mavzuni o'qitishda va uning determinatorlari ong va faoliyat birligida O'zviylik, uygunlashuv O'zaro aloka etuvchanlik xususiyatlari tugrisida tarakkiyotning psixologik tabiati, unda obyektiv va subyektiv shart-sharoitlar xamda omillar ularning boshqichlari usishi (biologik) rivojlanish (psixik), kamolot, tarakkiyot yuzasidan dolzarb yakkol muammolar moxiyati bilan boglab axborot berish fanning tadbikiyligini kuchaytirishga xizmat kiladi. Ong va uning psixologik tavsifi tugrisida ma'lumot berilayotganda inson ongi mavjudot deyish bilan cheklanmasdan, balki u

ongsizlik ongoslilik va onglilik xolatlarini munosabatlari, funktsiyalari O'zgarishi ularning O'zaro O'zluksiz ravishda urin almashtirib turishini ta'minlashni ta'kidlab utish muammolaridan ayrim chigalliklarga yordam beradi.

Zamonaviy kadrlar oldiga kuyiladigan eng muxim vazifalardan biri – malakali mutaxassislar sifatida O'zligini O'z kobiliyatlari, individualligi, shaxsiy fazilat xamda xislatlarini bilgan tarzda atrofdagilar mexnatini okilona tashkil etish va ijtimoiy foydali mexnatning boshka soxalarida iktidorli kasb soxibi sifatida faoliya kO'rsatishdir. Bu urinda inson ruxiyati konuniyatlarini urganuvchi psixologiya fanining urni va roli benixoya kattadir.

XXI asrda juda kuplab davlatlarda bO'lgani kabi dunyo xaritasida munosib urin olgan musakil O'zbekistonda xam barcha soxalarda tub isloxotlar boshlandi. Bu isloxotlarning barchasi inson omilini xar kachongidan xam yukori saviyaga kutarib, uning kuchi, idroki saloxiyati, ruxiy xamda ma'naviy barkamolligini bevosita tarakkiyot, rivojlanish va sivilizatsiya bilan O'zviy bogladi. Bunda inson va uning mukammalligi, O'z usida ishlashi, O'z mukammalligi xususida kaygurishi muammosi xar kachongidanxam dolzarb masalaga aylandi. Yangi davr xar bir insondan O'z ichki imkoniyatlarini adekvat bilish, shu bilimlar zaxirasi bilan yakintlarni va xamkasblarni psixik dunyosini bilishni talab kilmokda. Buyuk Sukrot O'z davrida «O'z-O'zingni bil» degan shiorni urtaga tashlagan edi.

Yangi davr bu bilimlar yoniga «O'z yoningdagilarni va ularning kilayotgan ishlarini xam bil» degan shiorni xar kachongidan xam dolzarb kilib kuydi. Ayni shu muammoniyechishda Hozirgi zamon psixologiya ilmi va amaliyotining roli benixoyat kattadir. Shuning uchun xam nafakat psixologiyadan mutaxassislar tayyorlaydigan bilim dargoxlarida, balki barcha bilim dargoxlarida, xattoki yangi tipdagi maktablar – liseylar va kollejlarda xam psixologiyadan saboq berish rejalashtirilganligi sababli pedagogika fakultetining «pedagogika va psixologiya» xamda maktabgacha tarbiya mutaxassislari tayyorlanadigan guruxlarda psixologiya o'qitish metodikasi fani kiritilgan. Mazkur kursning asosiy maqsadi bulajak pedagogpsixologlar uchun zaruriy tavsiyalar – psixologiyadan Ma'ruzalar amaliy mashgulotlar, laboratoriya mashgulotlari tashkil

etish metodikasi – ya’ni ularni yangi pedagogik texnologiya asosida qanday tashkil etish kaysi ilgor usul va vositalardan foydalanilsa, samaradorlikka erishish mumkinligi talabalar bilan birgalikda urganiladi, talabalar bilimini baxolash, pedagogik amaliyot davomida olib boriladigan ishlar, talabalarning musakil ishlarini tashkil etish haqida ma’lumotlar beriladi. Bularning barchasi bulajak pedagog-psixologlar uchun O‘z ish faoliyatlarini tashkil etishda katta yordam beradi, ta’lim jarayonini, darsdan tashkari talabalar faoliyatini to‘la va okilona boshkara olishlariga kumaklashadi. Bu vazifalarni mukammal egallash ayniksa bulgusi pedagoglar uchun zarur. Chunki O‘qituvchilik kasbi barcha kasblarning onasidir – ya’ni O‘qituvchi barcha kasb egalarini tarbiyalaydi. O‘qituvchi maktabdagi ta’lim – tarbiya jarayonining asosiy tashkilotchisidir. Ta’lim-tarbiya davriy xodisa emas, umuttasil davom etadigan uzluksiz jarayondir. O‘qituvchi o‘quvchilar uchun xamma joyda ibrat bulishi zarur. U o‘z fanini yaxshi bilishi bilan birgalikda o‘quvchilarning psixologiya va yosh xususiyatlarini, individual xususiyatlarini yaxshi bilishi, tarbiyaning kulay va samarali usullarini qo‘llashda psixologik bilimlarga tayanishi zarur. Bola ruxiyatini bilmasdan turib ularning kalbiga yul topa olmaydi, bolalar bilan mulokotda bulish malakasini egallash, ularni faol va musakil, ijodiy fikrlashga urgatish, kobiliyatlarini shakllantirish uchun psixologiyani bilish talab qilinadi va bulajak pedagoglar bu urinda psixologiyadan olgan bilimlar tizimiga suyanadilar. Ota- onalar bilan ishlashda xam psixologik bilimlar yordam beradi. Nafakat ota-onalar, balki atrofdagi boshka kishilarga xam psixologik bilimlarni targib etish zarur. Chunki kishilar o‘z xayot va faoliyatini o‘zaro mulokotsiz tashkil etolmaydilar. Mulokotlar davomida xam xar bir shaxs o‘z sherigining (O‘qituvchi – O‘quvchining, raxbarxodimning, mutaxassis – o‘z xamkasblarining, er-xotinning, xotin-yerning, aka- ukaning va x.k.) psixologik xolatini, qiziqish va extiyojlarini, kobiliyat va imkoniyatlarini tugri baxolay olishi, uning urniga o‘zini kuya bilishi, «sherigi» ning yosh xususiyatlarini xam xisobga olishini bilishiga psixologiyadan berilgan bilimlar yordam beradi. Yosh mutaxassis – pedagog-psixologlarga bu borada nimalarga e’tibor berishlari zarurligini mazkur kurs bilan tanishish davrida bilib boradilar.

Psixologiya o‘qitish metodikasi fanini urganishda ma’ruzalar laboratoriya va

amaliy mashgulotlar tashkil etiladi. Ba'zi mavzular musakil urganish uchun tavsiya etiladi – bulaning barchasi bulgusi psixolog – pedagoglarning o'z soxalarini mukammal egallash va olgan nazariy bilimlarini amaliyotda muvaffakiyat bilan qo'llashlariga yordam beradi.

Oila ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar obykti sifatida.

Ijtimoiy psixologiyada oilaga xos psixologik jarayonlar, oila a'zolarining birlariga munosabatlari, nikohdagi o'zaro moslik masalalari, oilaviy mojarolarning psixologik omillari, oilada bola tarbiyasining ijtimoiy psixologik metodlari o'rganiladi.

O'zbekistonda o'tkazilayotgan ijtimoiy psixologik tadqiqotlar asosan oila va oilaviy munosabatlarga bag'ishlangan. Chunonchi, birinchi ijtimoiy psixologik tadqiqot ham 70- yillarning oxiri 80- yillarning boshida I. Yoqubov tomonidan o'tkazilgan bo'lib, u oilaviy munosabatlarning barqarorligi va er-xotin ijtimoiy rollarining muvofiqligini ta'minlovchi sosial-psixologik omillarni o'rgandi. Tadqiqot natijasida,- shu narsa aniqlandiki, oila a'zolarining rollar borasidagi muvofiq o'zaro munosabatlari oilaviy xamjihatlikning muhim shartidir. Oilaviy majorolar esa, asosan hozirgi zamon o'zbek ayolining ijtimoiy mehnat bilan bandligi hamda oilaviy munosabatlarda eskilik sarqitlarining saqlanib qolganligidadir.

G'.B.Shoumarov va YE.A. Morshinalarning (1986) tadqiqotlarida esa oilada bolalar tarbiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy-psixologik omillar o'rganildi, chunonchi, unda o'ziga xos milliy va an'anaviy o'zaro munosaoat xususiyatlarining o'rni belgilandi.

Oilaviy munosabatlar psixologiyasi xususida o'tkazilgan muhim tadqiqotlardan biri N. Sog'inovning o'zbek oilasiga xos bo'lgan nikoh va oila munosabatlari - nikohdan qoniqish, nikoh motivlari, oila qurishning o'zbeklarga xos bo'lgan yosh xususiyatlari, yosh o'zbek oilalaridagi psixologik mojarolar va ajralishlarning sabablarini sistematik tarzda o'rgangan ilmiy ishidir. Bu tadqiqotda ilgari hech o'rganilmagan ilmiy ma'lumotlar to'plandiki, ularga ko'ra, o'zbek oilasining qurilishiga sabab bo'ladigan asosiy motiv—bu "Farzandli bulish", (birinchio'rinda),

ikkinchi o'rinda "Jamoatchilikning gap-so'ziga qolmaslik", uchinchi o'rinda "Ota-ona va qavmi-qarindoshlarning istaklarini bajo etish" va hokazolar aniqlandi. N.Sog'inovning to'plagan ma'lumotlari yosh oilalar, mojaroli oilalar va yoshlar tarbiyasi bilan mashg'ul bo'lganlar uchun muhim ilmiy yo'l-yo'riqdir.

Bundan tashqari, oxirgi yillarda katta guruhlar psixologiyasiga oid qator tadqiqotlar o'tkazildi. Masalan, V.M.Karimovanning o'zbek xotin-kizlari ijtimoiy tasavvurlarining o'zgarishi mexanizmini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqoti (1987), E. Usmonovning o'zbek ayollarining suisidal (ya'ni o'z-o'ziga o't qo'yish) xulq-atvorining ijtimoiy-psixologik sabablarini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqoti (1993), YE. No'monovanning o'zbek oilalaridagi reproduktiv ustanovkalarning xususiyatlariga bag'ishlangan, M. Zokirovanning erkak va ayollardagi rollar haqidagi tasavvurlarning o'ziga xosligini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy tadqiqoti, M.Toshpo'latovning o'zbek yoshlaridagi ijtimoiy xulq-atvorning bozor iqtisodiyoti sharoitidagi o'ziga xos qirralarini o'rganishga qaratilgan ishlari va boshqalar shular jumlasidandir. Mazkur tadqiqotlarning ko'rsatishicha, bizning hududimizda hamoilanikoh munosabatlari yil sayin o'zgarib bormoqda. Bu boradagi o'zgarishlarga:

- 1) oilaning jamiyat oldidagi funksiyalarining o'zgarib borishi;
- 2) oila a'zolari sonining va tug'ilishning kamayishi, murakkab ko'p oilali tipdan, alohida mavjud bo'lgan alohida oilalar tipiga aylanib borayotganligi;
- 3) oilaviy munosabatlar tizimida er va xotin funksiyalarining o'zgarib, oilaviy rollar haqidagi ijtimoiy tasavvurlarning o'zgarib borayotganligi;
- 4) iqtisodiy inqirozlarning oila a'zolariga o'rtasidagi munosabatlarga ta'siri;
- 5) ayollardagi reproduktiv ustanovkalarning o'zgarib borayotganligi kabilarni kiritish mumkin. Bu tadqiqotlar natijasida yaqin kelajakda yangi etnopsixologik konsepsiya shakllanadi va bu respublikamizdagi ilmiy ishlarning rivojiga o'z hissasini qo'shadi.

Oila va nikoh borasida o'tkaziladigan tadqiqotlarda jahon va hamdo'stlikdagi davlatlarda o'tkazilgan izlanishlar, ulardan olingan natijalar va metodikalardan foydalanish mumkin. Ayniqsa, Sankt-Peterburg, Boltiqbuyi respublikalarida oila

masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlar ko'plab o'tkazilgan bo'lib, ularning tajribasidan biz ham keng foydalanishimiz kerak. Chunki o'sha hududlarda ro'y berayotgan ko'plab ijtimoiy jarayonlar, xususan, oilaviy munosabatlar borasidagi muammolar bizning jumhuriyatimizga ham taal-luqli. Masalan, ayollarning ijtimoiy mehnatda bandligi tufayli ularda oila, unda xotin kishining o'rni, roli haqidagi tasavvurlarning o'zgarishining o'zi butun psixologiyani qayta qurilishiga sabab bo'lmoqda. Lekin ikkinchi tomondan, demokratiya va erkinlik sharoitida yillar davomida taqiqlanib kelgan eski qadriyatlarimiz, birinchi vavbatda, dinning hayotga kirib kelishi, umuman oilaviy munosabatlarga shunday ta'sir ko'rsatmoqdaki, ko'pchilikda "endi ayol kishi an'anaviy o'z o'rnini egallarmikin?" degan tasavvurlar ham paydo bo'lmoqda. Ammo, hozirgi rivojlangan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar sharoitida moddiy ishlab chiqarishni xotin-qizlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Shuning uchun ham ilmiy tadqiqotlar odamlar ongidagi ana shunday qarama-qarshiliklarning psixologik yechimini topgan holda oila va nikox tizimiga psixologik yordam ko'rsatishi zarur. Shaharlarda va yirik aholi punktlarida "oilal xizmati" shoxobchalarini tashkil etish zarurki, ular bir tomondan, oila va nikoh borasidagi ilmiy muammolarni tadqiq qilib, ularni hayotda qo'llasa, ikkinchi tomondan, yoshlarga, oilasiz odamlarga, ziddiyatli oilalarga bevosita psixologik xizmatlar ko'rsatishi kerak. Oilaviy munosabatlar sohasidagi alohida tadbqiqiy tarmoq bu yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashdir. Bu ish bizning o'lkamizda ham alohida ahamiyatga ega bo'lib, yangilik bilan eskilik qarama-qarshi kelayotgan sharoitlarda ayniqsa muhimdir. O'smirlik va o'spirinlik yillarida shakllanadigan attraksiya hodisasi, ya'ni shaxslarning bir-birlariga emosional bog'lanishlari — do'stlik sevgi hislarini tarbiyalash, ana shunday tarbiyaga shart-sharoitlar yaratish bizning sharoitlarimizda yangi va kelajagi porlok sohalardandir.

Insoniy munosabatlar shunday o'zaro ta'sir jarayonlariki, unda shaxslararo munosabatlar shakllanadi va namoyon bo'ladi. Bunday jarayon dastlab odamlar orasiga ro'y beradigan fikrlar, his-kechinmalar, tashvishu-quvonchlar almashinuvini nazarda tutadi. Odamlar muloqotda bo'lishgani sari, ular o'rtasidagi munosabatlar

tajribasi ortgan sari ular o'rtasida umumiylik, o'xshashlik va uyg'unlik kabi sifatlar paydo bo'ladiki, ular bir-birlarini bir qarashda tushunidigan yoki "yarimta jumladan" ham fikr ayon bo'ladigan bo'lib qoladi, ayrim hollarda esa ana shunday muloqotning muloqotning tig'izligi teskari reaksiyalarni- bir-biridan charchash, gapiradigan gapning qolmasligi kabi vaziyatni keltirib chiqaradi. Masalan, oila muhiti va undagi munosabatlar ana shunday tig'iz munosabatlarga kiradi. Faqat bunday tig'izlik oilaning barcha a'zolari o'rtasida bo'lishi mumkin (ona-bola, qynona-kelin va hokazo).

Shaxslararo munosabatlarni o'rganish psixologiya fanida eng dolzarb muammolardan hisoblanadi. Chunki inson shaxsining eng nufuzli va yetakchi faoliyatlaridan biri bo'lgan muloqot va u orqali o'zaro munosabatlar odamlar orasida umumiylik, o'xshashlik, uyg'unlik kabi sifatlar paydo bo'lishiga olib keladi. Ayniqsa, oila muhitida shaxslararo munosabatlarning, chunonchi, ota-ona va farzand orasidagi munosabatlarning o'ziga xos tomonlari shaxsning hayoti, faoliyatining samarasi va mazmuniga bevosita ta'sir etadi.

Sharq madaniyati va ma'naviyati shu qadar noyob, betakror va jozibali bo'lib, buning asosiy sabablaridan biri o'zbek oilasining betakror muhiti, undagi an'analar, rasm-rusmlar va qadriyatlarning barhayotligidadir. Zero har qanday oila inson taqdiri va kamolotini, kelajagini belgilab beruvchi omil ekanligi bilan xarakterli hisoblanadi. Ayniqsa, undagi an'analar, milliy qadriyatlar ma'naviy boy, axloqan yetuk, intellektual rivojlangan yuqori bilimli, jismonan baquvvat, har tomonlama kamol topgan shaxsni, ya'ni sog'lom avlodni tarbiyalash, voyaga yetkazishda ularning o'рни va ahamiyati kattadir.

Demak, oila-hayotning abadiyligini, avlodlarning davomiyligini ta'minlaydigan, muqaddas urf-odatlarimizni saqlaydigan, shu bilan birga kelajak nasl qanday inson bo'lib yetishishiga ta'sir ko'rsatadigan katta tarbiya o'chog'idir.

Oila farovonligi-milliy farovonlikning asosidir. Oilada eng avvalo: halollik, rostgo'ylik, mehr-oqibat, or-nomus, sharmu-hayo, mehnatsevarlik kabi insoniy fazilatlar shakllanadi. Sharqda qadim-qadimdan oila muqaddas Vatan sanalgan. Agar

oilasogʻlom va mustahkam boʻlsa , mahallada tinchlik va osoyishtalik hukm suradi.

Oila va bola tarbiyasi muammosi hamma vaqt dolzarb masala boʻlib kelgan. Oila muhiti qanchalik axloq-odobning madaniyat qoidalari va milliy qadriyatlari asosida tashkil topgan boʻlsa, bola shaxsining toʻgʻri shakllanishi uchun shart- sharoit yaratilsa, shaxs shunchalik barkamol, komil inson boʻlib yetishadi.

Oʻzbek oilasidagi anʻanaviy taʼlim-tarbiya namunalarini farzandlarimizga amaliy tarzda oʻrgatib, oilaviy munosabatlar madaniyatini yuksaltirishga daʼvat etib shu orqali ota-ona va bolalar oʻrtasidagi munosabatlarni oqilona tashkil etishga yordamlashish hammamizning vazifamizdir. Yosh avlodga maʼnaviy, axloqiy tarbiya berishning yoʻllari va vositalari xilma-xil boʻlib, bular ichida yoshlarni xalqimizning milliy anʻanalari ruhida tarbiyalash alohida oʻrin tutadi.

Haqiqatdan ham, yaratilgan barcha moddiy va maʼnaviy boyliklarning ijodchisi boʻlishi bilan birga asrlar davomida yaratilgan bu maʼnaviy boyliklar yana xalq manfaatiga xizmat qiladi. Milliy anʻanalar xalqimizning ana shunday maʼnaviy boyliklaridan biridir.

Maʼlumki, anʻanalar muhim ijtimoiy hodisa boʻlib, kishilarning odatlari, yurish-oʻtirish qoidalari, axloq normalari boʻlib, asrlar davomida yashab kelsada, avloddan-avlodga oʻtar ekan, mazmuni yanada boyiydi va insoniyat donishmandligining ifodasi sifatida xalq pedagogikasiga aylanadi. Bu donishmandlik odamlarning turmushi, his-tuygʻulariga singib, ularning shunchaki qarashlari va ideallarigina emas, shu bilan birga, ijtimoiy ong formasi ham boʻlib qoladi. Ularda odamlarning dilidagi, koʻnglidagi, psixologiyasidagi eng ezgu orzu istaklari oʻz ifodasini topadi.

Oʻzbek xalqi, mamlakatimizdagi boshqa qardosh xalqlar kabi yoshlarga axloq tarbiyasini berishda oʻzining azaliy anʻanalariga ega boʻlgan. Bizning hozirgi kundagi vazifamiz esa, oʻtmishda avlodlar tomonidan yaratilgan eng yaxshi anʻanalarni oʻrganish va hayotimiz talablariga mos holda rivojlantirishdir.

Qadimiy, tarixiy manbalar, xalq ogʻzaki ijodi materiallari, sharq klassiklarining

ta'lim-tarbiyaga oid asarlarini sinchiklab o'rganish shuni ko'rsatadiki, o'zbek xalqi qadim zamonlardan boshlab farzandni tarbiyalash sohasida o'ziga xos an'analarga ega bo'lgan. Ota-onalarning bolalarni sevishi, o'z navbatida farzandlarning ota-onani astoydil hurmat qilishi oila tarbiyasining ko'rki bo'lib hisoblangan.

Sharq mamlakatlarida ayniqsa, ota-onalarning shaxsiy namunasi farzand tarbiyasining eng muhim usullaridan biri hisoblangan. Shunga ko'ra, o'g'il bolalar yurish-turishi, o'zaro muomalasi, yerga ishlashi va kasb egallashda otasiga o'xshashlikka harakat qilgan. Ota kasbini egallash yaxshi tarbiyaning natijasi hisoblangan. Qizlar esa uyni saranjom-sarishta tutish, turli taomlar tayyorlash, to'qish va tikish, mehmon kutish kabi ishlarda onasiga o'xshashga harakat qilganlar. An'anaga ko'ra, farzandlar yurish-turishi va o'zaro munosabat qoidalari, yoshlarning ota-ona va kattalar oldidagi burchi, mehnati, kasb-kori va ularning inson hayotidagi roli haqidagi dastlabki tushuncha va tasavvurlarni oilada olganlar.

Agar o'g'il bolalarga oila tashvishi bilan yashash, uning shon-shuhrati uchun kurashishi, yoshlikdan biror kasbning boshini tutish, har qanday mehnatga tayyor turish kabi sifatlar sindirilsa, qizlarga esa kattalarni hurmat qilish, ota-onalarning so'ziga quloq solish har doim nazokatli va shirin so'z bo'lish, ota-yoki boshqa katta kishilar uyga kirib kelishganida o'rnidan turib qarshi olish kabi odob va ma'naviy hayot qoidalari oilada o'rgatilar edi.

Hayot tajribasini ko'rsatishicha, jamiyatning ravnaqi, gullab-yashnashi, farovon hayotning asosiy mezonini axloq-odob bo'lib hisoblangan. Shuning uchun ota-bobolarimiz oilaga, oilada bola tarbiyasiga, ularning ma'naviy kamoliga, axloqiga katta e'tibor berib kelganlar.

Demak, jamiyat mustahkam, ma'naviy va axloqiy jihatdan sog'lom oila bo'lishidan manfaatdordir. Shunday ekan, kattalarning farzand tarbiyasi yuzasidan mas'uliyatini, salohiyatini kuchaytirish, ularning pedagogik layoqatini oshirish, oilaviy va ijtimoiy tarbiya birligini ta'minlash davr talabidir. Oiladagi nosog'lom muhit juda ko'p illatlar qatori, odamning o'z salomatligi

holatiga bo'lgan munosabatini salbiy tomonga o'zgartirib yuborishim mumkin. Bunday o'zgarishlarning ham turlicha sabablari bor. Masalan, agar oila a'zolari ma'lum sog'lom turmush tarziga o'rgangan bo'lsalar ham, biror sabab bilan shu oilada nizo, janjal kelib chiqsa, bu holat barcha oila a'zolari tafakkurining salbiy tomonga o'zgarishiga olib keladi. Bu o'z navbatida umuman faollikning pasayishini keltirib chiqaradi. Demak, o'zaro muomaladagi sog'lom ruhiyat, samimiyat mavjud ijobiy odatlarning barqarorligini kafolatlaydi

4.3. Ekstremal vaziyatlarda tadbqiqiy ijtimoiy psixologiya

Hayotning ko'pgina sohalari, ichki va tashqi xavf-xatarlar va tahdidlar tufayli ba'zan ekstremalga aylanadi. Hozirgi kunda Rossiyada deyarli barcha sohalar ekstremal holatda. Shuning uchun nafaqat Tadbqiqiy ijtimoiy psixologlarning ekstremal vaziyatlardagi harakatlari haqida, balki ekstremal Tadbqiqiy ijtimoiy psixologiyani mustaqil soha sifatida yaratish zarurligi haqida gapirish uchun barcha asoslar mavjud.

Ekstremal vaziyatlar ijtimoiy-psixologik diagnostika, ta'sir psixotexnikasi va konsultasiya o'tkazishni, ya'ni amaliy psixologlar kasbiy faoliyatining barcha asosiy yo'nalishlarini tasniflashni talab qiladi.

Ekstremal vaziyatlarda ijtimoiy-psixologik hodisalarning diagnostikasi o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Bunday sharoitda vaqt tangligi tufayli diagnostika dasturini yaratish mumkin emas. Amaliy psixologning harakatlari favqulodda vaziyat rejasi bilan belgilanadi. Bunday sharoitda metodlar va metodikalar videosyomka, ijtimoiy simptomlarni, retrospektiv yondashuv va boshqalarni tahlil qilishdan tashqari umuman qo'llanilmaydi. Ba'zan ekstremal holatlarning o'zi diagnostik rolni bajaradi. Bunday sharoitda shaxs "ochiladi". Faqat buni hammasini qayd qilish kerak.

Ekstremal vaziyatlarda psixoterapiya va treninglar emas, balki kontrtarg'ibotga oid xarakterdagi maxsus operasiyalarning metodlari ishlaydi. Aynan ular harbiy harakatlar paytida, jinoyatchilikka qarshi kurashda qo'llaniladi. Bu yerda "shok terapiyasi" dan ham foydalansa bo'ladi.

Ekstremal vaziyatlarda maxsus psixologik yordam, reabilitasiya ishlari, moslashtirish maqsadida xavfli vaziyatlar paydo bo'lgan joylardan kelgan qochoqlarga ko'rsatiladigan ijtimoiy yordam, u yoki bu sindromni olgan harbiy harakatlar qatnashchilariga, shuningdek aholi va maxsus bo'linmalarning harbiy harakatlar, terroristik harakatlar hamda front yonidagi joylar sharoitida ma'naviy va psixologik ruhini qo'llab-quvvatlash bo'yicha maxsus chora-tadbirlar katta ahamiyatga ega.

Hammasi ekstremal vaziyatlarda ijtimoiy-psixologik ta'sir maqsadlariga bog'liq: bir xil holatda odamni qo'llab-quvvatlash, yordam berish; boshqasida – masalan, mish-mishlar, vahimani to'xtatish; uchinchisida – muzokaralarni o'tkazish; to'rtinchisida – dushmanga zarba berish; beshinchida – yangi madaniyatga moslashishda yordam berish kerak.

Ma'lumki, ekstremal vaziyatlar turli sabablarga ko'ra paydo bo'ladi.

Kelib chiqish manbasiga ko'ra quyidagi ekstremal vaziyatlar farqlanadi:

- 1) tabiiy (o'rmon yong'inlari, suv toshqinlari, zilzilalar, sellar, bo'ronlar, qor ko'chkilari, sunami, qurg'oqchilik, ekologik ofatlar);
- 2) texnogen (baxtsiz hodisalar, ofatlar);
- 3) epidemiologik (epidemiylar, yuqumli kasalliklarning avj olishi);
- 4) ijtimoiy (terrorizm, garovga olish, ijtimoiy nizolar (ish tashlashlar), fuqaroviy bo'ysunmaslik, fuqarolar urushi).

Quyidagi ekstremal vaziyatlar ijtimoiy keskinlikning turli shakllarida namoyon bo'lishi va baravar kelishi mumkin.

Ijtimoiy keskinlikning namoyon bo'lishining quyidagi shakllari va uning yuzaga kelishiga javob berish turlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- 1) muayyan ijtimoiy-demografik jarayonlar (tug'ilish, o'lim, umr ko'rishning davomiyligi);
- 2) jinoiy oqibatlar;
- 3) psixologik kayfiyat, ya'ni: tashvish, ommaviy norozilik yoki depressiya, vahima, tajovuz yoki mo'jizaga umid;
- 4) hokimiyat, ularning vakillariga ishonchsizlik;
- 5) norozilik bilan bog'liq xulq-atvor jihati.

Ijtimoiy keskinlik rivojlanishining uchta darajasini ham ajratib ko'rsatish mumkin: past – bu ijtimoiy barqarorlik va xavfsizlikka deyarli ta'sir qilmaydi; o'rta – jamiyatning hayotiy faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi; yuqori – ijtimoiy institutlar va jamoalarning faoliyatini buzadi. Xavf amaliy psixolog shaxsi, uning kasbiy faoliyati va tayyorgarligiga alohida talablar qo'yadi.

Ekstremal vaziyatlarda savodli harakat qilish uchun Tadbiqiy ijtimoiy psixolog ularga moslashgan bo'lishi, stressga chidamli bo'lishi va ijtimoiy-psixologik kompetentlikka ega bo'lishi kerak [30].

Tabiiy, texnogen va epidemiologik omillarning ta'siri tufayli yuzaga keladigan ekstremal vaziyatlarda Tadbiqiy ijtimoiy psixologlarga vahima, mish-mishlar va posttravmatik sindrom kabi hodisalar bilan to'qnash kelishga to'g'ri keladi.

Vahima – ommaviy qo'rquv reaksiyasi. O'zining rivojlanishida u bir nechta bosqichlardan o'tadi. Tadbiqiy ijtimoiy psixolog zarur hollarda uni bostirish bo'yicha tavsiyalar berishi shart.

Posttravmatik sindrom ekstremal vaziyatlarda ham, ular tugaganidan keyin ham sodir bo'ladi. Masalan, Armanistondagi zilziladan so'ng, zilziladan omon qolganlarning 86% i birinchi 5-10 kun davomida tormozlanish holatida bo'lib, nima bo'lganini tushunishda qiynalganlar; yaqin qarindoshlarini yo'qotganlarning 36% i zilziladan keyingi dastlabki bir necha kun voqealariga bo'lgan xotirani yo'qotganlar.

Ekstremal vaziyatlarga bo'lgan psixologik reaksiyalar har xil. Distress holatlardan va hatto psixologik buzilishlardan safarbarlik holatigacha bo'lgan stress reaksiyalarining bir nechta turlari bor.

Favqulodda vaziyatlarda jabrlanganlarga psixologik yordamni birinchi navbatda Favqulodda Vaziyatlar Vazirligi, Mudofaa Vazirligi, Ichki Ishlar Vazirligi, sog'liqni saqlashda ishlaydigan psixologlar ko'rsatishni bilishlari kerak. Yordam ko'rsatishning asosiy prinsiplari quyidagilardan iborat: tezkorlik, voqealar sodir bo'lgan joyga yaqinlik, normal holatni tiklashni kutish, psixologik ta'sirning birligi va soddaligi.

Tezkorlik jabrlanuvchiga yordam iloji boricha tezroq berilishi kerakligini anglatadi: jarohatdan keyin qanchalik ko'p vaqt o'tgan bo'lsa, shunchalik surunkali kasalliklarning (alkogolizm, giyohvand moddalar) paydo bo'lish ehtimoli yuqori bo'ladi.

Yaqinlik prinsipining ma'nosi – sharoit va ijtimoiy muhitni o'zgartirmasdan, "gospitalizm" ning salbiy oqibatlarini minimallashtirishda yordam ko'rsatishdan iboratdir.

Kutish: stressli vaziyatni boshdan kechirgan odamga bemor sifatida emas, balki oddiy odam sifatida munosabatda bo'lish kerak. Normal holatga yaqin orada qaytishga bo'lgan ishonchini qo'llab-quvvatlash zarur.

Psixologik ta'sirning birligi uning manbai bitta shaxs yoki yagona murojaat prosedurasi bo'lishi kerakligini anglatadi.

Psixologik ta'sir jabrlanuvchini jarohatlanish manbaidan uzoqlashtirish, xavfsiz muhitva tinglash mumkin bo'lgan imkoniyatni ta'minlashga qaratilgan.

Posttravmatik stressni bartaraf etish uchun psixologik va reabilitasiya kurslari o'tkaziladi, ya'ni ijtimoiy va psixologik yordam ko'rsatiladi. Ushbu chora-tadbirlar psixodiagnostika, konsultasiya berish, psixoterapiya, dibrifingni o'z ichiga olishi mumkin.

***Dibrifing* – guruhga oid ruhiy travma bilan ishlash metodi (J. Mitchell). Dibrifingning maqsadi – sodir bo'lgan voqeani uyushgan holda muhokama qilish orqali guruhga bo'lgan patogen manbaning oqibatlarini kamaytirish.**

Shu bilan birga maxsus markazlarda guruhga oid metodikalar, kurortda davolanish va sog'lomlashtirish qo'llaniladi [16]. Bunday yordam nafaqat jabrlanuvchiga, balki uning oilasi, yaqin qarindoshlari va boshqalarga ham ko'rsatilishi kerak.

So'nggi yillarda kelib chiqishi ijtimoiy bo'lgan ekstremal vaziyatlar ko'p uchrayib turibdi. Bunga terrorizm, jumladan, siyosiy terrorizm, garovga olish, ish tashlashlar, norozilik va bo'ysunmaslikning fuqarolik shakllari, millatlararo nizolar, ommaviy

tartibsizliklar va fuqarolar urushi o'choqlari kiradi.

Tadbiqiy ijtimoiy psixologlar ijtimoiy nizolarni hal etish va garovga olinganlarni ozod qilishda muhim rol o'ynashi mumkin. Shu bilan birga, ularning ijtimoiy-psixologik kompetentligi beqiyosdir. Bu kompetentlik muzokaralar olib borishga; olomonga to'g'ri murojaat qilishga; jangovar harakatlar, axborot kurashi, psixologik qarama-qarshiliklar sharoitida qarshi targ'ibot xarakteridagi maxsus choralardan foydalanish imkonini beradi.

Muzokaralar turli maqsadlarga ega: mehnat nizolarini hal qilish, garovga olinganlarni ozod qilish va boshqalar.

Hozirgi kunda muzokaralarning bosqichlari, ularni o'tkazish texnikasi to'g'risida ko'padabiyotlar nashr etilgan (N. V. Grishina, M. M. Lebedeva va boshqalar), xususan, muzokaralarni o'tkazish amaliyoti A. A. Bodalev, A. N. Suxov tomonidan tahrir qilingan "Ijtimoiy-psixologik nazariya asoslari" kitobida batafsil yoritilgan (Ryazan, 1995. – C. 100, 109, 236 - 240).

Olomonga *murojaat qilish* va ommaviy tartibsizliklar ishtirokchilariga psixologik ta'sir ko'rsatish juda qiyin ish.

Ommaviy eksesslarni oldini olish va bostirish maqsadida psixologik ta'sir bir necha bosqichlarga bo'linadi.

Birinchi bosqichda ta'sir ijtimoiy keskinlikning eksessga aylanishiga yo'l qo'ymaslikka; fuqarolarga murojaatlar orqali ekstremal vaziyatni cheklashga, ular bilan muzokaralar olib borishga, maxsus tadbirlar tashkil etishga qaratilgan.

Shuni yodda tutish kerakki, aksariyat ekstremal vaziyatlar ijtimoiy keskinlik va nizolarga asoslanadi. Shuning uchun Tadbiqiy ijtimoiy psixolog ijtimoiy nizolarni hal qilishda ishtirok etishga tayyor bo'lishi kerak.

Nizolar sohasidagi mutaxassislar maxsus nazariyaga tayanishlari lozim. Shu nuqtai nazardan ijtimoiy nizolarni prognozlash, kartografiyasi, ularning paydo bo'lish sabablarini tahlil qilish va hal etish amaliyoti alohida ahamiyat kasb etadi. Qurol-yarog'

ishlatish bilan bog‘liq millatlararo nizolar yuzaga kelganda, vaziyatni yuzaga keltirish va nizolarni dezinformatiya yo‘li bilan eskalasiyaga, mish-mishlarning tarqalishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun ommaviy axborot vositalariga nafaqat favqulodda holat, balki ijtimoiy keskinlik sharoitida ham alohida mas’uliyat yuklanadi. Bu yerda axborotning obyektivligi va materialni taqdim etishning to‘g‘riligi masalasi o‘ta keskindir. Va bu yerda amaliy psixologlar alohida o‘rin tutadi. Albatta, bu yerda ommaviy axborot vositalarining maxsus ishlash tartibi va ularning cheklovlari haqida gap ketmayapti. Ekstremal Tadbqiqiy ijtimoiy psixologiya nafaqat amaliyot bilan, balki muloqot, mutaxassislarni kasbiy tayyorlash bilan ham bog‘liq. Ekstremal Tadbqiqiy ijtimoiy psixologiyani o‘quv fani sifatida asosiy maqsadi shaxs va guruhlarining xavfsiz xulq-atvorini shakllantirishdan iborat bo‘lishi kerak. Shu bilan birga, “Hayot xavfsizligi” va “Inson xavfsizligi” kurslariga muvaffaqiyatli tayanish mumkin [2]. Shu bilan birga, ekstremal vaziyatlarda harakatlar, ularning stressga chidamliligi va boshqa xususiyatlarini shakllantirish bo‘yicha mutaxassislarni maxsus tayyorlashni amalga oshirish kerak.

Ijtimoiy keskinlik va nizolar sharoitida ekstremal omillardan biri – xavfli vaziyatlar paydo bo‘lgan joylardan kelgan qochoqlar, ko‘chib kelganlar, muhojirlar va umuman madaniyatlararo o‘zaro ta’sirga moslashish muammosi hisoblanadi.

Yangi madaniy muhitga moslashish jarayoni ko‘pincha nevroitik va psixosomatik buzilishlar, deviant va delikvent munosabatlar, “madaniy shok”, “madaniy charchash”, “o‘tish shoki” bilan kechadi.

Yangi madaniyatga moslashish jarayoni uchta asosiy bosqichni o‘z ichiga oladi. Birinchisi – g‘ayrat va ko‘tarinki ruh bilan, ikkinchisi – frustrasiya, depressiya hamda ishonch va qoniqish hissiga o‘tadigan chalkashlik hissi bilan ajralib turadi (T. G. Stefanenko).

Nizo darajasi va yangi madaniyatga moslashish davomiyligi ko‘chib o‘tganlarning ijtimoiy-psixologik xarakteristikalarini hamda o‘z va boshqa madaniyatlar xususiyatlariga bog‘liq.

S. Bokker, madaniyatlararo o‘zaro ta’sir oqibatlarini hisobga olgan holda, yangi madaniyatga moslashishning to‘rtta variantini tasvirlangan: 1) genosid, ya’ni qarama-qarshi guruhning yo‘q qilinishi; 2) assimilyasiya, ya’ni boshqa mentalitet bilan to‘liq identifikasiyaga qadar an’analarni asta-sekin ixtiyoriy yoki majburiy qabul qilish; 3) segregasiya, ya’ni guruhlarning alohida rivojlanish kursi; 4) integrasiya, ya’ni umumiy guruhga birlashganda guruhlar tomonidan ularning madaniy o‘ziga xosligini saqlab qolish.

Shunga asoslanib, ko‘chib o‘tganlarning quyidagi tipologiyalari ajratiladi:

- 1) o‘z madaniyatini rad etuvchi “qarshi tomon fikriga qo‘shilganlar”;
- 2) begona madaniyatni tan olmaydigan “shovinistlar”;
- 3) ikki madaniyat o‘rtasida ikkilanadigan “marginallar”;
- 4) ikkala madaniyatni sintez qiluvchi “vositachilar”.

Hozirgi kunda yangi madaniyatga moslashishga yordam beradigan turli dasturlar mavjud. Ular orasida ta’lim, yo‘nalish, ko‘rsatma, trening va “madaniy assimilyator” bor.

Ta’limning maqsadi – madaniyat, etnik jamoa va boshqalar haqida bilim olishdir. Madaniyatlararo trening ikkita asosiy vazifani hal qiladi:

- madaniyatlararo farqlar bilan tanishish;
- madaniy farqlar sohasida ijtimoiy-psixologik kompetentlikni oshirish.

“Madaniy assimilyator” ning maqsadi – insonni boshqa guruh a’zolari nuqtai nazaridan vaziyatlarni ko‘rishga, ularning dunyoqarashini tushunishga o‘rgatishdir. Shuning uchun bu metodni madaniyatlararo sensitivlik texnikasi deb atash taklif etiladi.

“Madaniy assimilyatorlar” ikkita madaniyat qahramonlari o‘zaro ta’sir o‘tkazadigan vaziyatlarning tavsiflaridan (37 dan 100 gacha) hamda har bir vaziyatdagi qahramonlar xulq-atvorining to‘rtta talqini keltirilgan.

Madaniyatlararo ta’sir o‘tkazish muammosi akkulturasiya, ya’ni madaniy o‘zgarishlar bilan cheklanmaydi. Aslida u millatlararo munosabatlardagi asoratlar ko‘rinishida mavjud. Etnik jamoalar o‘rtasidagi madaniy farqlar ko‘pincha nizolarga olib keladi. Shu bilan birga, millatlararo nizolar nafaqat ijtimoiy-psixologik xarakterga ega, balki asosan iqtisodiy va

siyosiy sabablar bilan izohlanadi. Shuning uchun ularni hal qilish Rossiyaning davlat tuzilishi, madaniy va diniy mansubligidan qat'iy nazar mamlakatning barcha fuqarolarining milliy xavfsizligini ta'minlash bilan bog'liq.

Favqulodda (ekstremal) vaziyat (FV) – bu avariya, xavfli tabiiy hodisa, falokat, inson halokatiga olib kelishi mumkin bo'lgan tabiiy yoki boshqa ofatlar, inson sog'lig'iga yoki atrof-muhitga zarar yetkazishi, sezilarli moddiy yo'qotishlar va odamlar turmush sharoitining buzilishi natijasida yuzaga kelgan muayyan hududdagi holat. Har bir favqulodda vaziyatning o'ziga xos sabablari, xususiyatlari va rivojlanish xarakteri bor.

Favqulodda vaziyatlarni quyidagi belgilarga ko'ra tasniflash mumkin:

- to'satdan bo'lish darajasiga ko'ra: kutilmaganda (oldindan aytib bo'lmaydigan) va kutilgan (bashorat qilinadigan). Tabiiy ofatlarni oldindan aytish qiyinroq bo'lsa-da, ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy vaziyatlarni bashorat qilish osonroq. Favqulodda vaziyatlar va to'g'ri harakatlarni o'z vaqtida prognoz qilish katta yo'qotishlarning oldini olish va ayrim hollarda favqulodda vaziyatlarning oldini olish imkonini beradi;
- tarqalish tezligi bo'yicha: favqulodda vaziyat “portlovchi”, tezkor, tez tarqaladigan yoki o'rtacha, bir tekisda bo'lishi mumkin. Ko'pincha harbiy mojarolar, texnogen avariya, tabiiy ofatlar tezkor deb hisoblanadi. Ekologik xarakterdagi vaziyatlar nisbatan bir tekisda rivojlanmoqda;
- tarqalish ko'lami bo'yicha: lokal, mahalliy, hududiy, mintaqaviy, federal va transchegaraviy. Lokal, mahalliy va hududiy favqulodda vaziyatlarga bir funksional bo'linish, ishlab chiqarish yoki turar joy doirasidan tashqariga chiqmaydigan favqulodda vaziyatlar kiradi. Mintaqaviy, federal va transchegaraviy favqulodda vaziyatlar butun mintaqalarni, davlatlarni yoki bir nechta davlatlarni qamrab oladi;
- harakat muddatining davomiyligi bo'yicha: qisqa muddatli yoki uzoqmuddatli bo'lishi mumkin. Atrof-muhitning ifloslanishiga olib keladigan barcha

favqulodda vaziyatlar uzoq muddatli hisoblanadi;

- xarakteri bo'yicha: qasddan (atayin) va bexosdan (beixtiyor). Qasddan favqulodda vaziyatlarga milliy, ijtimoiy, va harbiy mojarolar, terrorchilik harakatlari va boshqalar kiradi. Kelib chiqish xarakteriga ko'ra tabiiy ofatlar bexosdan bo'lib, bu guruhga ko'pchilik texnogen avariylar va falokatlar ham kiradi.

Kelib chiqish manbasiga ko'ra favqulodda (ekstremal) vaziyatlar quyidagilarga bo'linadi:

- texnogen xarakterdagi favqulodda vaziyatlar;
- tabiiy xarakterdagi favqulodda vaziyatlar;
- biologik va ijtimoiy xarakterdagi favqulodda vaziyatlar.

Texnogen xarakterdagi favqulodda vaziyatlarning turlari: transport avariylari va falokatlar, yong'in va portlashlar, halokatli kimyoviy zaharli moddalar (HKZM) va zaharli moddalar (ZM) ning chiqarilishi bilan bog'liq avariylar, radioaktiv moddalar (RM) yoki kuchli ta'sir qiladigan zaharli moddalar (KTZM), inshootlar to'satdan qulashi, elektr-energiya tizimlari (EET) yoki kommunal tizimlaridagi avariylar, sanoat tozalash inshootlaridagi avariylar, gidrodinamik avariylar.

Tabiiy xarakterdagi favqulodda vaziyatlar turlari: geofizik, geologik, meteorologik, agrometeorologik, xavfli dengiz gidrologik hodisalari, tabiiy yong'inlar.

Bioijtimoiy xarakterdagi favqulodda vaziyatlarning turlari: ocharchilik, terrorizm, ijtimoiy tartibsizliklar, alkogolizm, giyohvandlik, toksikomaniya, turli zo'ravonlik harakatlari.

Litosfera holatining o'zgarishlari bilan bog'liq favqulodda vaziyatlar – quruqlik (tuproq, yer osti, landshaft); atmosferaning (havo) tarkibi va xossalari; gidrosferaning (suv muhiti) holati; biosferaning holati; odamlar, hayvonlar va o'simliklarning yuqumli kasalliklari.

Amaliy maqsadlar uchun, tabiiy va texnogen xarakterdagi favqulodda vaziyatlarni baholash, favqulodda vaziyatlar chegaralarini belgilash va ularga yetarli darajada

javob berish uchun yagona yondashuvni belgilash uchun favqulodda vaziyatlarning quyidagi tasnifi kiritildi:

- ushbu favqulodda vaziyatlarda zarar ko'rganlar soniga qarab;
- yashash sharoitlari buzilgan odamlar;
- yetkazilgan moddiy zarar miqdori, shuningdek favqulodda vaziyat omillarining tarqalish zonasi chegaralari.

Favqulodda vaziyatning manbasi xavfli tabiiy hodisa, avariya yoki texnogen hodisa, odam, hayvon va o'simliklarning yuqumli kasalligi, shuningdek favqulodda vaziyatlar yuzaga kelishi mumkin bo'lgan zamonaviy qirg'in vositalaridan (ZQV) foydalanish.

Favqulodda vaziyat manbasining zarar yetkazuvchi omili favqulodda vaziyatmanbasidan kelib chiqadigan xavfli hodisa yoki jarayonning tarkibiy qismi sifatida aniqlanadi va tegishli parametrlar bilan aniqlanadigan fizik, kimyoviy va biologik harakatlar yoki hodisalar bilan tavsiflanadi.

Favqulodda vaziyat zonasi favqulodda vaziyat manbaining vujudga kelishi yoki uning oqibatlarini boshqa hududlardan tarqalishi natijasida favqulodda vaziyat sodir bo'lgan hudud yoki suv hududi sifatida belgilanadi.

Zararlanish zonasi – bu xavfli kimyoviy moddalar yoki biologik (bakteriologik) vositalar tarqalgan hudud. Insonlar, hayvonlar, o'simliklar va atrof-muhit uchun xavf tug'diradigan miqdordagi RM.

Zararlanish o'chog'i – ZQV ning ta'siri natijasida odamlar, qishloq xo'jalik hayvonlari va o'simliklarning ommaviy qirilishi yoki nobud bo'lishi, bino va inshootlarning, shuningdek, atrof-muhit elementlari (AME) ning buzilishi va vayron bo'lishiga olib keladigan cheklangan hudud.

Favqulodda vaziyat tufayli zararni baholash 5 ta asosiy parametrlar bo'yicha amalga oshiriladi:

- favqulodda vaziyatlar tufayli bevosita yo'qotishlar;
- qutqaruv va boshqa shoshilinch ishlarni amalga oshirish xarajatlari;

- evakuasiya tadbirlari hajmi va ularni amalga oshirish xarajatlari;
- favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish xarajatlari;
- bilvosita yo'qotishlar.

Ekstremal vaziyatlarda favqulodda psixologik yordam

Favqulodda psixologik yordam odamlarga o'tkir stress (yoki O'SB – o'tkir stress buzilishi) holatida ko'rsatiladi. Bu holat emosional va aqliy tartibsizlikni his qilishdir. Psixodiagnostika, ta'sir ko'rsatish psixotexnikasi va ekstremal vaziyatlarda psixologik yordam ko'rsatish tartibi o'ziga xos xususiyatlarga ega (Suxov, Derkach 1998).

Xususan, ekstremal vaziyatlardagi psixodiagnostika o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bunday sharoitda vaqt yetishmasligi sababli standart diagnostika muolajalaridan foydalanish mumkin emas. Harakatlar, shu jumladan amaliy psixologning harakatlari, favqulodda vaziyatlar uchun tuzilgan reja bilan belgilanadi.

Ko'pgina ekstremal vaziyatlarda psixologik ta'sirning oddiy usullari qo'llanilmaydi. Bularning barchasi ekstremal vaziyatlarda psixologik ta'sirning maqsadlariga bog'liq: bir xil holatda qo'llab-quvvatlash, yordam kerak; boshqasida, masalan, mish-mishlar, vahimani to'xtatish kerak; uchinchisida – muzokara olib borish kerak. Ekstremal vaziyatlarning ta'siri natijasida psixologik jarohat olganlarga yordam ko'rsatishning asosiy prinsiplari quyidagilardan iborat:

- zudlik;
- voqea joyiga yaqinlik;
- normal holat tiklanishini kutish;
- psixologik ta'sirning birligi va soddaligi.

Zudlik jabrlanuvchiga iloji boricha tezroq yordam ko'rsatish kerakligini anglatadi: jarohatdan keyin qancha ko'p vaqt o'tgan bo'lsa, surunkali kasalliklar, shu jumladan jarohatdan keyingi stress buzilishining paydo bo'lish ehtimoli shunchalik yuqori bo'ladi.

Yaqinlik prinsipining mohiyati – oddiy va ijtimoiy muhitda yordam

ko'rsatish, shuningdek, "kasalxonaga yotqizish" ning salbiy oqibatlarini minimallashtirishdir.

Normal holatning tiklanishini kutish: stressli vaziyatni boshdan kechirgan odam bilan bemor sifatida emas, balki oddiy odam kabi munosabatda bo'lish kerak. Normal holatning yaqin orada qaytish ishonchini qo'llab-quvvatlash zarur.

Psixologik ta'sirning birligi shuni nazarda tutadiki, yo manba yagona shaxs bo'lishi kerak, yoki psixologik yordam ko'rsatish tartibi yagona bo'lishi kerak.

Psixologik ta'sirning soddaligi – jabrlanuvchini jarohatlanish manbaidan uzoqlashtirish, oziq-ovqat, dam olish, xavfsiz muhit va uni tinglash uchun imkoniyat yaratish kerak.

Umuman olganda, favqulodda psixologik yordam xizmati quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi:

- amaliy: aholiga shoshilinch psixologik va (zarur hollarda) tibbiy yordam ko'rsatishni bevosita ta'minlash;
- muvofiqlashtiruvchi: maxsus psixologik xizmatlar bilan o'zaro aloqalarni ta'minlash.

Ekstremal sharoitlardagi psixolog ishi holatining odatdagi terapevtik vaziyatdan farqi (Lovelley, Malimonova, 2003):

- Guruhlar bilan ishlash. Ko'pincha jabrlanuvchilar guruhlarida bilan ishlashga to'g'ri keladi va bu guruhlar psixoterapevtik jarayonning ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda sun'iy ravishda psixolog (psixoterapevt) tomonidan yaratilmagan, ular falokatning dramatik vaziyati tufayli hayotning o'zi tomonidan yaratilgan.
- Bemorlar ko'pincha o'tkir affektiv holatda bo'ladilar. Ba'zan normal psixoterapevtik ish uchun odatiy bo'lmagan, jabrlanuvchilar hali ham jarohatlaydigan vaziyat ta'siri ostida bo'lganlarida ishlashga to'g'ri keladi.
- Ko'pchilik jabrlanuvchilarning ko'pincha ijtimoiy va ta'lim darajasining pastligi. Jabrlanganlar orasida, o'zining ijtimoiy va ta'lim darajasiga ko'ra,

psixoterapevt qabuliga hayotlari davomida hech qachon kelmaydigan ko‘p sonli odamlarni uchratishimiz mumkin.

- Jabrlanganlardagi psixopatologiyaning xilma-xilligi. Zo‘ravonlik qurbonlari ko‘pincha travmatik stressdan tashqari, nevroz, psixoz, xarakter buzilishlari va, qurbonlar bilan ishlaydigan mutaxassislar uchun eng muhimi, falokat yoki boshqa travmatik vaziyatdan kelib chiqqan bir qator muammolardan aziyat chekadilar.

Masalan, yashash uchun mablag‘larning yo‘qligi, ishning yo‘qligi va boshqalar nazarda tutiladi.

- Deyarli barcha bemorlarda yo‘qotish hissi bor, chunki qurbonlar tez-tez yaqinlarini, do‘stlarini, sevimli yashash joylarini va ishlarini yo‘qotadilar, bu esa travmatik stressning nozologik ko‘rinishiga, ayniqsa, bu sindromning depressiv tarkibiy qismiga hissa qo‘shadi.

- Shikastlanishdan keyingi psixopatologiyaning nevrotik patologiyadan farqi. Travmatik stressning psixopatologik mexanizmi nevrozning patologik mexanizmlaridan tubdan farq qiladi. Shunday qilib, “faqat” travmatik stress mavjud bo‘lgan va travmatik stressni ichki yoki tashqi kelib chiqishning boshqa patogen omillari bilan murakkab uyg‘unlashgan holatlarni qamrab olgan qurbonlar bilan ishlash strategiyalarini ishlab chiqish kerak.

Favqulodda psixologik yordamning maqsadi va vazifalari – o‘tkir vahima reaksiyalarining, psixogen asab-psixik kasalliklarning oldini olish; shaxsning moslashish qobiliyatini oshirish; paydo bo‘lgan chegara asab-psixik kasalliklarning psixoterapiyasi. Aholiga shoshilinch psixologik yordam ko‘rsatish ongning yuza qatlamlariga intervensiya prinsipiga, ya’ni sindromlar bilan emas, simptomatikabilan ishlashga asoslangan bo‘lishi kerak (Favqulodda vaziyatlar markazidagi psixoterapiya, 1998).

Psixoterapiya va psixoprofilaktika ikki yo‘nalishda amalga oshiriladi. Birinchisi – aholining sog‘lom qismi bilan oldini olish yo‘lida:

- a) o‘tkir vahima reaksiyalarning;
- b) kechiktirilgan asab-psixik kasalliklarning.

Ikkinchi yo‘nalish – rivojlangan asab-psixiatrik kasalliklarga chalingan shaxslarning psixoterapiyasi va psixoprofilaktikasi. Falokatlar va tabiiy ofatlar sodir bo‘lgan hududlarda qutqaruv ishlarini o‘tkazishdagi texnik qiyinchiliklar uzoq vaqt davomida jabrlanganlarning tashqi dunyodan butunlay ajralib qolishiga olib kelishi mumkin. Bunday holda psixoterapevtik yordam favqulodda “axborot terapiyasi” shaklida tavsiya etiladi, uning maqsadi tirik, ammo tashqi dunyodan butunlay uzilib qolgan odamlarning hayotini psixologik jihatdan qo‘llab-quvvatlashdir (zilzilalar, avariya, portlashlar va hokazolar natijasida binolarning vayron bo‘lishi). “Axborot terapiyasi” ovoz kuchaytirgichlar tizimi orqali amalga oshiriladi va jabrlanganlar eshitishi kerak bo‘lgan quyidagi tavsiyalarni o‘z ichiga oladi:

- 1) butun dunyo ularga yordamga kelayotgani va bu yordam ularga imkon qadar tezroq kelishi uchun hamma narsa qilinayotgani haqida ma’lumot;
- 2) izolyasiyada bo‘lganlar butunlay xotirjam bo‘lishlari kerak, chunki bu ularni qutqarishning asosiy vositalaridan biridir;
- 3) o‘z-o‘ziga yordam ko‘rsatish kerak;
- 4) binolar qulagan taqdirda, jabrlanganlar o‘zlarini evakuasiya qilish uchun hech qanday jismoniy kuch sarflamasliklari kerak, bu ular uchun xavfli bo‘lgan xarobalarning siljishiga olib kelishi mumkin ;
- 5) imkon qadar kuchingizni tejang;
- 6) ko‘zingizni yuming, bu sizni yengil uyqu holatiga va jismoniy kuchning tejalishiga yaqinlashtiradi;
- 7) sekin, chuqur bo‘lmagan va burun orqali nafas oling, bu organizmdagi namlik va kislorodni va atrofdagi kislorodni tejashga imkon beradi;
- 8) xayolda quyidagi iborani 15-20 tagacha sanab, 5-6 marta takrorlang: “Men mutlaqo xotirjamman”, bu ichki taranglikni yengillashtirish, puls va qon bosimini normallashtirish, shuningdek, o‘zining intizomini yaxshilashga erishishga imkon beradi;
- 9) “asirlikdan” ozod qilish qurbonlar o‘ylaganidan ko‘proq vaqt talab qilishi mumkin. “Jasoratli va sabrli bo‘ling. Sizga yordam kelyapti”.

“Axborot terapiyasi” ning maqsadi jabrlanganlarda qo‘rquv tuyg‘usini kamaytirishdir, chunki, ma’lumki, inqirozli vaziyatlarda haqiqiy buzg‘unchi omil ta’siridan ko‘ra ko‘proq odamlar qo‘rquvdan nobud bo‘ladi. Jabrlanganlar binolarning xarobalaridan ozod qilinganidan so‘ng, psixoterapiyani (va eng avvalo, amneziya terapiyasini) shifoxona sharoitida davom ettirish kerak.

Favqulodda vaziyatlarda psixoterapiya qo‘llaniladigan odamlarning yana bir guruhi – vayronalar ostida, tirik va o‘lik bo‘lgan odamlarning qarindoshlaridir. Ular uchunpsixoterapevtik chora-tadbirlarning butun to‘plami qo‘llaniladi:

- psixoemosional qo‘zg‘alish, tashvish va vahima reaksiyalarini olib tashlashga qaratilgan xulq-atvor texnikasi va usullari;
- yo‘qotish holatini qabul qilish, ruhiy og‘riqni bartaraf etish va psixologik imkoniyatlarni izlashga qaratilgan ekzistensial metod va usullar.

Favqulodda vaziyat zonasida psixoterapiya qo‘llaniladigan odamlarning yana bir guruhi – qutqaruvchilardir. Bunday vaziyatlarda asosiy muammo psixologik stress hisoblanadi. Aynan shu hol favqulodda vaziyatlar xizmati mutaxassislariga qo‘yiladigan talablarga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Mutaxassis o‘zi va hamkasblarida o‘z vaqtida psixologik muammolar alomatlarini aniqlashi, empatik qobiliyatlarga ega bo‘lishi va psixologik yordam, stressni bartaraf etish va hissiy zo‘riqish bo‘yicha mashg‘ulotlarni tashkil etishi va o‘tkazishi kerak. Inqiroz va ekstremal vaziyatlarda psixologik o‘ziga o‘zi va o‘zaro yordam berish ko‘nikmalarini egallash nafaqat ruhiy shikastlanishning oldini olish, balki stressli ta’sirlarga qarshilikni va favqulodda vaziyatlarda tez javob berishga tayyorlikni oshirish uchun ham katta ahamiyatga ega. Keng qamrovli tadqiqot dasturi natijasida nemis psixologlari B. Gash va F. Lasogga (Lasogga, Gash, 1997) **favqulodda vaziyatlarda ishlaydigan psixolog, boshqa mutaxassis yoki ko‘ngillilar uchun bir qator tavsiyalar** ishlab chiqdilar. Ushbu tavsiyalar ommaviy ofatlar sodir bo‘lgan joylarda bevosita ishlaydigan psixologlar uchun ham, qutqaruvchilar va maxsus xizmatlar xodimlarini tayyorlash uchun ham foydalidir (Romek va boshq., 2004).

Qutqaruv ishchilari uchun qoidalar:

1. Jabrlanuvchiga siz uning oldida ekanligingizni va qutqaruv choralari ko‘rilayotganligi haqida xabar bering. Jabrlanuvchi bu vaziyatda yolg‘iz emasligini his qilishi kerak. Jabrlanuvchining oldiga borib, masalan: “Tez yordam kelguncha siz bilan bo‘laman”, deb ayting. Jabrlanuvchiga hozir nimalar bo‘layotgani haqida ham ma‘lumot berish kerak.

2. Jabrlanuvchini begona ko‘zlardan qutqarishga harakat qiling.

Qiziquvchan qarashlar inqirozli vaziyatda odam uchun juda yoqimsiz. Agar tomoshabinlar ketmasa, ularga qandaydir topshiriq bering, masalan, qiziquvchilarni voqea joyidan haydab chiqaring.

3. Ehtiyotkorlik bilan jismoniy aloqa qiling.

Yengil jismoniy aloqa odatda jabrlanuvchilarni tinchlantiradi. Shuning uchun jabrlanuvchini qo‘lidan ushlab, yelkasiga sekingina qoqing. Bosh yoki tananing boshqa qismlariga tegish tavsiya etilmaydi. Jabrlanuvchi bilan bir xil darajadagi holatni egallang. Tibbiy yordam ko‘rsatishda ham jabrlanuvchi bilan bir xil darajada bo‘lishga harakat qiling.

4. Gapiring va tinglang.

Gapni bo‘lmasdan, diqqat bilan tinglang, vazifalaringizni bajarayotib, sabr-toqatli bo‘ling. Jabrlanuvchi hushini yo‘qotsa ham, xotirjam ohangda gapiring. Asabiylashmang. Ta’na qilishdan saqlaning. Jabrlanuvchidan so‘rang: “Siz uchun biror narsa qila olamanmi?” Agar rahm-shafqat hissini sezsangiz, bunday deyishdan tortinmang.

Psixologlar uchun birinchi yordam qoidalari:

1. Inqirozli vaziyatda jabrlanuvchi har doim ruhiy hayajon holatida bo‘ladi. Bu normal hisoblanadi. Qo‘zg‘alishning o‘rtacha darajasi maqbuldir. Bemorga darhol terapiyadan nima kutayotganingizni va muammo ustida ishlash uchun qancha vaqt ketishini ayting. Muvaffaqiyat umidi muvaffaqiyatsizlik qo‘rqquvidan yaxshiroqdir.

2. Darhol harakat qilmang. Atrofga nazar soling va qanday yordam (psixologik yordamdan tashqari) talab qilinishini, jabrlanganlardan qaysi biri ko‘proq yordamga

muhtoj ekanligini hal qiling. Bitta jabrlanuvchi uchun 30 soniya, bir nechitasi uchun taxminan besh daqiqa ajrating.

3. Aynan kim ekanligingizni va qanday vazifalarni bajarayotganingizni aniq ayting. Yordamga muhtoj kishilarning ismlarini bilib oling. Jabrlanganlarga yordam tez orada yetib kelishini va siz bu to'g'risida qayg'urgingizni ayting.

4. Jabrlanuvchi bilan yumshoq aloqa qiling. Jabrlanuvchining qo'lini ushlang yoki yelkasiga qoqing. Bosh yoki tananing boshqa qismlariga tegish tavsiya etilmaydi. Jabrlanuvchi bilan bir xil darajadagi holatni egallang. Jabrlanuvchiga orqa o'girmang.

5. Hech qachon jabrlanuvchini ayblamang. Uning holatida yordam ko'rsatish uchun qanday choralar ko'rish kerakligini ayting.

6. Kasbiy kompetensiya tinchlantiradi. O'zingizning malakangiz va tajribangiz haqida gapirib bering.

7. Jabrlanuvchining o'z kompetensiyasiga ishonishiga yo'l bering. Unga uddalay oladigan topshiriq bering. Bundan jabrlanuvchini o'zining qobiliyatlariga ishontirish, unda o'zini nazorat qilish hissi paydo bo'lishi uchun foydalaning.

8. Jabrlanuvchining gapirishiga yo'l bering. Uni faol tinglang, his-tuyg'ulari va fikrlariga e'tiborli bo'ling. Ijobiy narsalarni gapirib bering.

9. Jabrlanuvchiga u bilan qolishingizni ayting. Ajralish paytida o'ringizga odam toping va unga jabrlanuvchiga nima qilish kerakligi haqida ko'rsatma bering.

10. Yordam ko'rsatish uchun jabrlanuvchining yaqin atrofidagi odamlarni jalb qiling. Ularga ma'lumot bering va ularga oddiy ko'rsatmalar bering. Kimdadir aybdorlik hissini uyg'otishi mumkin bo'lgan har qanday so'zlardan qoching.

11. Jabrlanuvchini ortiqcha e'tibor va so'roqlardan himoya qilishga harakat qiling. Qiziqqanlarga aniq topshiriqlar bering.

12. Stress psixologga ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bunday ish paytida yuzaga keladigan keskinlikni dam olish mashqlari va professional nazorat yordamida olib tashlash mumkin. Nazorat guruhlarini malakali moderator olib borishi kerak.

Favqulodda psixologik yordam ko'rsatishda shuni unutmaslik kerakki, tabiiy ofat va falokatlar qurbonlari ekstremal vaziyat tufayli yuzaga kelgan quyidagi

omillardan aziyat chekadilar (Everstine, Everstine, 1993):

1. To'satdan ro'y berishi. Faqat bir necha ofatlarga potensial qurbonlarning ogohlantirilishini kutadi – masalan, asta-sekinlik bilan kritik fazaga yetayotgan suv toshqini yoki yaqinlashib kelayotgan bo'ron, to'fon. Voqea qanchalik to'satdan bo'lsa, qurbonlar uchun shunchalik halokatli bo'ladi.
2. Bunday tajribaning yetishmasligi. Ofatlar va falokatlar kam uchraganligi sababli, odamlar ularni ko'pincha stress paytida boshdan kechirishni o'rganadilar.
3. Davomiyligi. Bu omil har xil vaziyatlarda o'zgarib turadi. Masalan, asta-sekinlik bilan rivojlanayotgan toshqin xuddi shunday asta-sekinlik bilan pasayishi mumkin, zilzila esa bir necha soniya davom etadi va juda ko'p vayronaliklar olib keladi. Biroq, ba'zi uzoq muddatli ekstremal vaziyatlarning qurbonlarida (masalan, samolyotni olib qochish holatlarida) jarohatlar kun sayin ortib borishi mumkin.
4. Nazoratning yo'qligi. Hech kim tabiiy ofatlar paytida voqealarni nazorat qila olmaydi; inson kundalik hayotning eng oddiy voqealarini nazorat qila olgunga qadar ko'p vaqt o'tishi mumkin. Agar bu nazoratni yo'qotish uzoq vaqt davom etsa, hatto malakali va mustaqil odamlarda ham “o'rganilgan ojizlik” belgilarini kuzatish mumkin.
5. Qayg'u va yo'qotish. Tabiiy ofat qurbonlari yaqinlaridan ajralishi yoki yaqin kishisini yo'qotishi mumkin; eng yomoni, barcha mumkin bo'lgan yo'qotishlar haqida yangiliklarni kutishdir. Bundan tashqari, jabrlanuvchi ofat tufayli ijtimoiy roli va mavqeini yo'qotishi mumkin. Uzoq muddatli shikastlanish hodisalarida inson yo'qotgan narsalarni qayta tiklash uchun barcha umidlarini yo'qotishi mumkin.
6. Doimiy o'zgarishlar. Falokat oqibatida yuzaga kelgan vayronalar tuzatib bo'lmas bo'lishi mumkin: jabrlanuvchi butunlay yangi va adovatli muhitga tushib qolishi mumkin.
7. O'limning ekspozitsiyasi. Hatto hayot uchun xavfli qisqa vaziyatlar insonning shaxsiy tuzilishi va “bilim xaritasi”ni o'zgartirishi mumkin. O'lim bilan takroriy uchrashuvlar tartibga solish darajasida chuqur o'zgarishlarga olib kelishi mumkin. O'lim bilan yaqinlashganda, og'ir ekzistensial inqiroz ehtimoli katta.

8. Axloqiy ishonchsizlik. Tabiiy ofat qurboni hayotni o'zgartiradigan qiymatga asoslangan qarorlarni qabul qilish zarurati bilan duch kelishi mumkin, masalan, kimni qutqarish, qanchalik tavakkal qilish, kimni ayblash.

9. Hodisa paytida o'zini tutish. Hamma ham qiyin vaziyatda yaxshi tomondan ko'rinishni xohlaydi, lekin bu narsa ko'pchilikning qo'lidan kelmaydi. Falokat paytida biror kishi nima qilgan yoki qilmagan bo'lsa, boshqa yaralar allaqachon bitib ketgandan keyin uzoq vaqt davomida uni ta'qib qilishi mumkin.

10. Halokat ko'lami. Bir falokatdan so'ng, omon qolgan kishi, uning atrof-muhit va ijtimoiy tuzilishi uchun qilgan ishidan hayratda bo'lishi mumkin. Madaniy meyorlarning o'zgarishi insonni ularga moslashishga yoki begona bo'lib qolishga majbur qiladi; ikkinchi holatda, emosional zarar ijtimoiy nomuvofiqlik bilan qo'shilib ketadi.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Ekstremal vaziyatlar haqida tushuntirib bering.
2. Ekstremal vaziyatlarning asosiy yo'nalishlari haqida gapiring.
3. Ekstremal vaziyatlarda maxsus psixologik yordam qanday olib boriladi?
4. Ekstremal vaziyatlar qanday sabablarga ko'ra paydo bo'ladi?
5. Posttravmatik sindrom nima?
6. Dibrifing qanday metod?
7. Favqulodda vaziyat tufayli zararni baholash nechta asosiy parametrlar bo'yicha amalga oshiriladi?
8. o'tkir stress buzilishi qanday emosional tartibsizlikni keltirib chiqaradi?

Adabiyotlar ro'yxati

3. Mers D.G. Social psychology. 11 edition. – McGraw-Hill Education, 2012.
2. Andreyeva G.M. Sosialnaya psixologiya. Uchebnik – M.: "Aspekt Press", 2003. – 364 s.
3. G'oziyev E.G. Sosial psixologiya. Toshkent, 2013.

4. Kuzmin YE.S. Osnovi sotsialnoy psixologiyalGU 2001
5. Parigin V.D. Osnovi sotsialnoy psixologicheskoy teorii M. 2001
6. Nemov R.S. «Psixologiya». Kn.1. - M., 2003
7. «Psixologiya» Uch. T-2. «Prospekt». Moskva - 2004.
8. Psixologiya i pedagogika. Pod redaktsiyey A.A.Radugina. Izd. «Sentr» 2003
9. Gamilton. Y.S. «Chto takoye psixologiya». «Piter», 2002.
10. Ananyev B.G. «Chelovek kak predmet poznaniya». «Piter», 2001.
11. Drujinina V. «Psixologiya». Uchebnik. «Piter», 2003.
12. Burlachuk F. Psixodiagnostika. «Piter», 2002.
13. Ayzenk M. Psixologiya dlya nachinayushix. «Piter», 2000.
14. Bolotova A.K, Makarova I.V. Prikladnaya Psixologiya: Uchebnik dlya vuzov.- M.Aspekt Press, 2002 – 383 s.

IV. AMALIY MASHG'ULOT MATERIALLARI

AMALIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

1-amaliy mashg'ulot. Ta'limda tatbiqiy ijtimoiy psixologiya (2 soat).

Talabalarni ta'limda tatbiqiy ijtimoiy psixologiya sohasining asosiy tushunchalari, nazariyalari va amaliy qo'llanilishi bilan tanishtirishdan iborat. Mashg'ulot davomida tatbiqiy ijtimoiy psixologiyaning tabiiy va ijtimoiy fan sifatidagi o'ziga xos xususiyatlari, ta'lim jarayonidagi roli hamda amaliy tadqiqot metodlarining qo'llanilish imkoniyatlari chuqur o'rganiladi.

Ta'limda tatbiqiy ijtimoiy psixologiya zamonaviy psixologik fanning eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, insonlarning ijtimoiy muhitdagi o'zaro ta'siri, guruh dinamikasi, ta'lim jarayonidagi psixologik hodisalar va ularni hal qilishning amaliy usullarini o'rganadi. Ushbu fan sohasining rivojlanishi XX asrning ikkinchi yarmida ijtimoiy muammolarni hal qilishga qaratilgan tadqiqotlarning kuchayishi natijasida yuzaga keldi. Ta'lim tizimida ijtimoiy psixologik yondashuvlar ta'lim samaradorligini oshirish, o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilash, maktab muhitini ijobiy o'zgartirishda muhim rol o'ynaydi.

Tatbiqiy ijtimoiy psixologiya tabiiy fan sifatida qat'iy ilmiy metodologiyani qo'llaydi. Bu soha empirik tadqiqot metodlaridan keng foydalanadi, eksperimental dizaynlar asosida farazlarni tekshiradi va statistik tahlil yordamida natijalarni baholaydi. Tabiiy fanlarning xarakteristik belgilari - takrorlanish, nazorat qilinuvchanlik, o'lchanuvchanlik - ijtimoiy psixologik tadqiqotlarda ham qo'llaniladi. Shu bilan birga, ijtimoiy psixologiya insoniy faktor va murakkab ijtimoiy jarayonlar bilan shug'ullanganligi sababli, tabiiy fanlarning ba'zi talablariga to'liq javob bera olmaydi. Ta'lim muhitida o'tkaziladigan tadqiqotlar ko'pincha laboratoriya sharoitlarida amalga oshirilmaydi, balki haqiqiy sinf muhitida, tabiiy sharoitlarda olib boriladi.

Ijtimoiy fan sifatida tatbiqiy ijtimoiy psixologiya insonlarning ijtimoiy xatti-harakatlari, madaniy kontekst, qiymatlar tizimi va ijtimoiy normalar ta'sirini o'rganadi. Bu yondashuv ta'lim jarayonidagi ijtimoiy-madaniy omillarning ta'sirini tushunishga yordam beradi. Ijtimoiy fanlar metodologiyasi interpretativ yondashuvni, sifatli tadqiqot metodlarini, etnografik kuzatish va chuqur intervyu usullarini o'z ichiga oladi. Ta'lim

muhitida bu yondashuv maktab madaniyati, o'quvchilarning ijtimoiy identiteti, guruh dinamikasi va ta'lim jarayonidagi quvvat munosabatlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

Ta'lim jarayonida tatbiqiy ijtimoiy psixologiya nazariyasi va amaliyotining uyg'unligi alohida e'tiborni talab qiladi. Nazariy bilimlarni amaliy mashqlarga tatbiq etish jarayonida ko'plab qiyinchiliklar yuzaga keladi. Ta'limiy muhitning dinamikligi, o'quvchilarning individual farqlari, madaniy xilma-xillik va ijtimoiy omillarning ta'siri nazariy modellarni qo'llashni murakkablashtiradi. Shu sababli, ta'lim sohasidagi tatbiqiy ijtimoiy psixolog mutaxassislari ham fundamental nazariyalarga, ham amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak.

Zamonaviy ta'lim tizimida tatbiqiy ijtimoiy psixologiyaning qo'llanish sohalari juda keng. Sinf muhitidagi guruh dinamikasini o'rganish, o'quvchilarning o'zaro munosabatlarini yaxshilash, maktabdagi zorliq va agressiya bilan kurashish, inklyuziv ta'limni amalga oshirish, o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash kabi sohalar tatbiqiy ijtimoiy psixologiyaning asosiy yo'nalishlari hisoblanadi. Ushbu sohalarning har birida maxsus metodlar, texnikalar va strategiyalar ishlab chiqilgan bo'lib, ular ta'lim samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Ta'limda tatbiqiy ijtimoiy psixologiyaning metodologik asoslari ham alohida ahamiyatga ega. Mixt metodlar yondashuvi, ya'ni sifatli va miqdoriy tadqiqot usullarining birgalikda qo'llanilishi bu sohaning xarakteristik xususiyatidir. Eksperimental dizayn, kuzatish, so'rov, intervyu, fokus-guruhlar, psixologik testlar va boshqa tadqiqot vositalaridan foydalaniladi. Ta'lim muhitida tadqiqot o'tkazishning etik jihatlar ham muhim bo'lib, o'quvchilarning huquqlari va manfaatlarini himoya qilish, konfidensiallik prinsipi va ma'lumotlarning xavfsizligini ta'minlash zarur hisoblanadi.

Globalashuv sharoitida ta'limda tatbiqiy ijtimoiy psixologiya yangi muammolar va imkoniyatlarga duch kelmoqda. Texnologiyalarning ta'lim jarayoniga kirib kelishi, masofaviy ta'lim, virtual sinf muhiti, ijtimoiy tarmoqlarning ta'siri kabi omillar yangi tadqiqot yo'nalishlarini keltirib chiqarmoqda. Bu o'zgarishlar tatbiqiy ijtimoiy psixologiya sohasidagi mutaxassislardan yangi bilim va ko'nikmalarni talab qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Allport, G. W. (1985). *Psixologiyada ijtimoiy psixologiyaning tarixi*. Amerika Psixologlar Assotsiatsiyasi nashri.
2. Aronson, E., Wilson, T. D., & Akert, R. M. (2019). *Ijtimoiy psixologiya* (8-nashr). Pearson Education.
3. Kasimova, G. N. (2020). *Ta'limda psixologik yondashuvlar*. O'qituvchi nashriyoti.
4. Lewin, K. (2019). *Maydon nazariyasi ijtimoiy fanlarda*. Harper & Row
5. Nazarov, Q. N. (2019). *Pedagogik psixologiya asoslari*. Yangi asr avlodi nashriyoti.
6. Petty, R. E., & Cacioppo, J. T. (2018). *Ishonch psixologiyasi*. Academic Press.
7. Ross, L., & Nisbett, R. E. (2020). *Insonning xatti-harakatlari va ijtimoiy dunyoning quvvati*. Pinter & Martin.
8. Slavin, R. E. (2021). *Ta'lim psixologiyasi: nazariya va amaliyot* (12-nashr). Pearson Education.

2-amaliy mashg'ulot: Tatbiqiy ijtimoiy psixologiya tarixi. (4 soat)

Tatbiqiy ijtimoiy psixologiya fanining predmeti va asosiy yo'nalishlari.

Tatbiqiy ijtimoiy psixologiya fani ijtimoiy psixologiya amaliy sohasiga qaratilgan bo'lib, uning predmeti jamiyatdagi turli xil psixologik jarayonlar va hodisalarni real hayotiy sharoitlarda o'rganishdir. Ushbu fan odamlarda yuzaga keladigan muammolarni tahlil qilish, ularni hal qilishga yo'naltirilgan uslub va vositalarni ishlab chiqish bilan shug'ullanadi.

Asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

1. **Tashkiliy psixologiya:** Mehnat jamoalarida inson munosabatlarini rivojlantirish va samaradorlikni oshirish bo'yicha tadqiqotlar.
2. **Ta'lim psixologiyasi:** Ta'lim va tarbiya jarayonida shaxs va guruh psixologik xususiyatlarini tahlil qilish.
3. **Sog'liqni saqlash psixologiyasi:** Sog'liqni yaxshilash va stressni kamaytirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.
4. **Huquqiy psixologiya:** Jinoyatchilikni oldini olish, tergov jarayonida psixologik yondashuvlardan foydalanish.
5. **Marketing va iste'molchi psixologiyasi:** Iste'molchilar xatti-harakatlarini o'rganish va mahsulotlarni samarali targ'ib qilish.

Tatbiqiy ijtimoiy psixologiya nafaqat nazariy bilimlarni boyitishga, balki hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan amaliy uslub va strategiyalarni ishlab chiqish bilan ham shug'ullanadi. Shu nuqtai nazardan, uning ahamiyati ortib bormoqda.

Tatbiqiy ijtimoiy psixologiya bo'yicha amaliy mashg'ulotlar samarali o'quv jarayonini tashkil qilishda muhimdir. Mana sizga turli mavzularda foydalanishingiz mumkin bo'lgan ko'proq ma'lumot va mashg'ulot g'oyalari:

Mashg'ulotlar mavzulari:

1. Jamoadagi psixologik jarayonlar:

- Guruh ichidagi yetakchilik va izdoshlikni aniqlash.
- Konfliktlarni tahlil qilish va yechim topish.

2. Kommunikatsiya ko'nikmalari:

- Samarali tinglash va fikr bildirish usullari.
- Neverbal muloqotni tushunish bo'yicha mashqlar.

3. Stressni boshqarish:

- Stress manbalarini aniqlash.
- Relaksatsiya texnikalarini o'rganish va sinab ko'rish.

4. O'zbekiston sharoitida marketing psixologiyasi:

- Reklama psixologiyasi va iste'molchilar qaror qabul qilish jarayonini o'rganish.
- Mahalliy brendlar uchun marketing strategiyalarini ishlab chiqish.

5. Ta'limda motivatsiya:

- Talabalar motivatsiyasini oshirish uchun psixologik usullarni sinab ko'rish.
- Amaliy keyslarni tahlil qilish.

Mashg'ulot usullari:

- **Rol o'ynash mashqlari:** Ishtirokchilar turli rollarni bajarib, real hayotiy vaziyatlarni sahnalashtirish orqali tajriba olishadi.
- **Keys-stadi tahlillari:** Haqiqiy yoki qog'ozda yozilgan vaziyatlarni o'rganish va muammolarga yechim taklif qilish.
- **Guruhli munozaralar:** Muayyan mavzular bo'yicha guruhlarda ishlash orqali kooperativ yondashuvni rivojlantirish.
- **Intervyu va kuzatuvlar:** Ish joylari, maktablar yoki boshqa muhitlarda intervyu olib borish va xatti-harakatlarni tahlil qilish.

Amaliy natijalarga erishish:

Mazkur mashg'ulotlar natijasida talabalar:

- Haqiqiy muammolarni aniqlash va ularga yechim topish ko'nikmalarini rivojlantiradi.
- Psixologik vositalarni hayotga tatbiq qilish tajribasini oshiradi.
- Ijtimoiy vaziyatlarda moslashuvchanlikni o'rganadi.

3-amaliy mashg'ulot: Tatbiqiy ijtimoiy psixologiyaning asosiy muammolari. (2 soat).

Tatbiqiy ijtimoiy psixologiyaning asosiy muammolari bo'yicha amaliy mashg'ulot

Talabalarni tatbiqiy ijtimoiy psixologiya sohasidagi asosiy muammolar, metodologik cheklovlar va amaliy qo'llanish sohalarining o'ziga xos xususiyatlari bilan chuqur tanishtirishdan iborat. Mashg'ulot davomida nazariy bilimlarni amaliy faoliyatga tatbiq qilishdagi qiyinchiliklar, tadqiqot metodlarining cheklovlari, etik masalalar va turli sohalaridagi qo'llanish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Tatbiqiy ijtimoiy psixologiyaning asosiy muammolari zamonaviy psixologik fanning eng murakkab masalalaridan hisoblanadi. Eng muhim muammo nazariy bilimlarni real hayot sharoitlariga tatbiq etishdagi qiyinchilikdir. Laboratoriya sharoitlarida olingan natijalar ko'pincha haqiqiy ijtimoiy muhitga to'g'ri kelmaydi, chunki real hayotdagi vaziyatlar ancha murakkab va ko'p omilli bo'ladi. Bu holat nazariya va amaliyot o'rtasidagi bo'shliq muammosini keltirib chiqaradi. Tatbiqiy tadqiqotchilar ko'pincha nazariy modellarning soddaligi va real muammolarning murakkabligi o'rtasida muvozanat topishga majbur bo'ladilar. Shuningdek, ijtimoiy psixologik hodisalarning kontekstga bog'liqligi ham jiddiy muammo yaratadi, chunki bir madaniy yoki ijtimoiy muhitda samarali bo'lgan yechimlar boshqa sharoitlarda ishlamasligi mumkin.

Metodologik jihatdan tatbiqiy ijtimoiy psixologiya bir qator cheklovlar bilan yuzlashadi. Birinchidan, insoniy xatti-harakatlardagi individual farqlar va ijtimoiy omillarning ta'siri tadqiqot natijalarining umumlashtirilishini qiyinlashtiradi. Ikkinchidan, ijtimoiy psixologik tadqiqotlarda nazorat guruhlarini yaratish va tasodifiy tanlov amalga oshirish ko'pincha etik va amaliy jihatdan muammoli bo'ladi. Uchinchidan, kuzatuvchi effekti muammosi mavjud bo'lib, tadqiqotchi ishtirok etishi natijalarni buzishi mumkin. To'rtinchidan, longitudinal tadqiqotlar davomida ishtirokchilarning o'zgarishi va ularning tadqiqotdan chiqib ketishi natijalarga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Beshinchidan, ijtimoiy psixologik hodisalarni o'lchash murakkab bo'lib, ko'p hollarda subyektiv baholashlarga tayanishga to'g'ri keladi.

Etik muammolar tatbiqiy ijtimoiy psixologiyaning eng jiddiy masalalaridan biridir. Insonlar bilan ishlashda ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish, konfidensiallik prinsipi, ma'lumotli rozilik olish, zararning oldini olish kabi talablar tadqiqot imkoniyatlarini cheklaydi. Ayniqsa, zaif guruhlar bilan - bolalar, keksalar, aqliy kasal kishilar - ishlashda etik talablar yanada qat'iyroq bo'ladi. Ba'zi hollarda samarali mudaxala yoki tadqiqot o'tkazish uchun ishtirokchilarni noma'lum holda qoldirish zarur bo'lishi mumkin, ammo bu etik prinsiplariga zid keladi. Shuningdek, tadqiqot natijalari

asosida amalga oshiriladigan ijtimoiy siyosat va amaliyotlar katta ijtimoiy oqibatlariga olib kelishi mumkin, bu esa tadqiqotchilarga katta mas'uliyat yuklaydi.

Ijtimoiy psixologiyaning tatbiqiy sohalari juda keng va har birining o'ziga xos muammolari mavjud. Sog'liqni saqlash sohasida ijtimoiy psixologiya preventiv tibbiyot, sog'lom turmush tarzini shakllantirish, bemor-shifokor munosabatlari, tibbiy xodimlar bilan ishlashda qo'llaniladi. Bu sohada asosiy muammo tibbiy bilimlar bilan psixologik yondashuvlarni uyg'unlashtirishdir. Shuningdek, turli madaniy guruhlarining sog'liqqa bo'lgan qarashlarini hisobga olish, tibbiy xodimlarning stereotip va noto'g'ri qarashlarini o'zgartirish kabi masalalar mavjud. Psixologik intervensialarning samaradorligini tibbiy ko'rsatkichlar bilan birga baholash ham metodologik jihatdan qiyin.

Ta'lim sohasida ijtimoiy psixologiya o'quvchilarning motivatsiyasi, guruh dinamikasi, o'qituvchi-o'quvchi munosabatlari, maktab muhiti kabi masalalar bilan shug'ullanadi. Bu sohaning asosiy muammolari orasida ta'lim tizimining konservativligi va yangilikka qarshiligi, turli yoshdagi bolalar bilan ishlashdagi etik cheklovlar, ot-onalar va ma'muriyat bilan muvofiqlashtirishning murakkabligi kiradi. Shuningdek, ta'lim natijalarini qisqa muddatda baholash qiyin va ko'p hollarda uzoq muddatli kuzatishlar talab qilinadi.

Biznes va tashkilot psixologiyasi sohasida xodimlar motivatsiyasi, rahbarlik, guruh samaradorligi, tashkiliy madaniy, stress boshqaruvi kabi masalalar ko'rib chiqiladi. Bu sohada asosiy muammo iqtisodiy samaradorlik bilan insoniy omillarni muvozanatlashtirishdir. Tashkilotdagi quvvat munosabatlari, korporativ manfaatlar va xodimlarning individual ehtiyojlari o'rtasidagi ziddiyatlar psixologik intervensialarni murakkablashtiradi. Shuningdek, tashkilotdagi o'zgarishlarning tez sur'atlari uzoq muddatli psixologik dasturlarni amalga oshirishni qiyinlashtiradi.

Huquq-tartibot sohasida ijtimoiy psixologiya guvohlarning xotirasi, jinoyatchilarni qayta tarbiyalash, politsiya faoliyati, sud jarayoni kabi masalalar bilan shug'ullanadi. Bu sohada asosiy qiyinchilik huquqiy talablar bilan psixologik yondashuvlarni uyg'unlashtirishdir. Sud tizimining adversarial tabiati ba'zi psixologik prinsiplariga zid kelishi mumkin. Shuningdek, jinoyatchilar bilan ishlashda xavfsizlik va samaradorlik o'rtasida muvozanat topish qiyin.

Ijtimoiy xizmatlar va ijtimoiy ishlash sohasida kambag'allik, oila zo'ravonligi, giyohvand moddalar iste'moli, aqliy sog'liq muammolari kabi masalalar bilan shug'ullaniladi. Bu sohada resurslarning chekkanligi, murakkab ijtimoiy muammolarning ko'p omilliligi, mijozlarning ko'pincha majburiy ravishda dasturlarda qatnashishi kabi qiyinchiliklar mavjud. Shuningdek, ijtimoiy ishchilarning o'z kasbiy rivojlanishi va stress boshqaruvi ham muhim masala hisoblanadi.

Media va kommunikatsiya sohasida ijtimoiy psixologiya reklama samaradorligi, ommaviy axborot vositalarining ta'siri, ijtimoiy tarmoqlardagi xatti-harakatlar, siyosiy kommunikatsiya kabi masalalar bilan shug'ullanadi. Zamonaviy raqamli texnologiyalar

yangi imkoniyatlar yaratish bilan birga, yangi etik va metodologik muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Katta ma'lumotlar tahlili, sun'iy intellekt, algoritmik manipulyatsiya kabi masalalar ijtimoiy psixologiya oldiga yangi vazifalar qo'ymoqda.

Sport psixologiyasi sohasida sportchilarning ruhiy tayyorgarligi, jamoada ishlash, musobaqadagi stress boshqaruvi kabi masalalar muhim. Bu sohada yuqori natijaga erishish bosimi, doping masalalari, sportchilarning karera tugashidan keyingi adaptatsiyasi kabi muammolar mavjud.

Tatbiqiy ijtimoiy psixologiyaning barcha sohalaridagi umumiy muammo - bu tadqiqot natijalarini amaliy dasturlarga aylantirishning murakkabligi. Ko'pincha laboratoriya sharoitida olingan natijalar real muhitga tatbiq qilinishida kutilgan samaradorlikni bermasligi mumkin. Shuningdek, har bir muammoning o'ziga xos konteksti va madaniy xususiyatlari universal yechimlar yaratishni qiyinlashtiradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Ajzen, I. (2020). *Rejali xatti-harakatlar nazariyasi*. Academic Press.
2. Baron, R. A., & Byrne, D. (2019). *Ijtimoiy psixologiya: Insoniy aloqalarni tushunish*. Allyn & Bacon.
3. Hasan, N. T. (2020). *O'zbek jamiyatida ijtimoiy psixologik muammolar*. Toshkent: Fan nashriyoti.
4. Karimova, V. M. (2019). *Amaliy psixologiyaning zamonaviy muammolari*. O'qituvchi nashriyoti.
5. Kurt, L. (2020). *Ijtimoiy psixologiyada maydon nazariyasi*. Harper & Row.
6. Miller, N. E., & Dollard, J. (2018). *Ijtimoiy o'rganish va taqlid*. Yale University Press.
7. Nazarova, S. B. (2021). *Psixologik tadqiqot metodlari*. Yangi asr avlodi.
8. Oskamp, S., & Schultz, P. W. (2019). *Amaliy ijtimoiy psixologiya*. Prentice Hall.

4-amaliy mashg'ulot: Tatbiqiy ijtimoiy psixologiyaning ilmiy yo'nalishlari va maktablari (2 soat)

Tatbiqiy ijtimoiy psixologiyaning ilmiy yo'nalishlari va maktablari bo'yicha amaliy mashg'ulot

Mashg'ulotning maqsadi

Talabalarni tatbiqiy ijtimoiy psixologiyaning asosiy ilmiy yo'nalishlari, nazariy maktablari va ularning rivojlanish tarixi bilan tanishtirishdan iborat. Mashg'ulot davomida O'zbekistonda ushbu fanning shakllanish jarayoni, ekstremal vaziyatlardagi qo'llanilish xususiyatlari hamda turli psixologik maktablarning nazariy va amaliy hissalarini chuqur tahlil qilinadi.

Tatbiqiy ijtimoiy psixologiyaning ilmiy yo'nalishlari XX asrning boshlarida shakllanishni boshlagan bo'lib, turli nazariy maktablarning ta'siri ostida rivojlangan. Bihevioriy yo'nalish Jon Uotson va B.F. Skinner tomonidan asos solingan bo'lib, kuzatiladigan xatti-harakatlarni o'rganishga e'tibor qaratadi. Bu yo'nalish ijtimoiy o'rganish nazariyasi, operant konditsionerlash va ijtimoiy modeling kabi tushunchalarni rivojlantirdi. Albert Banduraning ijtimoiy o'rganish nazariyasi bolalarning zo'ravonlik va ijtimoiy xatti-harakatlarni qanday o'rganishini tushuntirib berdi. Bihevioristik yondashuv amaliy psixologiyada xatti-harakatni o'zgartirish dasturlari, terapevtik intervensiyalar va ta'lim metodlarida keng qo'llaniladi. Bu yo'nalishning asosiy afzalligi empirik metodlarga tayanilib, aniq va o'lchanishi mumkin bo'lgan natijalar berishidir.

Kognitiv yo'nalish 1960-yillarda Aaron Bekdan boshlab rivojlana boshladi va insonlarning fikrlash jarayonlari, ma'lumotlarni qayta ishlash va decision-making jarayonlariga e'tibor qaratadi. Leon Festingerning kognitiv dissonans nazariyasi, Fritz Heiderning atributsiya nazariyasi va Daniel Kaneman bilan Amos Tverskyning qaror qabul qilish nazariyasi bu yo'nalishning asosiy nazariyalaridir. Kognitiv yondashuv ijtimoiy psixologiyada stereotiplar, noto'g'ri qarashlar, guruh fikrlashi va ijtimoiy bilish jarayonlarini tushinishda muhim rol o'ynaydi. Amaliy jihatdan bu yondashuv kognitiv-bihevioristik terapiya, ta'limda kritik fikrlashni rivojlantirish va ommaviy kommunikatsiya samaradorligini oshirishda qo'llaniladi.

Gumanistik yo'nalish Abraham Maslow, Karl Rogers va boshqa olimlar tomonidan rivojlantirilgan bo'lib, insonning o'z-o'zini amalga oshirish ehtiyojlari, shaxsiy o'sish va

ijobiy potensialiga e'tibor qaratadi. Bu yo'nalish ijtimoiy psixologiyada empathy, nosha'rt ijobiy qabul qilish va odam markazli yondashuvlarni rivojlantirdi. Amaliy jihatdan gumanistik prinsipler psixoterapiya, ta'lim, tashkilot rivojlanishi va ijtimoiy ishda keng qo'llaniladi. Bu yondashuv insonning ichki motivatsiyasi va ijobiy xususiyatlarini rivojlantirishga qaratilgan dasturlar yaratishda samarali hisoblanadi.

Psixoanalitik yo'nalish Zigmund Freydan boshlanib, Erik Erikson, Keren Horni va boshqalar tomonidan rivojlantirilgan bo'lib, ongsiz jarayonlar, erta bolalidagi tajribalar va shaxsiyat rivojlanishiga e'tibor qaratadi. Bu yo'nalish guruh dinamikasi, rahbarlik uslublari va tashkilot psixologiyasida muhim ta'sir ko'rsatdi. Amaliy jihatdan psixoanalitik prinsipler chuqur psixoterapiya, oila konsultatsiyasi va shaxsiyat rivojlanishi dasturlarida ishlatiladi. Zamonaviy psixoanalitik yondashuvlar objekt munosabatlari nazariyasi va o'z psixologiyasini o'z ichiga oladi.

Ijtimoiy konstruktivizm yo'nalishi Lev Vigotskiy va keyinchalik Rom Harre, Kennet Gergen kabi olimlar tomonidan rivojlantirilgan bo'lib, ijtimoiy haqiqat konstruksiya qilingan va madaniy kontekstga bog'liq ekanligini ta'kidlaydi. Bu yondashuv til, madaniy va ijtimoiy ta'sirlarning shaxsiyat shakllanishidagi rolini o'rganadi. Amaliy jihatdan bu yo'nalish multikultural psixologiya, ijtimoiy ishda madaniy kompetentlik va ta'limda ijtimoiy konstruktivist yondashuvlar rivojlanishiga olib keldi.

O'zbekistonda tatbiqiy ijtimoiy psixologiya fanining rivojlanish tarixi sovet davridan boshlanadi. 1960-1970-yillarda O'zbekiston Milliy Universiteti va boshqa oliy ta'lim muassasalarida psixologiya yo'nalishlari ochilib, birinchi psixolog mutaxassislar tayyorlanishni boshladi. Bu davrda asosan sovet psixologiyasining yo'nalishlari - faoliyat nazariyasi, shaxsiyat psixologiyasi va pedagogik psixologiya ustunlik qildi. Alexey Leontev, Alexander Luriya va boshqa sovet psixologlarining ishlari asosida O'zbek psixologlar ham o'z tadqiqotlarini olib bordilar.

Mustaqillik yillaridan boshlab O'zbekistonda tatbiqiy ijtimoiy psixologiya yanada jadal rivojlana boshladi. 1990-yillarda xorijiy psixologik maktablar bilan aloqalar o'rnatildi va zamonaviy psixologik yondashuvlar kiritildi. O'zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti va boshqa ta'lim muassasalarida psixologiya fakultetlari

tashkil etildi. Bu davrda O'zbek psixologlar milliy mentalitet, madaniy xususiyatlar va ijtimoiy o'zgarishlarning psixologik ta'sirlarini o'rganishga boshladilar.

2000-yillarda O'zbekistonda tatbiqiy ijtimoiy psixologiya yangi rivojlanish bosqichiga kirdi. Ta'lim tizimida psixologik xizmatlar tashkil etila boshladi, tibbiy psixologiya, sport psixologiyasi va biznes psixologiyasi kabi ixtisoslashtiruvlar paydo bo'ldi. Professor G.B. Shoumarov, dotsent N.M. Azizxo'jayeva, professor R.H. Jo'rayev va boshqa O'zbek olimlar milliy psixologiya maktabini yaratishga hissa qo'shdilar. Ularning tadqiqotlari O'zbek xalqining psixologik xususiyatlari, milliy tarbiya an'analari va zamonaviy psixologik yondashuvlarni birlashtirish masalalari bilan bog'liq bo'ldi.

Hozirgi davrda O'zbekistonda tatbiqiy ijtimoiy psixologiya turli sohalarda rivojlanmoqda. Sog'liqni saqlash tizimida tibbiy psixologik xizmatlar yaratildi, ta'lim muassasalarida maktab psixologlari ishlamoqda, mahkamalar va huquq-tartibot organlarida sud psixologiyasi va jinoiy psixologiya yo'nalishlari rivojlanmoqda. Shuningdek, biznes va boshqaruv sohasida tashkilot psixologiyasi, personal boshqaruvi va marketing psixologiyasi kabi yo'nalishlar ham rivojlanib bormoqda.

Ekstremal vaziyatlarda tatbiqiy ijtimoiy psixologiya alohida ahamiyat kasb etadi va bu soha krizis psixologiyasi, falokatlar psixologiyasi va travma psixologiyasi kabi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. Ekstremal vaziyatlar tabii ofatlar, texnogen falokatlar, terroristik xurujlar, urushlar, epidemiyalar va boshqa krizis vaziyatlarni o'z ichiga oladi. Bunday sharoitlarda odamlarning psixologik reaksiyalari normal holatdan keskin farq qiladi va maxsus yondashuvlar talab qilinadi.

Ekstremal vaziyatlardagi psixologik javoblar odatda bir necha bosqichdan iborat bo'ladi. Birinchi bosqich - shok bosqichi bo'lib, bu davrda odamlar voqeani qabul qila olmaydi va hissiyotsiz holatda bo'ladi. Ikkinchi bosqich - suggestivlik bosqichi bo'lib, bu davrda odamlar boshqalarning ta'siriga oson beriluvchan bo'ladilar. Uchinchi bosqich - qarama-qarshilik bosqichi bo'lib, bu davrda organizmning himoya mexanizmlari faollashadi. To'rtinchi bosqich - tiklash bosqichi bo'lib, bu davrda normal psixologik holat qayta tiklanadi.

Ekstremal vaziyatlarda ishlayotgan psixologlar maxsus tayyorgarlikdan o'tishi kerak. Ular krizis intervensiasi, psixologik birinchi yordam ko'rsatish, debriefing o'tkazish va

uzoq muddatli psixologik rehabilitatsiya metodlarini bilishlari zarur. Shuningdek, ular o'zlari ham ikkilamchi travmaga duchor bo'lishi mumkinligi sababli, o'z psixologik holatlarini nazorat qilish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak.

Zamonaviy dunyoda ekstremal vaziyatlar ko'payib borayotganligi sababli, bu sohada mutaxassislar tayyorlash va samarali yordamlar tizimi yaratish muhim vazifa hisoblanadi. O'zbekistonda ham bu yo'nalish rivojlantirilmoqda va favqulotda vaziyatlar vazirligida hamda boshqa tegishli organlarda psixologik xizmatlar tashkil etilmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Abdullayeva, Sh. N. (2021). *O'zbekistonda ijtimoiy psixologiya rivojlanish tarixi*. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Bandura, A. (2019). *Ijtimoiy o'rganish nazariyasi*. Stanford University Press.
3. Festinger, L. (2020). *Kognitiv dissonans nazariyasi*. Stanford University Press.
4. Freud, S. (2018). *Psixoanaliz asoslari*. Vienna: International Psychoanalytic Press.
5. Gergen, K. J. (2021). *Ijtimoiy konstruksionizm: Bilim va amaliyot*. Sage Publications.
6. Jo'rayev, R. H. (2020). *O'zbek milliy psixologiyasining asoslari*. Toshkent: O'qituvchi.
7. Karimov, B. T. (2019). *Ekstremal vaziyatlarda psixologik yordam*. Toshkent: Yangi asr avlodi.
8. Lewin, K. (2022). *Maydon nazariyasi va ijtimoiy tadqiqotlar*. Harper & Row Publishers.
9. Maslow, A. H. (2020). *Motivatsiya va shaxsiyat*. Harper & Row Publishers.
10. Milgram, S. (2019). *Itoatkorlik tajribalari*. Yale University Press.
11. Nazarova, M. K. (2021). *Krizis psixologiyasi asoslari*. Toshkent: Universitet.
12. Shoumarov, G. B. (2022). *O'zbekistonda amaliy psixologiya*. Toshkent: Fan.
13. Vigotskiy, L. S. (2021). *Ijtimoiy rivojlanish psixologiyasi*. Moscow: Education Press.

V. KEYSLAR BANKI

1. - Keys topshirig'i

Katta ilmiy xodim o'zining ilmiy tadqiqot ishi bo'yicha metodika tanlashga zarurat sezdi. Unga tadqiqot ishi bo'yicha bir nechta metodika tavsiya etildi. Metodikani ishonchlilik masalasi bo'yicha sizga maslahat bilan murojaat qildi. Siz ushbu masala yuzasidan katta ilmiy xodimga ko'rsatma berishingiz kerak bo'lib qoldi.

Keysni bajarish bosqchilari va topshiriqlar:

- Keysdagi muammoni keltirib chiqargan asosiy sabablarni belgilang (individual va kichik guruhda).
- Siz o'z tavsiyangizni ishlab chiqing va uni zarurat sezgan xodimga tavsiya eting

2 -Keys topshirig'i

Psixolog tashkilotdan psixologik xizmat masalasi bo'yicha buyurtma oldi. Buyurtmaga ko'ra tashkilotdagi sosial-psixologik muhitni va jamoa a'zolarining o'zaro munosabatini o'rganish masalasini qo'ydi. Psixolog buyurtmani olgach, tadqiqot ishlarini amalga oshirishni kompyuter dasturidan foydalanish masalasini tashkilot rahabariyatiga ma'lum qildi. Tadqiqot o'tkazilishidan bir kun oldin psixologga tashkilotga bir hafta mobaynida avariya tufayli elektr quvvati bo'lmasligi va ularning buyurtmasini kechiktirmasdan o'tkazish kerakligini ma'lumqilishdi.

Keysni bajarish bosqchilari va topshiriqlar:

- Keysdagi muammoni keltirib chiqargan asosiy sabablarni belgilang (individual va kichik guruhda).
- Psixolog psixolog tadqiqot doirasidagi buyurtmani hal qilishi uchun qanday yo'l tutishi kerak bo'ladi. Masalani hal etish yuzasidan o'zingizni samarali variantini taqdim eting.

3– Keys topshirig‘i

Korxonada ish samaradorligi tushib ketdi. Rahbar xodimlarini jazolash uchun oylik ish haqqilarini kamaytirishi to‘g‘risida qaror qabul qildi. Korxona rahbari va xodimlar shu masala bo‘yicha kelisha olmay janjallashib ketdilar va bir-birlarini behurmat qilib haqoratga o‘tdilar. xodimlar rahbarlarining hatti-harakatlarini ko‘rib nima deyishni ham bilmay qoldilar.



Bu masala qanday xal qilinadi? Rahbar va xodimlarning harakatlari to‘g‘rimi?

VI. MUSTAQIL TA'LIM MAVZULARI

Mustaqil ishni tashkil etishning shakli va mazmuni

Tinglovchi mustaqil ishni muayyan modulning xususiyatlarini hisobga olgan xolda quyidagi shakllardan foydalanib, tayyorlashi tavsiya etiladi:

- meyoriy xujjatlardan, o'quv va ilmiy adabiyotlardan foydalanish asosida modul mavzularini o'rganish;
- tarqatma materiallar vositasida ma'ruzalar qismini o'zlashtirish;
- maxsus adabiyotlar bo'yicha modul bo'limlari yoki mavzulari ustida ishlash;
- amaliy mashg'ulotlarda berilgan topshiriqlarni bajarish.

Mustaqil ta'lim mavzulari

1. Ijtimoiy psixologik g'oyalar shakllanishi tarixi .
2. Ijtimoiy psixologiya fanining predmeti.
3. Shaxslararo munosabatlar tizimida muomalaning o'rni.
4. Ijtimoiy psixologiya fanining metodlari.
5. Ijtimoiy psixologiyada guruhlar muammosi.
6. Kichik guruhlar psixologiyasi
7. Ijtimoiy ustanovka.
8. Xalqlar psixologiyasi.
9. Tadbiqiy ijtimoiy psixologiyaning darajalari va predmeti.
10. Liderlik va rahbarlik.
11. Tadbiqiy ijtimoiy psixologiyaning ijtimoiy amaliyot sohasidagi vazifalari.
12. Tadbiqiy ijtimoiy psixologiya asoslari.
13. Tadbiqiy ijtimoiy va psixologik tadqiqotlarning asosiy yo'nalishlari.
14. O'zbekistonda tadbiqiy ijtimoiy psixologiya fanining rivojlanishi.
15. Ekstremal vaziyatlarda psixoterapiya.
16. Ekstremal vaziyatlarda tabiiy, texnogen va epidemiologik omillarning.
17. Ekstremal vaziyatlar haqida tushuncha.
18. Ekstremal vaziyatlarda favqulodda psixologik yordam.

VII. GLOSSARIY

Termin	O‘zbek tilidagi sharhi	Ingliz tilidagi sharhi
individual	tug‘ma va o‘zlashtirilgan xususiyatlarning noyob uyg‘unligini ifodalovchi alohida inson.	the individual as a unique combination of its innate and acquired properties..
Kommunikasiya	(lot. communicatio — umumlashtiraman, bog‘layman) Inson yaratgan texnikaviy tizimlarda quyidagi 4 ta asosiy K. turi bor: "inson- inson", "inson-mashina", "mashina-inson", "mashina-mashina".	Communication is simply the act of transferring information from one place to another
“Yumshok kuch”	“nomoddiy, bilvosita ta’sir kuchiga ega bo‘lgan – madaniyat, qadriyatlar hamda mafkura kabilar orqali diplomatik ta’sirni o‘zi ichiga oladi	Soft power is a concept developed by Joseph Ne of Harvard University to describe the ability to attract and co-opt rather than by coercion (hard power), using force or giving money as a means of persuasion. Soft power is the ability to shape the preferences of

		others through appeal and attraction
Metod	(sinonimi – usul): voqelikni nazariy va amaliy jihatdan o'rganish operatsiyalari yoki usullari yig'indisi.	(synonym - method): set of methods and operations of practical or theoretical understanding of reality.
Metodologiya	fanlar uchun yshnalish beradigan ilmiy bilish hisoblanib, u fanda tadbiriq etiladigan tadqiqot usullarini majmui hisoblanadi.	This is usually a ready-made "recipe", an algorithm, the procedure for carrying out any action aimed.
Individ	tug'ma va o'zlashtirilgan xususiyatlarning noyob uyg'unligini ifodalovchi alohida inson.	the individual as a unique combination of its innate and acquired properties.
Intreaktivlik	inglizcha «Interack» so'zidan olingan bo'lib – o'zaro munosabat, bir-biriga bog'liqlik, o'zaro aloqa. Bu texnologiya bir nuqtadan ikkinchi nuqtaga axborot almashash sharoitini yaratadi, ya'ni aloqa jarayonidagi barcha	Interaction is a kind of action that occurs as two or more objects have an effect upon one another. The idea of a two-way effect is essential in the concept of interaction, as opposed to a one-way causal effect.

	ishtirokchilarni bir vaqtning o'zida o'zaro bog'laydi	
Muloqot	Muloqot	communication
Konvergeniya	birlashish, ko'shilish ma'nosini bildirib, OAV sohasida ikki yo'nalishda namoyon bo'ladi: a) bir kanal orqali turli media vositalar ishtirokida axborot yetkazish; b) bir taxririya ostida turli media kanallarining mavjudligi (matbuot, Internet nashr, TV va radiokanal va x.zo).	In general, convergence is coming together of two or more distinct entities or phenomena. Convergence is increasingly prevalent in the media; in this context the term refers to the combination of two or more different technologies in a single medium.
Psixologik eksperiment	tekshiriluvchilarning hayot faoliyatiga maqsadli ilmiy aralashuv orqali psixologiya haqidagi yangi ilmiy bilimlarni olish uchun maxsus sharoitlarda o'tkaziladigan tajriba.	held in special conditions of experience to produce new scientific knowledge about the psychology of researchers through targeted interventions in the vital activity of the test.
Psixologik tadqiqot	psixik hodisalarni ilmiy o'rganishdir	scientific study of psychic phenomena

Vizualizasiya	ma'lumotlarni vizual xolatga o'tkazish talabiva jarayoni	Visualization is any technique for creating images, diagrams, or animations to communicate a message. Visualization through visual imagery has been an effective way to communicate both abstract and concrete ideas since the dawn of man.
Rasmiy guruh	Rasmiy guruh	formal group
Sosial psixologiya	Sosial psixologiya	Social psychology

VIII. ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Asosiy adabiyotlar:

1. Andreyeva G.M. Sosialnaya psixologiy. Uchebnik – M.: “Aspekt Press”, 2003. – 364 s.
2. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiy. Darslik – T.: “Fan va texnologiyalar”, 2012, 172 b.
3. G‘oziyev E.G. Sosial psixologiy. Toshkent, 2013.
4. Kuzmin YE.S. Osnovi sosialnoy psixologiyalGU 2001
5. Parigin V.D. Osnovi sosialnoy psixologicheskoy teorii M. 2001

Qo‘shimcha adabiyotlar:

6. Sveniskiy A.L. Sosialnaya psixologiya upravleniy. L., MGU. 1985
7. Karimova V.M. Psixologiy. T. 2002.
8. Prikladnaya sosialnaya psixologiy. M. 1999
9. Nemov R.S. Psixologiya v trex tomax. M, 2005
10. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot. «Universitet». 1999
11. Ansupov.A.YA, Shetilov A.I. “Sosialniy konflikt”1992.
12. Agayeyev V.O. “Sosiologiya truda”1990.
13. Bodaleyev A.A. “Lichnost i obsheniye”1996.
14. Bodaleyev A.A. Psixologiya obsheniye M.,Izd – vo «Institut prakticheskioy psixologii» 1996
15. Vorojevskiy I.YE. Osobennosti chelovecheskoy kommunikatsii shkolniy

Veb saytlar

1. www.ziynet.uz
2. <http://psychol.ras.ru>
3. www.koob.ru